

DENGE

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish World Studies

BAĞIMSIZLIĞIN 30. YILINDA TÜRKİSTAN

Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı (TÜDEV) Yayınıdır

**"İşte, Dilde
ve Fikirde Birlik"**

İsmail Gaspıralı

DENGE
Akademik, Bilimsel ve Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
bir TÜDEV Yayınıdır

TÜDEV DENGE

**Akademik, Bilimsel ve Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi**
Journal of Turkish World Studies
TÜDEV Yayınıdır/Published by TÜDEV
ISSN: 2667-8926

Sahibi ve Sorumlusu/Owner and Managing Editor
Yıldırım Tuğrul TÜRKES

Editör/Editor
M. Bahadırhan DİNÇASLAN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abdulhaluk M. ÇAY (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Adil DAĞISTANLI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLUSUN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Firidun CELİLOV (Azerbaycan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Galibe HACIYEVA (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbanu KASIMOVA (Abay Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. İliya V. ZAITSEV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadirali KONKABAYEV (Uluslararası Türk Akademisi)
Prof. Dr. Lindita XHANARİ LATİFİ (Universiteti i Tirane)
Prof. Dr. Kürşat ZORLU (Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan DURAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rafael MUHAMETDİNOV (Kazan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Manas ve Cengiz Aytmatov
Ulusal Akademisi)
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (Michigan State University)
Dr. Tohid MELEKZADEH (İslamic Azad Üniversitesi)
Prof. Dr. Uli SCHAMILLOGLU (University of Wisconsin)
Prof. Dr. Umay GÜNAY TÜRKES (Girne Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Marufcan YOLDAŞOV (Taşkent Ali Şir Nevai Üniversitesi)
Doç. Dr. Talip DOĞAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Nazım MURADOV (Lefke Avrupa Üniversitesi)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdulvahap KARA (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla JORMA (University of Turku)
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülay MİRZAOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ (Van 100. Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin Yağmur GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergin JABLE (Pristine Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfettin ALTAYLI (Bakü Avrasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Taşkent Cihan Diller Üniversitesi)
Dr. Oles KULÇINSKIY (V. İ. Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi)

İdare Merkezi/Management Office

BDM Medya Danışmanlık A.Ş.
Hacettepe Mahallesi, Tekin Sokak, No:4,
Altındağ / ANKARA
Yayıncı Sertifika No: 36182

Tasarım/Designed by

Çizgili Marlin B2B İletişim Tasarım
Yenişehir Mahallesi, Menekşe Sokak, No:1
Blue Planet Sitesi B16
Pendik / İSTANBUL

Baskı/Printed by

Genç Ofset
İskitler 1. Cadde, Süzgül Sokak,
No:18, İskitler / ANKARA
Sertifika No: 44574

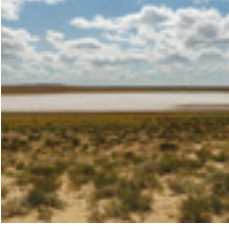
Yayın Türü/Type of the Periodical

4 aylık, Uluslararası/3 Issues Per Year, International

Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı (TÜDEV) Yayınıdır.

İÇİNDEKİLER

**Türk Dünyasında
Su Sorunu**

10-17

**Afganistan'da Kopmayan
Edebi Bağ: Mevlana
Lutfi'den Âlim Lebib'e
Müşterek Manzuler**

Rıdvan ÖZTÜRK

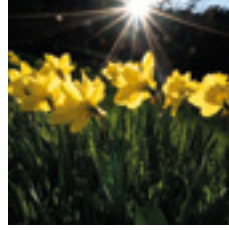
46-55

**Türk Büyükleri
veya Türk Adları**

Yusuf AYDIN

18-20

**Malya'da Âşık İrfani'den
Derlenen Nergis Hikâyesi**

Erdoğan ALTINKAYNAK

56-71

**Türk'ün Gönlüne Göre
Bir Dünya ve Çal Kılıcı Salur
Kazan Çalışalım**

Özkul ÇOBANOĞLU

21-23

Türkçeye Dair

Ahmet Bican ERCİLASUN

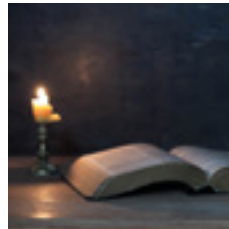
72-85

**Sadri Maksudi-
Öğrenci ve Öğretmen**

İskender ÖKSÜZ

24-31

**Yunus'u Okumak Yunus'la
Okumak: Gönülden Dile**

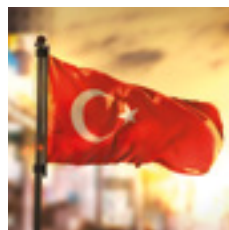
Süleyman DÖNMEZ

86-93

**Güzel Türkistan: İnmeyen
Bayrakların Ebedi Yurdu**

32-45

**Türkiye'nin, Doğu Sınırının
Oluşumundaki Mücadelesi**

Prof. Dr. Orhan DERMAN

94-108

Abdülcemil Kırımoğlu, tarihi açlık grevini sürdürürken, rahmetli Alparslan Türkeş'in mektubu kendisine ulaşınca dek eyleminden kimsenin haberinin olmadığını sandığını anlatır. Türk Dünyası çok değil, birkaç on yıl önce sessiz sedasız ve kimseler duymadan yaşanan acıların beşığıydi. Türkiye'deki bir avuç insan karanlığın her köşesine ışık olmak için çırpınıyor, çoğu zaman filizlendiği günü dahi göremeyeceklerini düşünerek, şairin "ışık çekirdekleri" dediği tohumları ekiyorlardı. O karanlık yıllarda mücadele edenler, şehit olanlar, umudunu yitiren, gözünün ferisi sönen, emeği ve rütbesi çalınanların bir kısmı bu günleri göremediler. Fakat onların vakur mirasçıları olarak bizler sevinçle müşahede ediyoruz ki, yıllarca her toplantımızda bayrağımızı dikmek için ant içerek şarkılarını söylediğimiz Karabağ işgalden kurtuluyor. Türk Devletleri yalnız bağımsızlıklarını elde etmekle kalmadılar, birçok teşkilat kurarak işbirliklerini genişlettiler, derinleştirdiler, "uzaktaki kardeş"ler git gide yakınlaşıyorlar.

Denge'nin Kasım sayısı Türkistan'ın istiklaline kavuşmasının 30. yılına ciddi bir yer ayırarak çıktı. Dergi hazırlık sürecindeyken gelen bir haber, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin adını Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirmesi, hepimizi sevindirdi. Biz de geçen 30 yılı değerlendirmek için Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin Ankara Büyükelçilerine mikrofon uzattık ve ülkelerinin 30 yıldaki seyrini ve bundan sonrasına dair vizyonlarını dinledik. İçeriğimiz yine Türkçeye ve Türk Dünyasına dair kıymetli makalelerle dopdolu; ayrıca her sayımızda bir asır öncesinden Türk milliyetçiliğine ve Türk birliği idealine ışık tutmaya devam eden "büyükler"i birer dosya olarak ele almaya karar verdik. Bu dosyalardan ilkini, Sadri Maksudi Arsal'ı Prof. Dr. İskender Öksüz sizler için yazdı.

Vakfımız TÜDEV'in vaktiyle öncülük ettiği Türk Kurultayları, mütevazı toplantılar olarak başlamış ve nihayet geniş katılımlı ve resmi devlet görevlilerinin itibar ettiği bir tanışma, karşılıklı "yeniden keşfetme" platformuna dönüşmüştü. Bağımsızlığın 30. yılında, bu vesileyle, kurucumuz rahmetli Alparslan Türkeş ve mevcut Başkanımız sayın Yıldırım Tuğrul Türkeş'in bu uğurda verdikleri emeğe teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

1900'lü yılların başında Osmanlı'yla karşı karşıya gelen Batı ülkelerinin basınına taradığınızda, Türk Birliği'ni oldukça tehlikeli bulduklarını ve kurulmakta olan Ermenistan'ı bunu engellemek için bir araç olarak değerlendirdiklerini görürsünüz. Türk Birliği'ne "hayali" yakıştırması yapanlara karşı en somut delilimiz budur: Bir hayal bu ciddi devletleri korkutamaz ve engellemek için türlü tedbirler almalarını sağlamaz. Üstelik bugün dahi Türk devletlerinin yakınlaşmaları ilgiyle -ve bazen kaygıyla- takip edilmektedir. Kimi Türklerden başka herkesin ciddiye aldığı bu olgu, git gide somutlaşır, ete kemiğe bürünürken yurdumuzda uyanan büyük ilgiden duyduğum memnuniyetle bir sonraki sayımıza dek sizlere veda ediyor, kıymetli yazarlarımızın metinlerini arz ediyorum.

Bütün Türkler bir olsa, başkalaşır gidişler.

M. Bahadırhan Dinçaslan
Editör

TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER İŞBİRLİĞİ GÜNÜ KUTLANDI

2009 yılında soydaş ülkeler Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile şimdi “Türk Konseyi” olarak anılan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi kuruldu. Anlaşmanın imzalandığı gün olan 3 Ekim ise Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Günü olarak kutlanıyor.

Bu vesile ile bir kutlama mesajı yayımlayan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı “Türk Dili konuşan bütün millet ve toplulukların bu anlamlı gününü kutluyoruz. Bu günün, ortak geçmişi olan halklarımızın ortak geleceğimize de inançla bakarak, birliktelik ve dayanışma ruhunu güçlendirmelerine vesile olmasını temenni ediyoruz.

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını yeniden tesis etmelerinin 30. Yıldönümünü idrak ettikleri bu yıl, Nahçıvan Anlaşmasının 12. Yıldönümünü de ayrı bir coşku ve gururla kutluyor, Türk Konseyi’nin yeni üye ve gözlemcilerin katılımıyla genişlemesinden ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliğinin derinleşmesine katkı sağlamasından memnuniyet duyuyoruz.

Geniş Avrasya coğrafyasına yayılmış bulunan Türk Dünyası’nın, ortak dil, tarih ve kültürel değerlerine dayalı işbirliği iradesini temsil eden Türk Konseyi, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da bölgesinde ve ötesinde barış, refah ve istikrara hizmet etmeye devam edecektir. Bu çerçevede, 27 Eylül 2021 tarihinde İstanbul’da düzenlediğimiz Afganistan konulu Dışişleri Bakanları toplantısı, Türk Konseyi’nin

barış ve güvenliğe katkı konusundaki ortak iradesini ortaya koymuştur. Bu yıl 12 Kasım’da düzenlenecek Türk Konseyi 8. Zirvesine İstanbul’da ev sahipliği yapacağız. Türkmenistan’ın da gözlemci olarak katılacağı Zirvede aile resmimiz tamamlanmış olacak. Türk Konseyi’nin önümüzdeki yıllarda gelişimine ilişkin önemli kararların da alınacağı İstanbul Zirvesinin Türk Dünyası’nın birlik ve dayanışmasının daha da pekiştirilmesinde tarihi bir dönüm noktası olacağına inanıyoruz” ifadelerini kullandı.

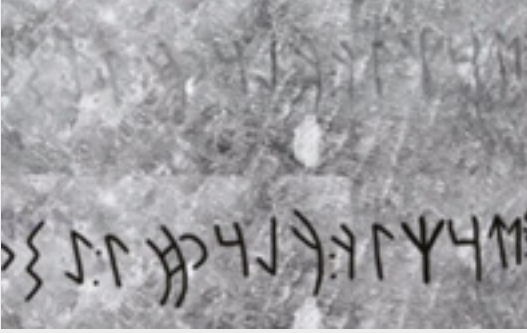
TOMRIS FİLMİ GÖSTERİME GİRDİ

Pers İmparatorluğu’nu mağlup eden, Türk milletinin ilk kadın hükümdarı olarak tarihe geçen Tomris Hatun’un hayatı sinemaya uyarlandı. Destanlarda yer eden Türk Başbuğu Alp Er Tunga’nın torunu ve Saka Türklerinin Anası olarak bilinen Tomris Hatun’un sinemaya uyarlanan serüveni için Herodot’un aktardığı bilgiler temel alındı.

“Tomris” filminin başrolü, Tomris Hatun’a hayat veren Almira Tursyn, “Tomris tarihte çok büyük biri. Bunu çok okudum. Bunun sorumluluğunu da biliyordum. Başta çok heyecanlıyım ama çekim ekibi sayesinde bunu da yendim. Ayrıca bir psikolog olmam sayesinde de Tomris’i daha iyi anlayabildim” diye konuştu. Tomris, Türkiye’de 3 Eylül’de gösterime girdi.

IŞİD'İN SURIYE'DE YAPTIĞI KAZILARDA ORTAYA ÇIKAN YAZITIN BATI HUN İMPARATORLUĞU'NA AİT OLDUĞU ORTAYA ÇIKTI

Terör örgütü IŞİD'in Suriye'nin kuzeyinde 2013-2015 yılları arasında gelir sağlamak amacıyla kazılar yaptığı Sura'da tesadüfen bulunan antik bir sütunda ilginç bir keşif yapıldı.

Ortaya çıkarılan sütunun fotoğraflarında fark edilen yazıyı açıklayan Dr. Cengiz Saltaoğlu, keşfi yapan Paris Üniversitesi'nden Geç Antik Çağ uzmanı Ali Othman'ın sütunların fotoğraflarını incelediği sırada ilginç bir durumu saptadığını aktardı. "Ali Othman, 2013-2015 arasında çekilen fotoğrafları incelerken, 2015 yılında bu fotoğrafların birinde, bir yasadışı kazı çukurunda rastlantı sonucu ortaya çıkmış bir antik sütun kırığında, yani bir sütun parçası üzerinde, bölgede daha önce örneğine rastlanmamış bir yazı sistemiyle olan bir yazıt görüyor" diyen Saltaoğlu, yazıtta "Apa Kurçik" adlı bir kişiden söz edildiğini aktardı.

"Bölgeye 395-396 yıllarında Kafkaslar üzerinden yapılmış Hun akınının önderlerinden birinin adı. Burada 'Apa', Batı Hun komutanı Kurçik'in, Eski Türkçede, Orhun yazıtlarında da, 'yüksek bir rütbe' anlamında geçen askeri sanına karşılık geliyor. Batı Hun Türkçesi 'Kurçik' adı bu akından söz eden eski Batı kaynaklarında, Yunanca uyarlaması ve yazımıyla 'Kursik' biçiminde kayıtlı bulunuyor" dedi. Bu yazıtın, Türklerin 'Hun' adı altında 4'üncü yüzyılda Orta Doğu'da bulunduğu ilişkin önemli bir kanıt olduğuna dikkat çeken Saltaoğlu,

"Avrupa Hunları'ndan kalmış, şu ana dek açığa çıkmış, bilinen ilk yazıt. Aynı zamanda, Türkçenin şu an için bilinen en eski yazılı belgesi konumunda" ifadelerini kullandı.

Uzmanların ifadelerine göre yazıtta, "Bırakır sadık yoldaşları (onu) huzurlu uykuya" ifadeleri yer alıyor. Saltaoğlu yazıtın içeriğine ilişkin "O çağda, Orta Doğuya Kafkaslar üzerinden inen 395-396 Batı, yani, Avrupa Hunları akını sırasında oradaki çatışmalarda ölüp oraya gömülmüş bir Hun komutanı (olasılıkla, bu akından söz eden tarihsel kaynaklardaki Hun başbuğu Kursik) olduğunu düşünüyorum yazıtın içeriğine bakarak. Yazıtın, en son fotoğraflarının çekildiği 2013-2015 yılından sonra varlığını koruyup korumadığı henüz bilinmiyor çünkü henüz bölgeye araştırmacılar ve kazibilimciler girip çalışmadılar. Büyük olasılıkla hala antik kentte duruyordur fakat bir biçimde ve bir nedenle yok edilmiş olsaydı bile, artık belgelenmiş olduğu için, bilim dünyası ve bizim açımızdan var olan, gerçek olan ve olacak bir yazıt" şeklinde konuştu.

ERMENİSTAN AZERBAYCAN UÇAKLARINA HAVA SAHASINI AÇTI

II. Karabağ Savaşı'nda ciddi bir mağlubiyet alan Ermenistan, hava sahasını sivil Azerbaycan uçaklarına açtı. Azerbaycan daha önceki dönemde kendi toprağı olan Nahçıvan'a İran hava sahası üzerinden ulaşmak zorunda kalıyor, ancak İran hava sahasını kapatması nedeniyle zaman zaman sorunlar yaşanabiliyordu. Karabağ Savaşı'nın kısmi olarak da olsa sona ermesiyle ve barış müzakereleri için masaya oturulmasıyla birlikte Zengezur Koridoru, sivil havacılığa açılmış oldu.

19. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ BAKÜ'DE TOPLANDI

Türk Dünyası'ndan devlet büyüklerini ve nitelikli bilim insanlarını bir araya getirmeyi ve sosyal bilimler alanında fikir paylaşımını sağlamayı amaçlayan Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi 27 Eylül 2021-29 Eylül 2021 tarihleri arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de toplandı. 19.'su düzenlenen Kongre, Türk dünyasının sorunlarına çözümler bulmak ve Türk dünyasının yarınına yönelik projeksiyonlar üretmek gayesiyle Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen açılış oturumu ile başladı. Diğer oturumları ise çevrim içi olarak yapıldı. Kongre'ye Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Makedonya ve Türk dünyasının daha birçok noktasından akademisyen katıldı.

TATARİSTAN'DA UÇAK KAZASI: 16 SOYDAŞIMIZ HAYATINI KAYBETTİ

Tataristan'da meydana gelen uçak kazasında 16 soydaşımız yaşamını yitirdi, 6 soydaşımız ağır yaralandı.

Tataristan'da meydana gelen olayda L410 tipi uçak, sabah 9.23'de kalkış yaptıktan yaklaşık bir kilometre sonra düştü. Toplamda 22 yolcu taşıyan uçakta bulunan 16 kişinin hayatını kaybettiği, 6 kişinin ise ağır yaralandığı bildirildi.

Uçakta seyahat eden Tatar, Başkurt ve Udmurt Türklerinin yaşamını yitirmesi sonrasında Tataristan Cumhurbaşkanı Minnihanov ülkede 11 Ekim tarihinde ulusal yas ilan etti.

TÜRK KONSEYİ AFGANİSTAN GÜNDEMİYLE OLAĞANÜSTÜ TOPLANDI

Türk Konseyi, Afganistan gündemiyle olağanüstü bir toplantı gerçekleştirildi. Türkiye'nin çağrısı üzerine toplanan 6 soydaş ülke, Taliban tarafından kesin olarak ele geçirilen Afganistan'daki değişen statüko üzerine görüştü.

Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun ev sahibi olduğu toplantıda başkanlığı Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov yaptı. Bunun yanında toplantı Kazakistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Mukhtar Tleuberdi, Kırgızistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbaev, Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov, Macaristan'ın Ankara Büyükelçisi Viktor Mátis ile Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev de katıldı. Bunun yanında toplantıda Nobel Ödüllü Türk Profesör Aziz Sançar onur konuğu olarak akşam yemeğinde bulundu.

Konsej toplantısı sonrasında Türk Konseyi'nden yapılan açıklamada Türk Dışişleri Bakanları'nın

1. Afganistan'a dönük uluslararası toplumun istikrar ve insani yardım yönündeki çabalarını desteklediklerini,

2. Afgan halkının, kalıcı barış, milli uzlaş, istikrar ve kalkınma çabalarını destekleyecek tüm girişimlere katkıda bulunmaya hazır olduklarını,

3. Afganistan'da siyasi uzlaş, güvenlik ve kamu düzeninin tam olarak yeniden tesis edilmesinin yanı sıra, insan hayatının ve mülkiyet haklarının korunmasının önemini vurguladıklarını,

4. Nihai aşamada, Afgan ulusunun zengin çeşitliliğini yansıtan, bütüncül, kapsayıcı ve temsil niteliği bulunan bir hükümetin kurulmasını hedefleyen çabaları teşvik ettiklerini,

5. Uluslararası insani hukuka uymanın, insan haklarını korumanın ve tüm Afgan halkının emniyet ve güvenliğini sağlamanın önemini vurguladıklarını,

6. Uluslararası ilkelere uygun olarak diplomatik misyonların, çalışanlarının ve ailelerinin emniyet ve güvenliklerinin sağlanmasının gerekliliğinin altını çizdiklerini,

7. Afganistan'da DEAŞ ve EL Kaide gibi terör örgütlerinin faaliyetlerini önlemek ve bunlarla mücadele etmek için Afganistan'da sürekli olarak etkin önlemlerin alınmasının sağlanması gerektiğini belirttiklerini,

8. Afganistan'da uyuşturucu maddelerin yasadışı üretimi ve kaçakçılığının önlenmesi gerekliliğinin altını çizdiklerini,

9. Afganistan'a insani yardım sağlamak için aralıksız çaba gösterilmesi ve BM kurumları ile yardım sağlayan diğer insani yardım kuruluşlarının hızlı, emniyetli ve engelsiz erişimine izin verilmesi için tüm taraflara çağrıda bulduklarını,

10. Uluslararası toplumu, halihazırda çok sayıda Afgan'a ev sahipliği yapan komşu

ülkelerdeki durumu da ele alan, Afganların giderek artan bir şekilde yerlerinden edilme riskine karşı etkili ve sürdürülebilir bir çözümü koordine etmeye teşvik ettiklerini,

11. Ayrıca Afganistan ekonomisindeki kaygı verici durumu iyileştirmek ve Afgan halkının geçim kaynaklarını korumayı amaçlayan önlemler almak için uluslararası destek çağrısında bulduklarını

Beyan ettikleri ifade edildi.

Türk Konseyi'nin açıklamasında "Türk Konseyi Dışişleri Bakanları, insani çabalar, insan hakları, göç ve mülteci akınları ve terörle mücadele alanları da dahil olmak üzere Afganistan'daki gelişmelerin farklı yönleri ve yansımaları konusunda istişare ve eşgüdüm içinde kalmaya karar vermişlerdir" denildi.

TÜRK DÜNYASI ŞAİRLER BULUŞMASI HİVE'DE GERÇEKLEŞTİRİLDİ

Türk Dünyası Şairler Buluşması, 2020 yılının Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak ilan edilen kadim Hive kentinde gerçekleştirildi.

Özbekistan'ın Hive kenti TÜRKSOY tarafından 2020 Türk Dünyası Kültür Başkenti seçilmişti. Ancak salgından ötürü bu yıla ertelenen Türk Dünyası Şairleri Buluşması, Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkiye ve Kuzey Makedonya'nın katılımı ile Özbekistan'da yapıldı. Bu Türk ülkelerine ek olarak Kuzey Türklüğünün temsilcileri Başkurdistan Cumhuriyeti ve Yakutistan bölgesinden de şairler buluşmaya katıldı.

Özbekistan'ın Harezim Valiliği, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanliğı (TİKA) ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRK-SOY) tarafından organize edilen buluşma, büyük Türk şairi Yunus Emre'nin 700'üncü ölüm yıl dönümü münasebetiyle gerçekleştiriliyor.

Türk Dünyası Şairleri Buluşması'na katılmak üzere Özbekistan'a giden Türk dünyasının ünlü şairleri, Ürgenç Havalimanı'nda Harezim Valiliği yetkilileri tarafından törenle karşılandı.

Buluşmaya katılan şairler, programın ilk gününe ünlü Özbek Türkü Şair Âğâhî'nin Hive'deki müzesi ve adını taşıyan okulu ziyaret ederek başladı. Sonrasında Hive şehrindeki "İçan Kale" tarihî külliyesini ziyaret eden katılımcılar, Harezim Makam Sanatı Merkezi, Kamilcan Ataniyazov Müzesi, Harezim Mamun Akademisi, Ulu Avlu tarihî Külliyesi ve Harezim Tiyatrosunu gezdi. Ayrıca şairler, Ürgenç Devlet Üniversitesinde öğrenci ve öğretim görevlileriyle bir araya geldi.

Buluşma, 15 Ekim'de sona erdi.

KAZAKİSTAN VE TRT İŞBİRLİĞİYLE DEDE KORKUT DİZİSİ ÇEKİLECEK

Türk Dünyası Birliği Türk Konseyi Medya Forumu'nda Türk Cumhuriyetleri temsilcileri bir araya geldi. Forum'da Kazakistan ile TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) iş birliğinde Dede Korkut dizisi çekileceği dile getirildi.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nın 22 Ekim 2021'de İstanbul'da düzenlediği Türk Konseyi Medya Forumu'na, Türk Konseyi üye ülkeleri Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kir-

gizistan, Özbekistan ile gözlemci üye statüsündeki Macaristan'la beraber Türkmenistan ve KKTC'den (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) önde gelen medya temsilcileri, akademisyenler katıldı.

Kazakistan Cumhuriyeti Enformasyon ve Sosyal Kalkınma Bakan Yardımcısı Kemelbek Oishybayev, ülkesinin bağımsızlığını kazanmasından itibaren devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin inşa edildiğini, basın ve yayın alanında çalışanların hukuki haklarının savunulduğunu belirtti. Oishybayev ayrıca, ülkede çok sayıda proje ve dizi film çalışması olduğuna değindi. Özellikle, Dede Korkut'un dizi filmini çekmek için TRT ile görüşmelerin devam ettiğini ifade etti.

TÜRKMENİSTAN VE TALİBAN, SINIR GÜVENLİĞİ KONUSUNDA ANLAŞTI

Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı, Afganistan'ı ele geçiren Taliban'la iki ülke arasındaki sınırın ve ortak ekonomik projelerin güvenliğini sağlama konusunda anlaşıldığını duyurdu.

Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasında 30-31 Ekim günlerinde Dışişleri Bakanı Raşid Merdov'un başkanlığındaki bakanlar kurulunun Afganistan'a ziyarette bulunduğu ve Afganistan Savunma Bakanı Molla Muhammed Yakub ile güvenlik konularının ele alındığı bir görüşme gerçekleştirildiği aktarıldı. Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasında birçok Afganistanlı yetkilinin katıldığı görüşmede Afganistan'ın Türkmenistan'a "ortak kardeş sınırının yanı sıra, ortak ve umut vaat eden ekonomik projelerin güvenliğinin sağlanacağı" sözünü verdiği ifade edildi.

KAZAKİSTAN'DA 13 BİNDEN FAZLA MAHKUM İÇİN AF İLAN EDİLECEK

Kazakistan'da ülkenin bağımsızlığının 30. yılı dolayısıyla 13 bin 546 mahkum için af ilan edilecek. İçişleri Bakanı Yerlan Turgumbayev'in parlamentonun haftalık toplantısında oylamaya sunduğu yasa tasarısında basit suç işleyenlerin affedilmesi ve bazı ağır suçluların ceza sürelerinin kısaltılması öngörülüyor.

Düzenlenen af yasasına göre, 2 bin 236 hükümlü cezaevlerinden tahliye edilerek 11 bin 310 mahkum da denetimli serbestlik listesinden çıkarılması sağlanacak. Böylece toplam 13 bin 546 kişi ülkede ilan edilen genel aftan faydalanma imkanı bulacak.

İlk olarak yaşlı, 18 yaşın altındaki, birinci ve ikinci grup engelliler kategorisindeki bin tutuklunun salıverileceği belirtiliyor. Konuya ilişkin açıklama yapan Kazakistan Meclis Başkanı Nurlan Nigmatulin, yasanın Kazakistan'ın bağımsızlığının 30. yılı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in talimatı üzerine hazırlandığını ifade etti.

AZERBAYCAN'DAN ERMENİSTAN'A BARIŞ ANLAŞMASI TEKLİFİ

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 8. Küresel Bakü Forumu'nda yaptığı konuşmada, "Barış anlaşması üzerinde çalışmaya başlamamız için Ermenistan'a bir dizi teklifte bulduk. Savaştan bahsetmiyoruz, barıştan, gelecekte bahsediyoruz. Maalesef bu teklife henüz bir yanıt gelmedi" dedi.

Ermenistan-Azerbaycan arasındaki ihtilafın çözüldüğünü söyleyen Aliyev, "Azerbaycan ihtilafı kendisi çözdü. Azerbaycan, 1993 yılında kabul edilen ve Ermeni birliklerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından koşulsuz ve derhal geri çekilmesini talep eden BM Güvenlik Konseyi kararlarını bizzat kendisi uyguladı. Ne yazık ki 27 yıl boyunca bu kararlar kağıt üzerinde kaldı. Azerbaycan toprak bütünlüğünü geri getirmeseydi bu kararlar önümüzdeki 27 yıl boyunca kağıt üzerinde kalacaktı" dedi.

Aliyev, "Uluslararası hukuk çerçevesine dayanarak, BM Sözleşmesi'nin 51. maddesine atıfta bulunarak savunma hakkımızı kullandık. Çünkü sadece BM Güvenlik Konseyi değil, diğer uluslararası kuruluşlar da Azerbaycan topraklarının işgali konusunda benzer karar ve kararlar almıştır" ifadelerini kullandı.

Ermenistan'ın anlaşmayı imzalamasıyla savaşın sona erdiğini hatırlatan Aliyev, "Diğer işgal altındaki bölgelerden çekilme takvimi bize verildi. Azerbaycan halkı bu tarihi zaferi kutlayacak. İşgalden kurtarılan topraklar tamamen yok edildi. Hatta Ermenistan tüm tarihi binaları, 67 camiden 65'ini ve tüm kamu binalarını tamamen yıktı. Bu aslında barbarlığın ve vandallığın bir tezahürüdür" dedi.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşın sona çatışma sonrası bir döneme girildiğini vurgulayan Aliyev, "Bir barış anlaşması üzerinde çalışmaya başlamamız için Ermenistan'a bir dizi teklifte bulduk. Savaştan bahsetmiyoruz, barıştan, gelecekte bahsediyoruz. Maalesef bu teklife henüz bir yanıt gelmedi" ifadelerini kullandı.

ABAY KUNANBAYEV'İN 175. YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜR VE MİRAS VAKFI TARAFINDAN BASILAN POSTA PULLARININ SUNUMU YAPILDI

Kazak kültürü ve müziği denilince akla ilk olarak büyük şair, düşünür ve besteci Abay Kunanbayev geliyor. O, sadece Kazak halkının tarihinde değil, bir bütün olarak Türk Dünyası tarihinde de parlak bir iz bırakmıştır. Kazakistan'ın Kurucu Cumhurbaşkanı Elbaşı Nursultan Nazarbayev'in onu "Yol gösterici bir yıldız" olarak tanımlaması tesadüf değildir. Büyük lider Haydar Aliyev, Abay'ın 150. Yıldönümünde yaratıcı yazarlık örneklerinin kazak halkının gururu, mutluluğu olarak nitelendirdi ve onun tüm insanlığa aynı zamanda Azerbaycan halkına ait olduğunu kaydetti. Abay Kunanbayev'in hatırası Azerbaycan'da da her zaman yaşatılıyor. 2011 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emrine esasen Bakü'deki sokaklardan birine Abay Kunanbayev'in adı verildi. Aynı yıl Bakü Devlet Üniversitesi'nde Abay Merkezi açıldı. Bu yıllar içinde Türkçe konuşulan diğer ülkelerde - Macaristanda, Özbekistanda, Türkiye'mizde ve dünyanın çeşitli ülkelerinde Abay'ın hatırası ölüm-süzleştirildi, heykelleri dikildi. Türkçe konuşan halkların büyük şahsiyetlerinin kültürel mirasının araştırılması ve tanıtılması Vakfın ana faaliyetlerinden biridir, bu bağlamda Abay'ın zengin yaratıcılığının araştırılması ve korunması teşkilat için özel bir önem taşımaktadır. Uluslararası Türk Kültür ve Miras

Vakfı, Abay ile ilgili projeler kapsamında şu anda Abay Kunanbayev'e adanmış tamamen yeni ve orijinal bir kitap hazırlıyor.

Bu sözleri, Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı Başkanı Günay Efendiyeva Kazakistanın ve tüm Türk Dünyasının büyük şairi, yazarı, bestecisi, çağdaş Kazak yazılı edebiyatının kurucusu Abay Kunanbayev'e adanmış Abay Günü'nün kutlanması ve onun 175. yıldönümü vesilesiyle İspanya'da yayınlanan posta pullarının sunumunda söyledi.

G.Efendiyeva, Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı'nda düzenlenen törende, geçen yıl Abay Kunanbayev'in 175. ve büyük Azerbaycanlı besteci Üzeyir Hacıbeyli'nin 135. yıl dönümü vesilesiyle İspanya'da posta pullarının basılarak dağıtıldığını kaydetti.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bakü Büyükelçisi Serjan Abdykarimov, önde gelen düşünür ve milli şairin çalışmalarını, Türk Dünyasında kendisine gösterilen derin saygı ve hürmeti, onun hatırasını yaşatmak için farklı ülkelerde yapılan çalışmalarını anlattı. Abay'ın sadece Kazak halkı için değil, tüm insanlık için manevi gıda olduğunu vurgulayan Büyükelçi, onun Kazakistan tarihinde silinmez bir iz bıraktığını söyledi. O, Abay'ın yıldönümünün, onun zengin mirasının kutlanmasına Başkan Kasım-Jomart Tokayev'in "21. yüzyılda Abay ve Kazakistan"ın yayınlanmasıyla başladığını kaydetti. Büyükelçi, Vakıf tarafından yıl dönümü vesilesiyle basılan posta pullarının da büyük şair ve bestecinin anısına saygının bir başka ifadesi olduğunu söyledi.

Ardından posta pullarının mühürleme töreni yapıldı. Zarfın üzerindeki Abay damgaları, Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı Başkanı Günay Efendiyeva ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bakü Büyükelçisi Serjan Abdykarimov tarafından imzalandı ve mühürlendi.

Pullar, Türk dünyasının önde gelen temsilcisinin zengin yaratıcılığını daha geniş bir uluslararası kitleye ulaştırmak amacıyla Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı ta-

rafından basılmıştır. Abay Kunanbayev'in resmedildiği posta pulunda onun yaratıcı yazarlık örnekleri, Türk Dünyasının kültürel değerleri ve milli müzik aletleri yansıtılıyor.

Etkinlikte Azerbaycan'ın Onur Sanatçısı Şovgu Hüseyinov, Kazak Ulusal Sanat Akademisi sanatçısı Akberen Atabay, Azerbaycan Devlet Akademik Filarmonisi sanatçıları Nezrin Aslanlı ve Yulia Matorina ve genç şarkıcı Amina Nurmammedova milli müzik aletleri eşliğinde Abay Kunanbayev'in şarkılarını ve şiirlerini seslendirdi.

Sonda hatıra fotoğrafları çekildi ve hediyeler sunuldu.

DÜNYACA ÜNLÜ TÜRK ŞAİR VE DÜŞÜNÜR NİZAMİ GENCEVİ BAKÜ'DE ANILDI

Dünyaca ünlü Türk şair ve düşünür Nizami Gencevi doğumunun 880'inci yılında, Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı tarafından Şirvanşahlar Sarayı'nda düzenlenen bir etkinlikte anıldı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararnamesi ile

Azerbaycan'da 2021 "Nizami Gencevi Yılı" ilan edilmesi ile bağlantılı olarak, insanlık aleminde sanat ve fikir tarihinde yeni sayfalar açmış, dünya ve Azerbaycan edebiyatının dahi şairi ve düşünürü Nizamî Gencevî doğumunun 880'inci yılında, Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı tarafından Azerbaycan'ın başşehri Bakü'deki tarihi Şirvanşahlar Sarayı'nda düzenlenen bir etkinlikte anıldı.

Gencevi, günümüzün ve bütün zamanların çağdaşdır ve öyle kalacaktır.

Uluslararası Türk Kültür Mirası Vakfı Başkanı Günay Efendiyeva anma programında yaptığı konuşmada '880 yıllık yıldönümünde andığımız büyük Azerbaycan şairi, Türk dünyasının gururu Nizami Gencevi 68 yıllık bir hayat yaşadı. Ancak onun bıraktığı miras ne 68 yıla, ne de 880 yıla sığmıyor. Gencevi hem günümüzün, hem de bütün zamanların çağdaşdır ve öyle kalacaktır.' dedi.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararnamesi ile 2021 yılının, Azerbaycan'da "Nizami Gencevi Yılı" ilan edildiğini ve dün de bu gün de Azerbaycan'da Nizami Gencevi ve serlerine olan ilgi ve verilen değerlerin ifadesi olduğunu belirten Efendiyeva bunun, sadece klasik Azerbaycan edebiyatına değil, büyük Türk dünyasına da saygının parlak bir ifadesi olduğunu ve Nizami Gencevi'nin sadece Azerbaycan edebiyatının gelişmesinde değil, diğer sanat dallarının inkişaf etmesinde de önemli rol oynamakla birlikte, birçok önde gelen Azerbaycanlı bestecinin de, bestelerinde Nizami'nin eserlerine başvurduğunu söyledi.

Nizami Gencevi, bütün Türk dünyasının dahi bir sanatçısıdır.

İpek Yolu üzerinde yerleşen Gence şehrinde doğan Nizami'nin, hayatı boyunca burada yaşayıp eserlerini ortaya koyduğunu ve onun, Gence şehrinin eski Babil'e benzettiğini ve kendi şairliği ile ilham kaynağının Gence'nin zenginliği olarak gördüğünü ifade eden Efendiyeva 'Ancak tarih, onun eserlerindeki müstesna güzellik sadece Gence'nin değil, tüm Türk dünyasının zenginliği olduğunu kanıtlamıştır.

Nizami döneminde Azerbaycan'da kurulan devletlere Şirvanşahlar ve Eldegizler gibi Türk hanedanları hakim olmuştur. Nizami Gencevi birçok dil biliyordu. Eserlerini ise dönemin geleneksel şiir dili olan Farsça ile yazıyordu. Ama manevi şiir dili Türkçeydi ve Nizami, tüm Türk dünyasının dahi bir sanatçısıdır.' Diyerek konuşmasında vurguladı.

Avrupa'nın önde gelen yazar ve şairlerinin onun eserlerinden yararlanmış olması tesadüf değildir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanı Anar Kerimov da yaptığı konuşmada, etkinliğin düzenlenmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı Başkanı Günay Efendiyeva'ya

teşekkür etti. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından "Nizami Yılı" ilan edilmesinin, Azerbaycan dehası, şair ve düşünür Nizami'ye saygının ve devletin ona gösterdiği ilginin bir başka örneği olduğunu vurgulayan Kerimov, hayatı boyunca Azerbaycan Gence sınırları dışına çıkmamış Nizami Gencevi'nin eserlerinin ve düşünce ve fikirlerinin, tarihten günümüze kadar sadece Azerbaycan ve Türk Dünyası'nda değil, Ortadoğu'ya değil, tüm dünyaya yayılması, örnek olması, ilkelere atıfta bulunulmuş olması ve Avrupa'nın önde gelen yazar ve şairlerinin, onun eserlerinden yararlanmış olması tesadüf olmadığını ve bütün bunların Nizami Gencevi'nin edebi büyüklüğünün bir göstergesi olduğunu söyledi. Azerbaycan Kültür Bakanlığı olarak Türk dünyasını temsil eden kuruluşlarla çok iyi iş birliği yaptıklarını beirten Anar Kerimov 'Belirtmek isterim ki, bu politikamızın öncelikli bir parçasıdır. Türk dünyasının ortak şahsiyetlerinin, geleneklerimizin ve tarihimizin tanınmasını gerçekleştiriyoruz. Türk dünyasının ortak şahsiyetlerinin, geleneklerimizin ve tarihimizin tanınmasını gerçekleştiriyoruz" dedi.

Anma toplantısında, şefliğini sanat yönetmeni Azerbaycan Halk Sanatçısı, Yalçın Adıgözelov'un yaptığı Dede Korkut Orkestrası tarafından Azerbaycan'ın meşhur bestecilerinin Nizami Gencevi'nin şiirlerine yazdığı eserler seslendirildi. Azerbaycan Halk Sanatçısı Mircevad Ceferovun çaldığı ud eşliğinde Azerbaycan Halk Sanatçısı Nureddin Mehdixanlı Nizami'nin gazellerini seslendirdi. Azerbaycan Onur Sanatçısı Anar Şuşalı U. Hacıbeyli'nin "Sensiz" ve "Sevgili Canan" romanslarını okudu. Konserde Azerbaycan Halk Sanatçısı Kamilla Hüseynova'nın yönetimli altında koreografik sahneler yer aldı. Etkinliğe devlet yetkilileri, Azerbaycan'a akredite olan büyükelçiler, uluslararası kuruluşların temsilcileri, kültür ve sanatın tanınmış isimleri katıldı.

TÜRK DÜNYASINDA SU SORUNU

Dünya Doğal Kaynaklar Enstitüsü'nün 2019 yılında yayımladığı "su riski" atlasına göre, Türk yurtları arasında su sorunu yaşamayan bir ülke maalesef yok. Öyle ki Katar, Libya, İran, İsrail, Lübnan gibi coğrafyalara sahip 17 ülkenin yer aldığı "aşırı düzeyde su sorunu yaşayan ülkeler" listesinde Türkmenistan, 27 ülkenin yer aldığı "yüksek oranda su sorunu yaşayan ülkeler" listesinde Özbekistan, Türkiye ve Kırgızistan, 24 ülkenin yer aldığı "orta düzeyde su sorunu yaşayan ülkeler" listesinde ise Kazakistan bulunuyor. Güney Azerbaycan'ı egemenliği altında tutan İran da bu listede "aşırı düzeyde su sorunu yaşayan ülkeler" kısmında yerini alıyor. Güney Azerbay-

can'ın da ciddi anlamda su sorunu ile karşı karşıya olan Türk yurtlarından biri olduğunu varsayabiliriz.

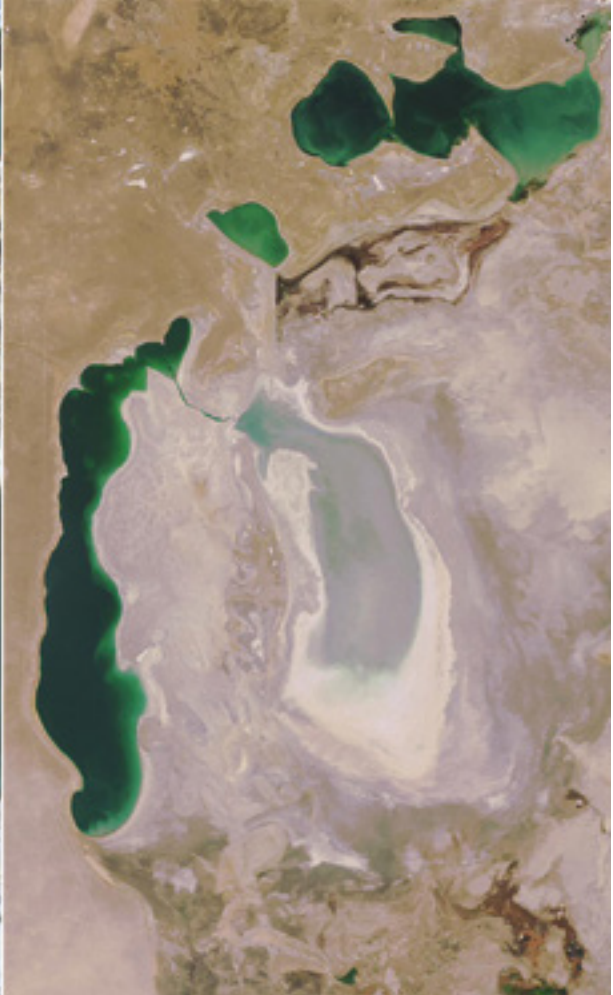
Karasal etki nedeniyle su varlığı açısından dünya ülkeleri içerisinde yarışa en başından talihsiz başlayan Türk ülkeleri, elinde olanı kullanmak konusunda da pek mahir sayılmaz. Türk dünyası içerisinde en ciddi su sorunları ile karşı karşıya kalan Türkistan'da bu sorunun temeli, coğrafyanın el vermemesinin yanında elde bulunan suyun paylaşımının sıhhatli biçimde gerçekleştirilememesinden, hatta bu kaynakların yok edilmesi hususunda müthiş bir gayret sarf edilmesinden ileri geliyor.

ARAL GÖLÜ FACIASI

Türkistan'ı sulayan Ceyhun (ya da Siriderya) nehri Kırgızistan'dan doğarak Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan'ı dolaşır, Seyhun (ya da Amuderya) ise Afganistan'dan neşet ederek Tacikistan ve Türkmenistan ile Afganistan'ın sınırlarını oluşturarak Özbekistan ve Türkmenistan'ı sular, sonunda ise Aral Gölü'ne dökülür(dü). Yani bir zamanlar öyleydi. Geride bıraktığımız yarım asırlık sürede bu suların üzerine o kadar büyük ve fazla sayıda baraj inşa edildi ki ortada bir Aral bile kalmadı. 1960'lı yıllarda Özbekistan'da başlatılan pirinç ve bilhassa pamuk üretimi "seferberliği", Aral Gölü'nün olabilecek en plansız ve

gaddar biçimde kullanılmasıyla gerçekleştirildi. Bu seferberlik sırasında Özbekistan pamuk üretimini iki katına çıkardı çıkarmasına ancak 68 bin kilometrekarelik yüzölçümüyle Asya'nın en büyük göllerinden biri olan Aral'ın suları her geçen yıl daha da azalarak sonunda gölün yüzde 90'ı kaybedildi.

Gölün kurumaya başlamasıyla birlikte bölgenin iklimi bozuldu. Büyük bir su kütlesinin bölgedeki varlığı buharlaşmaya, bu buharlaşma da konvensiyonel yağışları doğuruyor, yani tüm bölge sürekli olarak sulanıyordu. Aral'ın adım adım daralması, bu yağışların azalmasına ve gölün etrafında yer alan irili ufaklı göletlerin de önce daralmasına, sonunda ise tamamen yok olması-

na yol açtı. Safha safha bu suların beslediği arazilerde otlayan memeli türler bölgeyi terk ederken, göldeki tüm balıkçılık da süratle yok oldu. Onlarca yıl boyunca göle akıtılan tarım ilaçları gölün kurumasıyla birlikte kuru toprağa, kuruyan toprakla birlikte ise rüzgarla bölge sakinlerine ulaşarak hastalıkların ortaya çıkmasına neden oldu, tıpkı Çernobil sonrasında doğu Karadeniz vilayetlerinde olduğu gibi birçok yeni hastalık ve bilhassa kanser türleri bölgede peyda oldu. Birçok limanın varlığı ve yer yer 40 metreye ulaşan derinliğiyle ticari olarak da ciddi derecede ucuz bir ulaşım alternatifi de sağlayan gölden geriye, çölün üzerinde çürümekte olan tekneler kaldı. Kuruyan göl yatağının bir çöl vaziyetinde kalması için belki de akla başka bir yöntem gelmeyişindedir, çalılı andıran görünümü ancak tuzlu ve kuru toprakta yaşayan doğal yapısıyla Saksaul ağaçlarının buralara dikilmesine karar verildi. İspanakgiller ailesinden olan Saksaul ağacı, yarım milyonluk bir araziye dikildi. Aral Gölü'nün bu şekilde ve hızla kuruması, belki de son birkaç yüz yılın en büyük doğa değişimi olayı.

Aral'ın kuruması, suların doğudan batıya doğru daralma biçiminde oldu. Sonunda ise şekilde gördüğümüz biçimde iki aksamı Küçük Aral ve Büyük Aral kaldı geriye. Kazaklar, Küçük Aral'ı kurtarmak için Büyük Aral ile birleştiği "boyun" bölümüne bir baraj inşa etti. Dünya Bankası'nın da finansmanında destek verdiği Kokaral Barajı ile birlikte Özbekler Büyük Aral'ın tek su kaynağının kesildiğini söylese de, Büyük Aral'ın altında bulunan petrol ve doğal gaz rezervlerinin Kokaral Barajı'nın gelişini engellediği sulardan daha fazla ilgi uyandırdığı kesin.

TÜRKİSTAN'DA SU PAYLAŞIMI SORUNU

Bir zamanlar Aral'ı besleyen Seyhun ve Ceyhun'un doğdukları yerler ve yataklarının akış yönü nedeniyle Tacikistan ve Kırgızistan bölgede "yukarı ülkeler" olarak adlandırılıyor. Suyun yanı sıra diğer tüm varlığıyla Fergana Vadisi'ni de paylaşmakta olan Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında zaman zaman sınır çatışmaları meydana geliyor. Nisan ayının sonunda Fergana Vadisi'nde, Tacik toprakları içerisindeki Sughd vilayeti ve Kırgızistan'ın güneyinde kalan Batken vilayeti arasında kalan İsfane Nehri yatağında su meselesi nedeniyle çatışmalar yaşanmış ve birçok Tacik askeri öldürülmüştü.

Sovyet mirası sınır yapısının tabiatı gereği çatışmalar meydana gelse de su meselesi, tek başına kendine yetemeyecek ancak ittifak kurarsa kendinden fazlasına bile yetebilecek bir kapasiteye sahip olan Türk ülkeleri arasında bulunan en mühim meselelerden biri. SSCB döneminde tek bir merkezden sevk ve idare edilen bu ülkeler arasında mal alışverişi rasyonel bir ticaret bağlamında olmasa da yeterince sağlanıyordu. SSCB döneminde Kırgızistan ve Tacikistan, bölgenin en engebeli ve yüksek ülkeleri yani "yukarı ülkeler" olarak sahip oldukları hidroelektrik santrallerle (HES) diğer ülkelere enerji ve tarımsal üretim için su sağlıyor, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi daha geniş tarım arazilerine sahip "aşağı ülkeler"den ise tarım ürünleri ve farklı mallar tedarik ediyordu. Zaten Kırgızistan bu mirasın da bir yansıması olarak kendi enerji üretiminin yaklaşık yüzde 90'ını halen HES'lerden sağlamaktadır.

Ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Türkistan'da kurulu bu Türk cumhuriyetleri ve Tacikistan arasında ortak enerji ve su paylaşımı sisteminin bitişinden bu yana ne su ne de enerji konusunda bir istikrar sağlanamadı.

Sovyetler döneminde kurulan enerji ve su paylaşımı düzeninin aynen devamının sağlanması için 1992 yılında bir araya gelen taraflar Almatı anlaşmasını imzaladıysa da bu anlaşma asla tam olarak uygulanamadı.

Aral havzasının şematik haritası: Research Gate

Bölgede su ve enerji paylaşımının istikrarlı şekilde sağlanması ve bölgenin nimetlerinin akıllı selim çerçevesinde paylaşılması için bir araya gelen Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan "Siriderya nehir havzasındaki su ve enerji kaynaklarının kullanılması" anlaşmasını 1998 yılında Bişkek'te imza ederek yürürlüğe koydu, ancak bu anlaşma sık sık ihlal edildi. Bu anlaşmaya göre tarafların su ve enerji konusunda birbirlerinin eksiklerini tamamlaması, Tacikistan ve Kırgızistan'ın yani "yukarı ülkelerin" Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'a yani aşağı ülkelere tarımsal sulama için yeterli su akışını sağlaması, Özbekistan ve Kazakistan'ın ise Kırgızistan'a özellikle kış aylarında yeterli doğal gaz satışını garanti etmesi gerekiyor. Ancak bölge dışında daha kârlı müşteriler bulan Özbekistan ve Kazakistan'ın gerekli doğal gaz trafiğini sağlamaması nedeniyle Kırgızistan kışı geçirebilmek için yeterli elektrik üretebilmek kaygısıyla gereken suyu salmıyor ve bu kez de Özbekistan ve Kazakistan su ihtiyacını yeterince karşılayamıyor.

Yani, -Cusup Balasağın Kırgız Milli Üniversitesi'nden Prof. Dr. Cumakadır Akeneyev'in tabiriyle- "Belge var, ancak kimse ona uymuyor." Yine Akeneyev Hoca'nın buyurduğu üzere tarafların Bişkek Anlaşması'na riayet etmesi bölgede sıhhatli tarımsal üretimin ve enerji dağılımının sağlanması hayati derecede önem taşıyor.

Daha önce Özbekistan'a söz verdiği suyu salmadığını belirttiğimiz Kırgızistan yüzde 90'ını sudan sağladığı enerji kıtlığı nedeniyle zor durumda. Henüz geçtiğimiz günlerde TamgaTürk'te yayımlanan "Yeşil Enerji Kurbanı Kırgızistan" başlıklı habere göre Kırgızistan, bu yıl yaşanan kuraklığın da olumsuz etkisiyle HES'lerinden yeterli seviyede faydalanamadı. Öyle ki ülkenin enerji ihtiyacının üçte birinden fazlasını tek başına karşılayan Töktogul Barajı'nın su seviyesinin azalması nedeniyle önce Eylül ayında ülke çapında karartmaya gidilerek ışıklı tabelalar ve sokak lambalarının ışıkları kapatıldı, ancak bu yeterli

olmayınca Bişkek Termik Santrali yeniden faaliyete sokuldu. Kırgızistan'ın enerji ithal etmek için yaptığı girişimler Özbekistan tarafında da yaşanmakta olan benzer sorunlar nedeniyle başarısızlığa uğradı.

İslam Kerimov'un çeyrek asırlık yönetimi altındaki Özbekistan'ın 2009 yılında zaten sıhhatli işlemeyen bu karşılıklı tedarik sisteminden çekilmesiyle birlikte Kırgızistan ve Tacikistan'da ciddi bir enerji kıtlığı meydana gelmişti. Bunun ardından tedbir almaya mecbur olan Tacikistan ve Kırgızistan, Sovyetler döneminde tüm Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'daki tarım arazile-

rinin tam verimle kullanılmasına imkân tanıyan Kambarata ve Rogun hidroelektrik santralleri gibi büyük HES'leri yeniden aktif hale getirmek için harekete geçti. Bu HES'lerin yeniden faaliyete geçmesi halinde dünyanın en büyük pamuk üreticilerinden biri olan Özbekistan'ın iyi etkilenmeyeceği aşikâr.

Yani Türkistan'daki cumhuriyetler arasındaki enerji ve su sorunu, bu ülkeleri ya enerji ya da su sorunu ile karşı karşıya bırakan bir tahterevalliyeye dönüşmüş durumda. Temelinde ise devletler arası güvensizlik ve siyasi çözümsüzlük yatıyor.

ÇÖZÜM İHTİMALİ

Çeyrek asır boyunca Özbekistan'ı yöneten İslam Kerimov, Siriderya'nın üzerinde bulunan Kambarata ve Rogun gibi baraj projelerine ilişkin yaptığı açıklamalarda bu HES'lerin bölge ülkelere zarar verebileceğini belirterek Türkistan'da savaş ihtimalinden dahi söz etmişti. Bunun neden olduğunu anlamak güç değil. Zira Özbekistan ciddi miktarda pamuk üretiyor ve barajlar bu üretim için gereken suyun Kırgızistan tarafından kesilmesi anlamına geliyor. Ancak Türk ülkeleri arasındaki uzlaşma eksikliği sorunun çözümünü uzun bir süre imkânsız kıldı. Buna karşın selefine kıyasla komşularla daha sıhhatli ilişkiler kurma-

ya gayret eden Özbek lideri Şevket Mirziyoyev, su meselesi ile ilgili de daha yapıcı bir tavır içerisinde. 2016 sonunda iktidara gelen Mirziyoyev'in Kambarata ve Rogun gibi barajların yeniden kullanılmaya başlanması konusunda daha uzlaşmacı bir tavır takınması, Kırgızistan'da olumlu bir yankı uyandırdı. Kırgızistan'dan ise Mirziyoyev'in açıklamaları sonrasında HES'ler konusunda Özbekistan'la iş birliğinin memnuniyet yaratacağına ilişkin açıklamalar geldi.

Çünkü Kırgız politikacıları diğer bölge ülkelere göre daha küçük bir ülke olan Kırgızistan'da bu su ve enerji paylaşımı sorunu çok daha büyük sonuçlara yol açtığına farkında. Mirziyoyev'in selefi Kerimov'un 2009 yılında sistemden çekilmesi sonrasında Kırgızistan'da yaşanan enerji krizi, dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev'in 2010 yılında devrilmesine yol açmıştı.

Türkistan'da aklın ve ortak çıkarların hakim olduğu, sürdürülebilir ve öngörülebilir bir ticari düzen inşa edilmesi gerekiyor. Bu durumda kendi sorunlarını büyük ölçüde çözen ve yükselişe geçen bir Türkiye, Türkistan'daki soydaşları arasındaki su meselesinin çözümünde proaktif bir diplomatik ve ticari bir aktör olarak ortaya çıkabilir. Eğer Türkiye bu konuda gayret göstermezse Rusya ya da daha büyük ihtimalle Çin'in Türkistan'da garantör güç olarak ortaya çıkması muhtemel olarak görülüyor.

Türkistan'ın su problemi, harici güçlerin hakem rolüyle müdahalesi ya da Türk cumhuriyetlerinin iş birliği ile ama önünde sonunda çözülecektir. Ancak bu sırada olan, Sovyetlerin 1960'larda coğrafyanın gerçeklerine bakmadan başlattığı sulu tarım girişimi nedeniyle bir zamanlar Türkistan'ın yüreğinde bulunan Aral Gölü'ne oldu. Bu da sosyalist düşüncenin "aslan dünyayı değiştirmektedir" iddiasının ne kadar fantastik olduğunun Türk dünyasında bıraktığı bir başka acı kanıtıdır.

Türkistan, tüm Türk dünyası içerisinde doğal olarak en ciddi su sorununu yaşayan Türk cumhuriyetlerine ev sahipliği yapıyor. Ama su sorunu yaşayan tüm Türk yurtlarına değil.

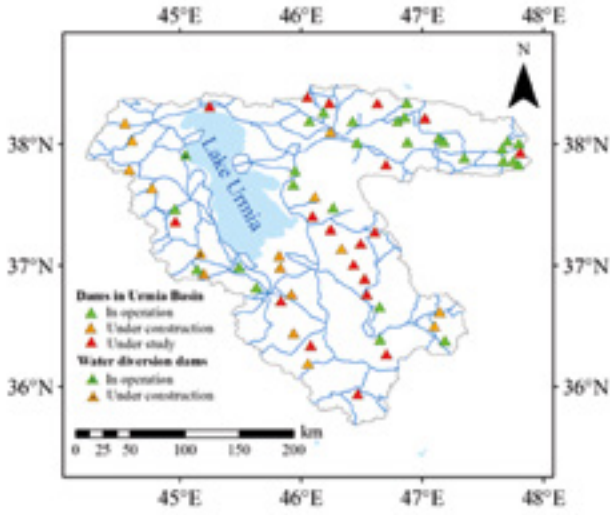
GÜNEY AZERBAJYAN

İran egemenliği altındaki Güney Azerbaycan, Türk dünyası içerisinde su sorununu en şiddetli biçimde yaşayan bölgelerden biri.

Türkiye ve Türkistan arasında köprü niteliğindeki Güney Azerbaycan, su sorununu ikliminden miras alıyor. Ancak küresel iklim değişikliği bu durumu daha da kötüleştiriyor. İran Meteoroloji Dairesi, 2021 yılında ülkede son 50 yılın en büyük kuraklığın yaşandığını bildirdi. Buharlaşmanın dramatik bir seviyeye ulaşmasıyla birlikte de Ahvaz bölgesindeki Araplar Tahran'a karşı protestolar başlattı. Hatta Arapların protestolarına Tebriz merkezli olarak tüm Güney Azerbaycan Türkleri destek verdi. Birçok protestocu hapis ve kırbaç cezalarıyla karşı karşıya bırakılırken 3 protestocu molla rejiminin güvenlik güçleri tarafından öldürüldü.

1995'ten itibaren su seviyesinde sürekli bir düşüş yaşamaya başlayan Urmu (ya da Urmiye) Gölü'nde 2009 yılına kadar su seviyesi yılda 44,5 santimetre azaldı. 1997'de 5 bin kilometre kare olan gölün yüzey alanı 50 kilometre kareye kadar düştü ve 2017 yılına gelindiğinde 1972'deki Urmu Gölü'nden geriye yalnızca yüzde 10'u büyüklüğünde bir su birikintisi kaldı.

Ortadoğu'nun en büyük gölü, dünyanın ise en büyük 6. tuzlu su gölü olan Urmu Gölü'nün bu serüveninde iklimin de etkisi çok büyük. Ancak bunun kadar açık bir durum varsa o da gölün bu halini yaratan en önemli nedenin insan faktörü olduğudur. Tahran'ın Urmu Gölü'nü besleyen 13 akarsuyun üzerine inşa edilen onca baraj, kuraklığın yanında çok daha büyük bir etkiye sahip. Öyle ki İran, son 30 yılda inşa ettiği barajlarla birlikte dünyanın en çok baraj inşası yapan ülkeleri arasına girdi. 1979 yılında 158 bin hektar civarındaki sulak alanlar günümüze yaklaştığımızda 3 katına çıkıyor. Bir zamanlar Urmu Gölü'nü besleyen Zarrineh Rood, Shahr Chyev, Mahabad gibi nehirler; geliştirilen farklı farklı projelerle tarım arazilerine doğru akıtıldı. Göle giden suyu büyük ölçüde kesen bu projelerle birlikte Zarrineh Rood nehrinin suları Tebriz yönüne çevrildi. Göl kullanılarak sulanan tarım arazilerinin genişliği bu süreçte her geçen gün daha da genişlerken gölü besleyen yer altı suları da bilinçsiz ve İran kanunlarına da aykırı biçimde açılan 24 binden fazla kuyu ile zarar gördü.

Urmu Gölü'nü besleyen akarsular üzerine kurulan barajlar

Gölün çoğunlukla kurumasıyla birlikte Urmu Gölü'ndeki litrede 220 gram olan tuz oranı da artarak 400 grama kadar yükseldi. Bu sebeple göl sularının artık tarımsal amaçlarla kullanılması da imkânsız hale geldi.

Zaten Urmu'ya 147 kilometre mesafede ve neredeyse bire bir aynı koşullarda bulunan Van Gölü'nün sapasağlam yerinde durması da gölün doğal nedenlerden değil insan faktörü nedeniyle bu hale geldiğinin en büyük ispatlarından birisidir.

Gölün hayatta tuttuğu ekosistemi korumaktan ziyade tuzlu suyunun içerdiği potasyum sülfat, magnezyum, brom, lityum ve potas gibi maddelerle ilgilenen molla rejimi, Urmu'nun güneydoğusunda kalan Marağa kentinde kurduğu soda fabrikasıyla da bu ilgisini bir kez daha ispat etti. Cam sanayiinde önemli bir rol üstlenen soda fabrikası bölgede mukim Türk ahalinin sağlığı için tehdit oluşturuyor.

Barındırdığı canlı zenginliği nedeniyle UNESCO tarafından Yaşam Gezegeninin Deposu ismi verilen Urmu Gölü'nün kuruması, bir aptallığın sonucu değil; net bir düşmanlığın sonucu. Parlamentoda bir Fars vekilin "Urmu gölü kurursa kurusun, orada yaşayanları başka bölgelere taşıyız" şeklindeki sözleri Tahran'ın bölgeye yönelik

tavrının en açık göstergelerinden biridir. Tahran Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak bulunan Perviz Kerduvani'nin Urmu Gölü'nün kuruması gerektiğini söylemesi de boşa değil. Güney Azerbaycan Türkü Urmu Milletvekili Ruhulla Hazretpur Eylül 2018'de yaptığı açıklamada göl için ayrılan devlet bütçesinin başka başka alanlarda kullanıldığını ortaya çıkarmış, söz konusu kaynakların masa, sandalye ve bazı teknik ekipmanların satın alınması için kullanıldığını belgelemiştir.

Gölün kuruması halinde bölgede mukim doğrudan ve dolaylı olarak 5 ila 15 milyon insanın etkileneceği ve bölgeyi terk etmek zorunda kalacağı bildirildi. Bu kadar büyük bir gölün kurumasının neticeleri Aral Gölü faciasından biliniyor. Urmu Gölü kurduğunda suyunun taşıdığı tüm tuzun arazisini çölleştireceği, çölleşen arazisinin tuz fırtınalarına neden olacağı ve bu durumun da bölgede insan yaşamının merhale merhale yok olmasına yol açacak.

Ancak Urmu için her şey bitmiş değil. Göl, sathının doğası gereği kurtarılabilir. Bunun için ortaya atılan talepler ise ekseriyetle örtüşüyor. Öncelikle düşüncesizce inşa edilen bu barajların tuttukları suların salınması ve yapımı süren barajların inşaatlarının durdurulması gerekiyor. Akabinde ise az evvel örnek olarak verilen soda fabrikası gibi göl etrafında inşa edilen doğal yaşama zararlı sanayi tesislerinin uzak bölgelere taşınması gerekiyor. Son olarak ise gölü diriltecek su kaynaklarının kanallar aracılığıyla Urmu Gölü'ne aktarılması gerekiyor. Daha önce, Aral Gölü'nün kurtarılması amacıyla Hazar'dan Aral'a bir kanal inşa edilmesi projesi ortaya atılmış, ancak maddi imkansızlıklar nedeniyle bu proje hayal olarak kalmıştı. Urmu için bu projenin hayata geçirilebileceği belirtiliyor. Daha önce bu konuyu İran parlamentosunda da dile getiren Urmu Milletvekili Ruhulla Hazretpur, kısa vadede Zap Nehri'nin göle aktarılabilirliği ve bu sayede gölün durumunda istikrar yaratılabileceğini söylemişti. Bunun yanında Aral için önerildiği gibi Hazar Denizi'nden ya da Aras Nehri'nden de Urmu'ya su aktarılmasının mümkün olduğu belirtiliyor. Yani Urmu'yu kurtarmak için halen vakit var.

Besim Atalay, *Türk Büyükleri veya Türk Adları*,
haz. Gürol Pehlivan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021,
ISBN: 978-625-408-131-6, 356 Sayfa.

TÜRK BÜYÜKLERİ VEYA TÜRK ADLARI

Yusuf AYDIN*

İnsanlar, hayatlarında birçok olguya anlam yükler ve yaşamlarının önemli bir unsuru haline getirirler. İsimler de bu olgulardan biridir. Çocuklarına, besledikleri evcil hayvanlarına hatta eşyalara bile isim verirken özen gösterirler. Bu isimlendirme genelde belli kriterlere ve özelliklere göre yapılır. Her toplumda, çocuklarına verdikleri isimlerin çocuğun karakterini etkilediğini düşünen birçok birey vardır. Kimi başarılı insanların isimlerini, kimi ideolojik sembol isimleri, kimi tarihte hayran olduğu kahramanların isimlerini kimi de doğadaki varlıkların isimlerini çocuklarına verir. İsimler o kadar çok önemsendir ki bazı bireylere göre on-

ların yaşları vardır. Birçok isim, eski-miadı dolmuş diye küçümsenir ve çocuklara verilmez. Bazı toplumlarda da bu düşüncenin tersi bir durum söz konusudur. Bireyler yeni doğan çocuklarına saygı ve sevgiden dolayı aile büyüklerinin isimlerini verir. Bu ad verme işlemi bireylerin farklı inanç, yaşayış, ilgi alanlarına göre değişir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi; Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Halk Bilimi Bilim Dalı, yusufaydn05@gmail.com.

Eski Türklerdeki ad koyma geleneğinin en dikkat çekici yanı, çocukların kahramanlık göstererek kendi adını almasıdır. Bu durum, destanların önemli unsurlarından birini oluşturur. İslamiyet'e geçişle birlikte bu uygulama tarihe karışmış, daha çok İslamî niteliği olduğu düşünülerek Arapça ve kültür etkileşimi sonucunda da Farsça isimler yaygınlaşmaya başlamıştır. Batılılaşmayla beraber zaman zaman Batı kültüründen de isimler alınmışsa da bu eğilim zayıf kalmıştır.

Yüzyıllar boyunca Arap-Fars dillerinin etkisinde kalan Türk milleti, Türkçülük fikrinin yaygınlaşması ve taraftar bulmasıyla çocuklarına Türk adı arar olmuştur. Bu soruna başta Besim Atalay olmak üzere birçok bilim insanı, çalışmalarıyla çözüm üretmeye çalışmıştır. Günümüzde de benzer ihtiyaçlar mevcuttur. 2021 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanan *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, hem Türk adı arayanlar hem de soyadının anlamını öğrenmek isteyenler için önemli bir kaynaktır.

Kitap, Besim Atalay tarafından cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkçülük fikrinin yaygınlaşması ve yine Türk adlarının bilinmemesi sorununun giderilmesi için hazırlanmıştır. Türkiye'de antroponimi alanında ilk çalışma olarak gösterilen *Türk Büyükleri veya Türk Adları* başlıklı eserin küçük bir kısmı, ilk defa 1917-1918'de *Türk Yurdu* dergisinde "Türk Büyükleri veyâhûd Türk Adları" başlıklı beş yazı hâlinde yayımlanmış, 1923 yılında ise *Türk Büyükleri veya Türk Adları* ismi ile kitaplaştırılmıştır. Bu çalışma, Türkiye'de ad bilimi ile ilgili yayımlanan ilk kitaptır. Eser, kitap olarak ikinci defa Latin kökenli Türk alfabesi ile yayımlanmıştır. Üçüncü ve son kez *Türk Adları* ismiyle listelere dönüştürülerek basılmıştır.

Türk Büyükleri veya Türk Adları, günümüzde kullanılan ve anlamları bilinmeyen birçok ad ve soyadın anlamını içermesi, toplumda çocuklarına Türkçe adlar vermek isteyenlere rehber olması ve Türk dilinde öze dönüş çalışmaları içerisindeki konumuyla dikkate değer bir eserdir.

Eser, Gürol Pehlivan tarafından Giriş ve metin olmak üzere iki bölüm olarak yayına hazırlanmıştır. Metin kısmında 1935 baskısı esas alınmış,

ESKİ TÜRKLERDEKİ AD KOYMA GELENEĞİNİN EN DİKKAT ÇEKİCİ YANI, ÇOCUKLARIN KAHRAMANLIK GÖSTEREREK KENDİ ADINI ALMASIDIR.

1935 baskısında olmayıp 1923 baskısında olan maddeler, yeni yayında köşeli ayraç ile gösterilmiştir. Atalay'ın okuma farklılıkları veya hatalarına hazırlayan müdahale etmemiştir. Çünkü bunlar günümüzde soyadlarında yaşamaktadır. Bu yönüyle eser, belge niteliğindedir.

Metin kısmı, 1923 baskısının "Birkaç Söz" başlıklı ön sözüyle başlamaktadır. Besim Atalay bu bölümde diğer milletlerin etkisinde kalmış olan Türk milletini eleştirir ve eseri yazmasına sebep olan olayları açıklar. Özellikle Türklerin ad alma şekillerine değinen yazar, çocukların kendi adlarını almaya hak kazandığını ifade eder. Atalay, 1935 yılındaki baskıdan alınan "Başlangıç"ta ise Türk adlarının dış etkenlere bağlı olarak daha az tercih edildiğini ve yerine Arap-Fars adlarının kullanıldığını belirtir. Yazar, bu değişiklik sonrasında tanınmış ya da tanınmamış birçok Türk'ün adlarına Arap-Fars adlar eklediğini ve bu durumun çoğu zaman komik sonuçlar doğurduğunu ifade eder. Atalay, bu adlara örnek verir. Yazar, Türk adı kullanmaya devam eden bireyler olduğunu ifade ederek, Türk adlarının özelliklerini örneklerle açıklar. "Soyadı Almanın İyilikleri" başlıklı kısımda, soyadının faydalarını belirterek, soyadının bir bağ kurduğunu ve aile tarihinin oluşmasına katkı sağladığını ifade eder. "Türklerde

2021 YILINDA ÖTÜKEN NEŞRİYAT TARAFINDAN YAYIMLANAN TÜRK BÜYÜKLERİ VEYA TÜRK ADLARI, HEM TÜRK ADI ARAYANLAR HEM DE SOYADININ ANLAMINI ÖĞRENMEK İSTEYENLER İÇİN ÖNEMLİ BİR KAYNAKTIR.

Ad Vermekle İlişkili Görenekler” başlıklı kısımda ise Türklerde ad alma gelenekleri açıklanır. Atalay, burada özellikle eski Türk anlatılarında örneklerine rastlanılan çocuğun kendi adını almasına dikkat çeker. Yazar, farklı kaynaklarda çocuğun adının verilmesinin doğumdan bir süre sonra gerçekleştiğini açıklar. Bazı Türk topluluklarında ise çocuk doğar doğmaz adı verilir. Ayrıca araştırmacı, Türk adları üzerine ilk çalışmayı kendisinin yaptığını belirterek, Türk adları üzerine yayımladığı kitap basıldıktan sonra benzer çalışmaları yapanların olduğunu; ancak bu çalışmaların gelişigüzel bir mahiyete sahip olduğunu da belirtmekten kendini alamaz. Bu ifadeler, hem Türkçe isimlere yönelik ilginin arttığını göstermektedir. Bu da Besim Atalay’ın topluma öncü olup Türkçülüğe ve Türk milletine değerli hizmetleri olduğunu gösterir. İki ayrı baskının önsözlerinin ardından kitabın esasını teşkil eden ve hazırlayan tarafından [Sözlük] olarak adlandırılan kısım gelmektedir. Burada Türk adları, alfabetik sıra içerisinde anlamlarıyla verilmektedir.

Hazırlayan eserin başına iki alt bölüm içeren bir “Giriş” koymuştur. İlk alt bölüm “Besim Atalay: Hayatı ve Eserleri” başlığını taşımaktadır. Bu kısım, Atalay’ın hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmaların az olması göz önünde bulundurulduğunda, okurun yazarın hayatı hakkında bilgi sahibi olmasına yetecek hacimde tasarlanmıştır. Bu bağlamda Atalay’ın Cumhuriyet dönemindeki dil çalışmalarında önemli görevler üstlendiğini ifade ederek, yazarın yayınlarının listesi verilmiştir.

1923 BASKISINDAN NEREDEYSE
BİR ASIR SONRA YENİDEN
GÜNDEME GELEN KİTAP,
BİREYLERİN BU KONUYA
DİKKATLERİNİN ÇEKİLMESİNİ
SAĞLAYACAK BİR ÇALIŞMA
OLARAK, GÜNÜMÜZDE
ÇOCUKLARINA İSİM ARAYANLAR
İÇİN DE ÖNEMLİ BİR KAYNAKTIR.

Giriş’in “Türk Büyükleri ve Türk Adları” başlıklı alt bölümünde, eserin ortaya çıkışı ve yayınları hakkında bilgi verir. Hazırlayan, kitabın antroponimi alanındaki ilk eser olduğunu belirtir. Ayrıca Pehlivan, “Eserin Ad Bilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi” başlıklı alt bölümünde, eserin ad bilimi ve antroponimi alanlarındaki önemini belirttikten sonra kitabın yöntem bakımından kusurlu olduğunu ifade eder. Bu bağlamda dönemin bilim insanlarının esere yönelik eleştirilerine yer verilmiştir. Pehlivan, eksiklikler olsa bile çalışmanın ad bilimi alanında yayımlanan ilk kitap olarak kabul edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. “Soyadı Kanunu Uygulamasında Eserin Rolü” unvanlı alt bölümde ise Besim Atalay’ın da görüşlerine yer verilerek soyadı kanununun uygulanmasında eserin işlevi vurgulanır. İç İşleri Bakanlığı’nın desteklediği ve yayımladığı kitap, kanunun çıktığı dönemde halkın Türkçe soyadı seçmesine olanak sağlamıştır. Eser bu açıdan kendi döneminde büyük bir öneme sahipken günümüzde de bu kitaptan alınan soyadlarının anlamına ulaşılmasında da aynı önemi ve işlevi sürdürmektedir. Eserin ortaya çıkma hikâyesini dikkate aldığımız zaman çalışmanın bir ihtiyaç sonucu meydana geldiğini söylemek mümkündür. Giriş’in son kısmını meydana getiren “Devrin İdeolojisinin Eserin Baskılarına Yansıması”nda ise yayımlandığı devrin ideolojisine bağlı olarak basımlar arasındaki farklar incelenmiştir. Bu noktada eserin 1923 ve 1935 baskıları karşılaştırılarak ideolojik etkiler tespit edilir. Baskıların tablolar şeklinde karşılaştırılması aradaki farkları daha da görünür kılmıştır. Örneğin; 1923 baskısında “Orhan Gazi hazretlerinin” ifadesi 1935 baskısında “Orhan Gazi’ye” olarak değiştirilmiştir. Bu tür değişikliklere dikkat çeken Pehlivan, devrin siyasi, toplumsal, yönetsel değişikliklerin Atalay’ı etkilediğini vurgular.

1923 baskısından neredeyse bir asır sonra yeniden gündeme gelen kitap, bireylerin bu konuya dikkatlerinin çekilmesini sağlayacak bir çalışma olarak, günümüzde çocuklarına isim arayanlar için de önemli bir kaynaktır. Eserin yazarı Besim Atalay’ı rahmetle anarken, kitabı yayıma hazırlayan Gürol Pehlivan ile çalışmanın basılmasına öncülük eden Ötüken Neşriyat’a teşekkür ederim.

TÜRK'ÜN GÖNLÜNE GÖRE BİR DÜNYA VE ÇAL KILICI SALUR KAZAN ÇALIŞALIM

Özkul ÇOBANOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü
ozkul@hacettepe.edu.tr

Türk millî karakterinin belki de en önemli yanı “gönlü”dür. Gönül. Gönül nedir? Türk’ün ta var oluştan “yüreği” var. İslâm medeniyeti da-iresine girince “kalbi” de olur... Ama ikisinin de yerini tutan “gönlü”nün yerini hiçbir şey tutmaz, tutamaz. Nitekim Dede Korkut, “Ulu Tanrı ! Çok cahiller seni gökte arar, yerde ister. Oysa sen inananların gönlündesin!” derken belki de bütüncül şekliyle, imandan bilince hatta bilinçaltımıza bile egemen olan “gönlü”müzü gözler önüne seriyordu. Bir başka ifadeyle “gönlümüz” o kadar çok yönümüze işaret eder ki birkaçını sıralayalım:

Hemen herkese “alçak gönüllü” veya “engin gönüllü” olmayı tavsiye ederiz, “ayran gönüllü”

olmaktansa pek hoşlanmayız. Birinin gönlünde olmak, birinin gönlünde yer etmek iyi, birinin gönlüyle oynamak, el vergisi gönül sevgisi değilse her zaman canı gönülden isteyeceğimiz bir durum olmayabilir. Sonuç ne olursa olsun gönüller bir olsun yeter, diyebilmektir mesele. Yoksa gönlü razı olmamış, gönlün akmadığı ve gönülden irak olana, gönlü varmasa da, gönlü kırılmasın, gönlü olsun diye gönlü meyletmekten gönlü rahat olmaz ve gönlü razı da olmaz.

Gönülden anlayana, gönül kayar, gönül götürülür, gönlünü düşürdüğüne, gönlünde taht kurmak için, gönlünü almak, gönlünü çelmek, gönlünü çalmak için gönül verir, gönül avcısı.

Gönülden anlamayana gönül koyar, gönlü kırılır, gönlü bulanır, gönlü yaralanır ve gönlü hicranla dolar. Arslan postunda, gönlü dostundaysa, gönlü ondan yanaysa, el ele gönül gönüle erken kalkıp yola çıkılır.

Açıkça görülüyor ki Türklük var olduğu, hatta Türklüğü var ettiği günden beri “gönlümüz” bir yandan sildiği diğer yandan yenilerini eklediği değer yargılarımızla kültürümüzün hiçbir zaman düşmanlarımız tarafından fethedilemeyen içkalesidir. Şartlar ne kadar değişirse değişsin ne kadar yad ve yabancı çevre ve değerlerle karşılaşarsak karşılaşalım nefes alıyorsak ve yaşıyorsak gönlümüz bizi, onlara rağmen onlarla dengeler o ortamda yaşar, yaşayabilir ve o şartları zamanla gönlümüze göre değişebilir kılar. Kısaca, Türk'ün gönlü, gönlümüz en önemli güç ve kudret kaynağımızdır. Biraz da tam bu nedenle olsa gerek hiçbir dilde tam olarak karşılığı bulunmaz, muhatabımızın anlayabileceği en yakın bir takım varlıklara denk getirir gibi yaparak tercüme (!) ederiz. Oysa “gönül” Türk kültüründeki bir dizi sosyal, psikolojik, felsefi ve kültüre özel olgular, kabuller, değerler, davranış temelli harekete geçirici etik tetikleyiciler yumağının, hemen her neslin bir öncekinden devralarak naklettiği adeta bir çeyiz sandığı gibi muhafaza edip kullandığı bir bütünün adıdır.

Bu bağlamda, 1980'lerin başında bilgisayarın yaygın kullanıma girmesiyle birlikte başlayan ve akıl almaz bir hızda devam eden dijital çağda Türklüğün var ve yok olması en önemli meselemizdir. Evrensel hegemonyayı elinde tutan kapitalist güçler batılı ve doğulusuyla “küreselleşme” yağma ve talanını net ve kesintisiz, sorgusuz ve sualsiz bir asimilasyon sürecine döndürme azmiyle ve bütün güçleriyle çalışıyorlar. Bunun gerçekleşmesi kimin eliyle olursa olsun doğulu ya da batılı versiyonlarından hangisi kazanırsa kazansın biz kazanmadığımız müddetçe varlığımızın, kimliğimizin kültürümüzün ortadan kalkması bizim için nükleer bir felaketten çok farklı olmayacaktır.

O halde, iş başa düşmüştür. Hiçbir alçakgönüllülük göstermeden çok daha geç kalmadan yine erken kalkıp sıkı giyinmenin vaktidir. Dijitalleşme veya dijital kültür ortamının adeta bir

kader gibi dayatmaya başladığı melezleşme ve dikkat edilmezse bir adım sonrası kaçınılmaz, içinden çıkılmaz ve dönülmez hale gelecek olan asimilasyon girdabına karşı Türk milliyetçileri olarak başta Türk Cumhuriyeti devletini ve diğer bağımsız Türk devletlerini harekete geçirmeliyiz. Elele ve gönül gönüle vererek şimdilerle yavaş yavaş içine sürüklenmeye başladığımız bu küreselleşme ve melezleşerek kültürel asimilayona, kültürel özümsemeye karşı ortak tavrımızı ve çalışma planımızı geliştirip ortaya koymalı ve saniye tehir etmeden işe koyulmalıyız.

İlk olarak enine boyuna dün, daha önceki gün hatta Türk Ata'nın çocukları olarak hakkımızda rast gelinebilen ister mağara duvarlarında ya da kazılarla gün ışığına çıkmayı bekleyenlerden, kaya resimlerine varıncaya dek en eski kayıtlardan bugüne “Türk'ün gönlü”nün bütün buud ve boyutlarıyla, halden hale, dinden dine, ülkeden ülkeye geçerken aldığı keyfiyetleri kazandığı ve kaybettiği nitelikleri bu millet hayatımızın karşılaştığı ve karşılaşılabileceği en büyük kavgasında işe koşabilecek hale getirmeli ve bu büyük cephaneyi, karşıımızdaki inanılmaz cephenin çok yönlü saldırısını durdurup savabilmeliyiz. Mevcut ülke hudutlarının iç ve dış sınırların gerçek anlamını kaybettiği, savunmak zorunda olduğumuz savaş alanının “sathi”nin bütün yeryüzü ve yakın gökyüzü olup uzay taşınma sürecinin yaşandığı bir savaş halindedir. Türk kültür tarihinin ve günümüzün bütün temel verilerini derleyip dijital kültür ortamında kullanılabilir hale getirip yeni çağın, dijital kültür ortamının dayattığı teknik kullanımları, donanımları, yazılımları hazırlayacak, kullanacak ve ihtiyaca göre yenileyecek bir insan yetiştirme düzenimiz var mı? Var olanımız nerde ne kadar? Nasıl geliştirilebilir? Neler yenilenebilir?

Elbette asıl savaşın verileceği yer, yeryüzü ve ülkemizdir. Bu sadece Türkiye değil bütün Türk dünyasını bağımsız devletlerini ve muhtar hatta bir derneğe bile sahip olmayan Türk topluluklarını içine alan anlamıyla “Uluğ Türkeli”ni süratle dijitalleşme, melezleşme ve kültürel özümseme savaşına hazır hale getirmeliyiz. Bunun “donanım” ve “yazılım” olarak iki yönü vardır.

Bilindiği gibi donanım yönü Türkiye ve Türk dünyasının “insan kaynağı” ve onun üstünde, ayrılmaz bir parçası olarak içinde var olup yaşayabileceği “doğa kaynağı”ndan oluşmaktadır. Bu iki kaynağa nasıl bir yön ve şekil vereceğimize dair zihinsel, bilimsel, sosyal ve kültürel hazırlığımızısa işin “yazılım” yönüdür.

Coğrafyamız ya da üstünde yaşadığımız ülkemiz, vatanımız ve dünyamız yaşanamaz bir hale getirirse değil Türk kalma insan olarak var olma savaşımız kaybedilmiş demektir. Bu nedenle Türkiye ve Ulu Türkeli'nin doğasını koruma ve onu temizleyip güçlendirme her Türk insanının en az bedenine ve onun sağlığına göstereceği önem kadar önemlidir. Yeni dönem Türk milliyetçiliğinin en önemli değer ve davranış ilkelerinden birisidir. Doğamıza ve onun ekolojik dengesine sahip çıkmak onu daha sağlıklı yaşanabilir, yaşayabilir kılmak yurtseverliği, vatanseverliğin Türk Milliyetçiliğinin olmazsa olmazıdır. Son Başbuğ, Alparslan Türkeş 1965 yılında yazdığı “Dış Politikamız ve Kıbrıs” adlı eserinde “Her yıl erozyonla denize akıp gi-

den Kıbrıs adası büyüklüğündeki toprağımıza” dikkati çekiyor ve Milliyetçi Türkiye’de “Millî Kalkınma Ordusu” adı altında bir organizasyonla erozyonla mücadeleyi anlatıyordu. Heyhat onu dün anlayamadık yaklaşık 50 yıl kaybettik lakin yukarıda işaret ettiğimiz veçhile daha fazla kaybedecek zamanımız yoktur.

Türk insanı, Türk milliyetçileri ve özellikle de Ülkücüler olarak derlenip toplanmak organize olup karşı karşıya olduğumuz çevre felaketini ve onunla mücadeleyi yerel, ulusal ve küresel olarak kazanmalıyız. Yüce Türk milletinin birliği, dirliği için en önemlisi “gönül hoşnutluğuyla” çağdaş medeniyeti yakalayıp üstüne çıkabilmesinin başlangıcı burasıdır.

Türk Milliyetçileri çağın ve günün gereği ekolojik duyarlılığı ve çevreyi bireysel, toplumsal ve kamusal alanlarda ilkesel ve ülküsel olarak da ima ön planda tutmayı içselleştirerek yeni bir iş ahlakıyla çalışmaya başlamalarının gereği ortadadır. Bir başka ifadeyle “Çal kılıcı Salur Kazan, Çalışalım !” demenin tam da vaktidir.

Kazan'da, İstanbul Parkı'nda Sadri Maksudi anıtı

SADRI MAKSUDİ- ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMEN

İskender ÖKSÜZ

Size büyük Türk milliyetçisi, siyasetçi, akademisyen, kurumların kurucusu Sadri Maksudi'den söz edeceğim. Eserlerinin ve inanılmaz hayat hikâyesinin bende bıraktığı izlenimleri yazacağım. Bu akademik bir bibliyografya ve biyografya olmayacak. Çok şükür bunlardan elimizde birkaç tane var; kaynakçaya göz atın. Kızı Adile Ayda'nın *Sadri Maksudi*¹ kitabı en ayrıntılısı. Prof. Dr. Ali Bi-

rinici'nin makalesi de bilgi dolu bir özet.² Hemen bütün ansiklopedilerde adına açılmış başlığı bulabilirsiniz.

Sadri Maksudi, bir sosyologdur, siyaset tarihçisidir, hukuk tarihçisidir, Türk Milliyetçiliği fikir sisteminin taşıyıcı sütunlarının en önemlilerinden biridir. Fakat aynı zamanda bir eylemcidir,

1 Adile Ayda, *Sadri Maksudi*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1991.

2 Ali Birinci, "Türk Hukuk Tarihçisi Sadri Maksudi'nin Hayat Hikâyesi ve Eserleri" İÜHFİM- Ord.Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı, ciltLXXV, 2017, s. 75-122.

siyasî hareket lideridir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu akademisyenlerindedir ama Paris'te, Sorbonne'da da hocadır.

Bu saydıklarımın sadece biri, onu anmamıza ve takdire yeter. Bir hayata bu başarılarından bir değil birkaç tanesini sığdırmış başka birini bulmak herhâlde kolay değil. Hayat hikâyesi için "inanılmaz" demem bundandır.

Olağanüstü bir nesil: Kul sıkışmayınca Hızır yetişmezmiş

Rahmetli Mustafa Kafalı hocamız, Türkçülüğün tarihini nesiller üzerinden anlatırdı. Gökâlpçilerden, Atsızlardan, 1970'lerin ülkücülerine kadar; dalgalar hâlinde. Gerçekten kimse tek başına değildir. Türk milliyetçiliğinde 19. asrın ikinci yarısında doğanlar dev bir dalgadır ve yalnız Türkiye Cumhuriyeti'ni değil, bugünün bağımsız Türk ülkelerini de yükselten fikir ve siyaset tsunamisidir.

Sadri Maksudi'ye 1878-1880 arasında farklı doğum tarihleri verenler var. Son yıllarda 1878 üzerinde fikir birliği var gibi. Şimdi tablodaki doğum tarihlerine bir bakınız:

Ali Merdan Topçubaşı	1863
Ahmet Ağaoğlu	1869
Fatih Kerimi	1870
Musa Carullah	1875
Yusuf Akçura	1876
Ziya Gökalp	1876
Ayaz İshaki	1878
Sadri Maksudi	1878
Mustafa Kemal Atatürk	1881

Sanki Tanrı, Bilge Kaan'ın dediği gibi, "Türk milleti yok olmasın diye" bu insanların hepsini aynı yirmi yıl içinde göndermiş. Yirmi yıl bir nesildir. Demek ki hepsi aynı nesilden. Ziya Gökalp hâric hiçbir teknik olarak "Türkiyeli" değil. Fakat tek

bağımsız Türk yurdu Türkiye ve bundandır ki hepsinin gayreti, zaman içinde Türkiye Türklüğü'ne odaklanıyor. Sadri Maksudi de, Atatürk'ün çağırışı ile 1925 yılından sonra Türkiye'de.

Tabi bu neslin arkasında da nesiller var. Sadri Maksudi'nin hayatında rol alanlar arasında İsmail Gaspıralı'yı (1851), Abdürreşit Kadı'yı (Abdürreşit İbrahim, 1853), Ahmet Midhat Efendi'yi (1844) sayabiliriz. Abdürreşit Kadı, Rusya'da el altından çoğaltılıp dağıtılan *Çulpan Yıldızı*'ni çıkarmaktadır. Gaspıralı'nın yayımcılığının kapsama alanı daha geniş ve uzun nefeslidir: "*Dilde, fikirde, işte birlik*" sloganıyla Kırım'da 1883-1918 arasında 35 yıl, Türkiye Türkçesi ile yayımlanıp Doğu Türkistan'a kadar Türk yurtlarında okunan *Tercüman* gazetesidir!

Bu neslin bir başka özelliği, genç yaşlarında bilinçlenip, hareketlenip dünyanın farklı birçok köşesinde mücadele vermeleri, okumaları, çalışmaları... Atatürk, otuz yaşında Libya'da İtalyan emperyalizmine karşı direnci örgütlemekte, İtalyanlara ilk yenilgilerini tattırmaktadır. Sonra Sofya'da diplomattır, Çanakkale'de Anafartalar kahramanı ve gazi, Şam'da komutandır.

Sadri Maksudi'yi önce Taşsu köyünde, sonra Kazan'da, Kırım'da Bahçesaray'da, İstanbul'da, defalarca Paris'te, Moskova'da Duma'da, Sen Petersburg'da, Helsinki'de, Stokholm'de, Berlin'de, nihayet Ankara ve İstanbul'da görüyoruz.

Tarihçilerimizden, haddim olmayarak şöyle bir siparişim var: Tablodaki insanların ve sizin ekleyeceğiniz başkalarının birbiriyle ilişkilerini, etkileşimlerini bir ağ hâlinde gösterebilir misiniz? Hani Batı'nın polisiye dizilerinde gördüğümüz, bazen bir duvarı kaplayan, kim kiminle ne yapmış cinsinden bir ilişkiler ağı. Bir de yine polisiye dizilerde gördüğümüz cinsten tarih şeritleri. Bu insanların her biri neyle meşgulken, hangi konumdayken öbürleri ne yapıyordu ve dünyada neler oluyordu? Birinci Dünya Harbi, Bolşevik İhtilali, Osmanlı'nın yıkılışı, Cumhuriyet'in kuruluşu. Bu ağları, bu ilişkileri bize gösteriniz. Bir görüntü bin kelimedenden daha etkilidir diyorlar. Hatta bilgisayarla iki boyutla da sınırlanmaz, bu ağların ve tarih şeritlerinin çok boyutlusunu da çizebilirsiniz.

Kazan

Tek tek insanlardan başka bir de o insanların hepsinin yetiştiği toplum var. Yukarıdaki tabloda Kazan'ın ve Tatarların ağırlığı göze çarpıyor. Hiçbir şey sebepsiz değildir. Niçin Tatar Türkleri?

Belki baş sebep, Tatarların yıllarca egemenken 1552'de Rus hâkimiyetine düşmeleri ve Justin McCarthy'nin ifadesiyle ölüm ve sürgünle karşılaşan ilk Türk gruplarından olmalarıdır. Bu büyük düşüş ve asırlarca devam eden sürgün ve baskı, Tatar'ın zihninde millî şuuru yükseltmiş, günümüze kadar canlı tutmuş.

Bugün Tataristan'da ve Kırım'da hâlâ Tatar var. Ancak anayurtlarında artık azınlıktalar. Geride kalan bir avuç Türk'ün orada tutunmaları

kolay olmamış. Ermeni tehcirine takanlar, ondan çok sonra yapılan çok daha geniş ve acımasız Kırım tehcirine, daha önceki Kazan tehcirine kördürler. Hem de yurtlarında çoğunlukta iken sürülen Türklere... Tatarlar dünyanın dört bir yanına göçtü, fakat kimliklerini sıkı sıkı korudu. Bunu Finlandiya'daki Kazan kolonisinde bizzat gördüm. Bir ucu Amerika kıtasında bulunan diasporanın diğer ucu Mançurya'dadır. Yakın zamanda kaybettiğimiz büyük Türkçü Nadir Devlet, oradan kopup bize gelmiştir.

Sadri Maksudi Taşsu köyündeki köy mektebini bitirdikten sonra ağabeyi Hadi Maksudi Efendi'nin de müderrislik yaptığı Kazan'daki meşhur Allâmiye- Göl Boyu Medresesine gönderilmişti. Millî şuur hakkında söylediklerime bir örnek olarak büyük kızı Adile Ayda'nın Sadri Maksudi kitabından aşağıdaki pasajı almak isterim:³

“Sadri'nin medresede en iyi anlaştığı arkadaşısı Ayaz isminde, kendisi gibi imam oğlu olan bir çocuktur. İkisinin dersler, hocalar, öteki çocuklar hakkındaki fikirleri tıpatıp uymaktadır. Sadri ile Ayaz'ın en çok şaştıkları şey Kazan'da bazı adamların, kendi köylerinde hiç kimsenin konuşmadığı bir dili konuşmalarıdır. Bu adamlara Urus deniyor, üstelik ikide birde Urusların Çarından söz ediliyordu. Bir gün Hadi Efendi'ye sorarlar: “Urusların gibi, bizim de çarımız yok mu?” Hadi Efendi onlara şöyle cevap verir:

‘Bizim çarımız değil amma, vaktiyle Han'ımız vardı. Kazan'ın etrafındaki topraklarda tek Rus yoktu. Her taraf bizimdi. Kazan Hanları Rus Çarlarından daha güçlü idi. Ruslar Kazan Hanlarına vergi verirdi. Fakat bizim Hanımız ölüp de zayıf düştüğümüz bir sırada Korkunç İvan dedikleri Çar Kazan'a saldırdı. Ölen Han'ın dul karısı Süyüm Bike, Hanlığın başına geçti ve milleti karşı koymaya, savaşmaya çağırdı. Süyüm Bike'nin gayretleri boşa gitti. Çar, Kazan ordusunu yendi ve bizim toprakları kendi topraklarına kattı.

Kazan'da Süyüm Bike'nin kulesi

3 Adile Ayda, a. g. e., sayfa 12-14.

'Süyüm Bike'nin milletine seslenerek konuşmalarını yaptığı minare hâlâ duruyor. Bir gün sizi götürür, gezdiririm.'

"Ve Hadi Efendi Sadri ile Ayaz'ı bir gün götürmüş, Süyüm Bike'nin minaresini gezdirmiş ve sözlerini içer gibi dinleyen iki zeki çocuğa şunları söylemiştir: 'Ruslar Kazan'ı aldıktan sonra, dünyada görülmemiş vahşilikler göstermişlerdir; ellerine geçen bütün erkekleri kılıçtan geçirmişler, Kazan Hanlığı içindeki 453 camiyi ve pek çok medreseyi yıkmışlar, onların yerine kilise ve manastır yapmışlar, Kazanlıları Hıristiyan olmaya zorlamışlar, Hıristiyan olmayı kabul etmeyenlere Kazan'da oturmayı yasak etmişler, Türklerin topraklarını ellerinden alıp Ruslara dağıtmışlar.'

"Sadri ile Ayaz'ın küçük kalpleri ezilmiş, Ruslara nefretleri büsbütün artmıştır."

Hikâyeye göre Han'ın ölümünden sonra devleti yöneten eşi Süyüm Bike, mağlup olduğu Rus çarı Korkunç İvan'ın kendisiyle evlenmek için yaptığı baskıların sonunda bu minareden kendini aşağı atar.

Küçük Sadri Maksudi'nin arkadaşı küçük Ayaz, Ayaz İshaki, büyüyünce güçlü bir kalem olacak, yazdığı oyunlar Orenburg Tiyatrosu'nda seyirciyi ayağa kaldıracaktır. Ayaz İshaki'nin yıllar sonra yayımladığı, 22. asırda geçen, bilim kurgu formundaki romanı, *İki Yüzyıldan Sonra İnkiraz*⁴, belki Sadri Maksudi ve hocaları Hadi Maksudi ile yaptıkları Süyüm Bike minaresi ziyaretinin ilhamıyla yazılmıştı. Romanın ve romanın kahramanı Cafer'in sonu, Kazan'da değil, tarihî Bulgar şehrinde gelir. İshaki muhtemelen Bulgar şehrinin, Tartarların, yani Bulgar Türklerinin, Hun dönemine kadar giden tarihlerini ve ilk Müslüman ve ilk yerleşik Türk grubu olduklarını vurgulamak için seçmiştir. Romanın orijinaline ulaşamadım. Danielle Ross'un makalesinden alıntılıyıp çeviriyorum:

- 4 Danielle Ross, *The Nation That Might Not Be: The Role of Iskhaqi's Extinction After Two Hundred Years in the Popularization of Kazan Tatar National Identity Among the Ulama Sons and Shakirds of the Volga Ural Region, 1904-1917*, *Ab Imperio*, 3/2012, pp. 341-369 (Article), Published by Ab Imperio, DOI: 10.1353/imp.2012.0103 Ross'ta, kitabın orijinaline atıf yoktu. Nadir Kitap'ta teşhir edilen ilk baskısı şöyle: Haritonova Matbaası, Kazan 1908

Soldan sağa: Ayaz İshaki, Sadri Maksudi, Fuat Tuktar

“Çaresizlik içinde Bulgar şehrinin harabelerine gider, ayakta kalan son minareye çıkar ve orada bir rüya haline düşer. Harabelerin içinde eski Bulgar orduları ve 19. ve 20. asrın Bulgar yazarları görünür. Cafer bu görüntülere dalmışken rüzgâr kuleyi sarsar ve yıkar. Son Bulgar Cafer, taşlar arasında ezilir.”

İshaki, romanının son sözünde, bu sonun şart olmadığını, fakat eğer okuyucular onun değişme tavsiyelerini tutmazsa böyle biteceklerini yazar.

Büyük bir devletin, önce Bulgar'ın ve Altın Ordu'nun mirasçısı Tatar Türkleri, 19-20. asırlarda Türklerin en yüksek okuryazara sâhip grubudur. Her köyde bir cami ve caminin yanında bir mektep vardır. Halk, millî değerlerini korumak için çırpınır; çocuklarının Rus okullarına gitmesine, Kiril alfabesini ve Rusçayı öğrenmesine direnirler. Bu muhafazakârlığın koruyucu, yaşatıcı yönüdür.

Muhafazakârlığın bir başka yönünü, kadimciler denilen, çağdaş bilimlerin öğrenilmesine okullara bilimin girmesine direnen şihlar (işânlar) ve ulema temsil eder. Kazan'da Türklülüğü yükselten de ketlemeye çalışan da dinî liderlerdir. İshaki'nin ve Maksudi'nin babası imamdır. Türklülüğü destekleyen ve Sadri Maksudi'ye yardımcı olan Musa Carullah ve Abdürreşid Kadı da din adamıdır. Millî duygulara şiddetle karşı çıkan İshak muhammed Dinmuhammedov gibi kadimciler de sözde din adamıdır. Dinmuhammetof, işi, millettaşlarını Çarlık jandarmasına ihbara kadar götürmüştür. Maksudi, İshaki ve tabloya aldığımız nesilden hemen sonra doğan (1886) gelen şair ve dilci Abdullah Tukay, şihları, ayağa kalkmaya çalışan Türklülüğü aşağı çeken güç diye tanımlar. Kadimcilerin tezleri ve cedidçilerle mücadelesi mutlaka ayrıca ele alınmalıdır. Bu konu sadece Kuzey Türkleri ve Asya Türkleri tarihine değil, Türkiye'de sürüp giden siyasî İslamcılığa da ışık tutar.

Sadri Maksudi'yi anlatırken girişteki tabloda verdiğimiz olağanüstü nesilden bir başka Kazanlıyı, Yusuf Akçura'yı da anlatmak zorundayız. Maksudi-Akçura buluşması, yine aynı tablodaki Fatih Kerimi'nin yardımıyla gerçekleşmiştir. Kerimi, Maksudi'ye bir mektup verir ve Akçura'yı bul-

masını ister. Sadri Maksudi anlatıyor:⁵

“22-24 yaşında: Yusuf Akçura ile ilk temasım 1902 başında, Paris'te, Quartier Latin denilen talebe mahallesinde vuku buldu. Tahsil için Paris'e gideceğim zaman, Yusuf Akçura'nın Trablusgarp'taki menfasından kaçıp, tahsilini ikmal etmek üzere Paris'e gitmiş olduğunu bilen, Kazan münevverlerinden, bilahare Rusya Türklerinin hayatında mühim ve müsbet bir rol oynamış olan Fatih Kerimi, Paris'e vardık-tan sonra Yusuf Akçura ile tanışmamı tavsiye etti ve bana kendisi için bir mektup verdi.

“Yusuf Bey'le beni beraber çalışmağa sevk eden ve birçok defalar aynı millî işler etrafında birleştiren amil, müşterek şahsi menfaatler veya birbirimize karşı duyduğumuz bağlılık değil, müşterek ideale bağlılığımız olmuştur. **Bu ideal milliyet ülküsü, Türklük ideali idi: Cihânsümul bir tarihe malik olan milletimizi yaşatmak, yükseltmek, onun medeniyet sahasında cibilli vasıflarile mütenasip bir mevki almasını temin etmek ideali...**”

1919 Stokholm- Sadri Maksudi ve Yusuf Akçura

5 Sadri Maksudi Arsal, “Dostum Yusuf Akçura”, Türk Kültürü, Sayı 174, 1977, sayfa 349-351

GEREK KUZEY TÜRK AYDINLARININ,
GEREKSE TÜRKİSTAN'DAKİLERİN
DİKKATİ, TEK BAĞIMSIZ TÜRK
YURDUNUN ÜZERİNDEDİR.
DÜNYADA TÜRKİYE DIŞINDA
EGEMENLİĞİN TÜRKLERDE
OLDUĞU BAŞKA ÜLKE YOKTUR.

Öğrenci ve öğretmen

Sadri Maksudi'nin olağanüstü akademik hayat hikâyesine Türkçe ve diğer dillerdeki ansiklopedilerde ve Ayda'nın kitabında ulaşabilirsiniz. Özetle köy mektebi- ceditçi Zincirli Medrese-Bahçesaray'da Gölboyu Medresesi, Rus Öğretmen Okulu, Sorbonne diye özetleyebiliriz. Zincirli ve Gölboyu medreselerine yönelmesinde, müderris ağabeyi Hadi Maksudi'nin rolü vardır. Kazan Türkleri çocuklarının Rus okuluna gitmesine ve Rusça öğrenmesine direnirler. Sadri Maksudi buna rağmen gider ve Batı bilimini hem öğrenir hem de o bilime kapı açacak ilk yabancı dile sahip olur. Daha 14 yaşındayken roman türüne alışık olmayan Kazanlılar romanla tanışsın diye İstanbul'dan getirttiği Türkiye Türkçesi kitaplardan Robinson Crusoe tercümesini Kazan'da yayımlar. Bununla yetinmez, kendisi de *Maişet* başlıklı bir roman yazar ve yayımlar.

Gerek Kuzey Türk aydınlarının, gerekse Türkistan'dakilerin dikkati, tek bağımsız Türk yurdunun üzerindedir. Dünyada Türkiye dışında egemenliğin Türklerde olduğu başka ülke yoktur. Müslüman ülkelerin tamamında da sömürge olmayan yoktur. Sadri Maksudi, bu yüzden eğitimine İstanbul'da devam etmeyi düşünür. Rusya'yı terk etmeden önce çok sevdiği iki yazarla görüşmek ister. Biri, o yıllarda artık roman yazmayı terk etmiş, felsefe ile uğraşan ve yazdıklarından dolayı Ortodoks Kilisesi'nin afroz ettiği Tolstoy'dur. Tolstoy'un yaşadığı Yasnaya Polyana'nın yolunu tutar. İhtiyar dâhiyle genç öğrencinin sohbetleri günlere yayılır. Belli ki sevgi ve dikkat tek yönlü değildir.

Bu noktadan sonra Türk-Türkçü entelektüel ağı için içindedir. Maksudi'nin Türkiye'ye gelmeden önce danıştığı ilk isim, Kırım'dan, İsmail Gaspıralı'dır. Gaspıralı ona Türkiye'ye gitmesini, fakat eğitimini Paris'te sürdürmesini tavsiye eder. Sadri Maksudi'nin Gaspıralı ile tanışması Zincirli Medrese'deki öğrenciliğine, 16 yaşına dayanmaktadır. Adile Ayda anlatıyor:⁶

"Hadi Maksudi Zincirli Medrese'ye bir yıl için geldiği dönemde, Tercüman gazetesi uzun yıllardan beri çıkmakta, Gaspıralı'nın şöhreti bütün Türk dünyasını sarmış bulunmakta idi. Hadi Maksudi, Kırım'a gelirken 16 yaşındaki kardeşini de getirince, Gaspıralı bu genç çocukla ilgilendi, onu sevdi. Çocuk zeki ve konuları çabuk kavıyordu. Gaspıralı ufak tefek işler yaptırmayı bahane ederek, onu yanına çağırır, onun genç beynini aydınlatmaktan, ona öğütlerde, tavsiyelerde bulunmaktan zevk alırdı. İsmail Gaspıralı'nın Sadri Maksudi'ye aşıladığı en önemli fikir Türk birliği fikridir. Bütün Türklerin tek bir aile olduğunu, Kazanlı ve Kırımlı Türklerin Başkurtlar ve Kırgızlarla akraba olduğunu, hatta Hıristiyan olan Çuvaşların ve Şamanist olan Yakutların öteki Türklerin kardeşleri olduğunu, her fırsatta genç Sadri'ye telkin etmiştir. Gerçi kendileri Rusya Türkleri arasında en medenî zümre oldukları ve hemen bütün medreselerin başında buldukları için, bazı Kazanlı aydınlarda Kazakları, Özbekleri hor görme eğilimi, o dönemde az çok vardı. Gaspıralı Sadri Maksudi'de bu eğilimi tamamen yok etmiş, her Türk'ü sevmeyi öğretmiştir. Genç Sadri Büyük Türkçü İsmail Gaspıralı'ya derin hayranlık ve sonsuz sevgi ile bağlanmıştı. Hayatının her döneminde 'Benim manevî babam İsmail Gaspıralı'dır' demiştir."

Sadri Maksudi, Bahçesaray'dan sonra İstanbul'a gelir ve orada Ahmet Midhat Efendi'ye danışır. O da Gaspıralı'nın tavsiyesini tekrarlar: Paris'e git.

6 Adile Ayda, a. g. e., sayfa 19 ve 20.

20. asrın başında Fransa medeniyetin zirvesindedir, Fransızca Lingua-Franca, yani dünya dilidir ve Fransa'nın da merkezinde Paris ve Paris'te bilimin merkezinde Sorbonne vardır. Fransızlar da 1871-1914 arasındaki döneme Güzel Devir- La Belle Epoque der.

Sadri Maksudi Sorbonne'da hukuk okur ama sosyoloji de çalışır, Türk tarihi de çalışır. Adile Ayda şöyle yazıyor,⁷

“Genç Sadri Hukuk Fakültesinden başka, ”Ecole des Hautes Etudes Sociales” (Yüksek İctimaî İlimler Okulu) denilen okula da kaydolar. Bir de College de France'daki meşhur Gabriel Tarde'nin ve Edebiyat Fakültesindeki meşhur Durkheim ile meşhur Levy-Brühl'ün derslerine, ilk iki yıl boyunca, hemen hemen muntazaman devam eder.”

Büyük Türk Hakanlığı'nın (Göktürklerin) Bengü Taşları yeni keşfedilmiştir. Fakat Sorbonne'da okutulmaktadır. Sadri Maksudi'nin kendi kaleminden okuyalım:⁸

“Bir gün Fransız arkadaşlarımdan biri Sorbonne'da, “Ecole des Hautes Etudes” mektebinde eski Türklerden kalma kitâbeler hakkında bir ders verildiğini bildirdi. İlk fırsatta o derse gittim. Halévy isminde ihtiyar bir müsteşrik Orhon Kitâbeleri'nden bahsediyor ve metinlerini tahlîl ediyordu. Halévy'nin bütün dinleyicileri beş altı kişiden ibâretti. İhtiyar Halévy benimle alâkadar oldu. Türk olduğumu öğrendikten sonra, Orhon Kitâbeleri'ni bırakmış olan Türkler hakkında çok müsbet şeyler söyledi. Ben, ertesi gün, böyle bir dersin mevcudiyetinden Yusuf Bey'i de haberdar ettim. Yusuf Bey de o derse devam etmeğe başladı. Ders haftada bir defa idi. Profesör de çok ihtiyar olduğu için, muntazaman gelemiyordu. Halévy her ders sonunda Yusuf'la bana bakarak eski Türkleri medhediyordu. Söyledikleri arasında hatırımda kalanlar şunlardır: ‘Orhon Kitabeleri yazıldığı zaman,

Sadri Maksudi'nin, Sorbonne'dan mezuniyet fotoğrafı

Avrupa'nın bugünkü dillerinden hiç biri henüz tebellür etmemişti (ortaya çıkmamıştı). Halbuki sizin dedeleriniz ta o devirde her şeyi ifade edebilecek derecede gelişmiş bir edebi dili vardı. Sizin kültürünüz bugünkü milletlerin kültürlerinden daha eskidir, iftihar edebilirsiniz' diyordu.”

Sadri Maksudi'nin Duma üyesi olarak Petersburg'da yaşadığı yıllar sadece siyasi faaliyet ve Petersburg sosyetesinin hayatına katılma yılları değil, kendisinin Türkoloji ve Türk dil bilimi alanında yetişme yılları da olmuştur. Hem de Radloff gibi bir üstadın idaresi altında... Radloff o sırada 70 yaşındadır.

Ünlü Türkolog, 1899'da eşinin vefatından sonra, âdet edinmişti: gündüzleri çalışır, ge-

7 Adile Ayda, a. g. e., sayfa 29.

8 Sadri Maksudi Arsal, a. g. y..

SÖYLEDİKLERİ ARASINDA
HATIRIMDA KALANLAR
ŞUNLARDIR: ‘ORHON KİTABELERİ
YAZILDIĞI ZAMAN, AVRUPA’NIN
BUGÜNKÜ DİLLERİNDEN HİÇ BİRİ
HENÜZ TEBELLÜR ETMEMİŞTİ
(ORTAYA ÇIKMAMIŞTI). HALBUKİ
SİZİN DEDELERİNİZ TA O DEVİRDE
HER ŞEYİ İFADE EDEBİLECEK
DERECEDE GELİŞMİŞ BİR EDEBİ
DİLİ VARDI. SİZİN KÜLTÜRÜNÜZ
BUGÜNKÜ MİLLETLERİN
KÜLTÜRLERİNDEN DAHA ESKİDİR,
İFTİHAR EDEBİLİRSİNİZ’ DİYORDU.”

celeri dostlarını ve öğrencilerini kabul ederdi. Sadri Maksudi 1907 yılının başından 1910 yılının sonuna kadar bu gecelere hemen hemen muntazaman devam etmiş, Türk dilinin en çetin meselelerinin tartışılmasına şahit olmuş, ihtiyar türkologun tavsiye ettiği kitapları okumuş, Türk lehçeleri, Türk fonetiği, Türk grameri alanındaki bilgilerini derinleştirmiştir.⁹

Bolşevik İhtilali’nden sonra rejim Sadri Maksudi’nin peşindedir. Saç-sakal uzatır, köylü kıyafetinde Finlandiya’ya kaçır, Berlin’e ve 1919 Mayıs’ında Paris’e ulaşır. Atatürk’ün Samsun’a çıktığı günler. Artık fakir bir öğrenci değil, yazdıklarından geçimini sağlayabilen bir gazetecidir. *Le Temps* gazetesinde muhabir olarak çalışmaktadır. Siyasi mücadelesinin her döneminde öğrenmeye ara vermemesinin meyvelerini de toplamaya başlar: 1923 senesi Kasım ayında Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesindeki Slav

Ülkelerini Tetkik Enstitüsünde Türk-Tatar Kavimleri Tarihi dersleri vermek üzere profesör olarak tayin edildi.

Fakat gönlü ve kalbi istiklaline kavuşmuş, tek bağımsız Türk ülkesindedir. Hemen bir yıl sonra Türk Ocağında konferansa davet edilir ve Atatürk’ün, “*Sana ihtiyacımız var. Türkiye’ye gel.*” davetini emir kabul eder.

Sorbonne’daki kürsüsünü bırakıp Türkiye’ye geldiği tarihte akademisyen Sadri Maksudi, erişilmesi pek kolay olmayan bir birikimin sahibidir. Kendi kaleminden çıkmış, fakat “*tahsil*”inin hangi aşamasında yazdığı bilinmeyen kısa bir CV’si şöyledir:¹⁰

“İsmim Sadri, aile ismim Maksudî’dir. Velâdetim fi 23 Temmuz sene 1880 olub Rumî 1294’dür. Mahâll-i velâdetim Kazan’dır. İdadi tahsilimi Kazan’da ikmâl ettim. Rus Darülmuallimin şehadet-nâmesi aldım. Alî tahsilimi evvelâ Fransa’da ikmâl ettim. Paris Darül-fünunu Hukuk Fakültesi’nden mezunum. Rusya’ya avdetimden sonra Moskova Darül-fünunu’nda dahi imtihana girerek birinci derecede hukuk-şinası âlî diploması aldım. Rusya’yı ihtilâl içinde alelacele terk ettiğimden şehadet-nâmelerim zayi olmuştur. Türkçe, Rusça, Fransızca, İngilizce tekellüm ve kitabet ederim. Almanca, Farsça, Arapça tetebbüatta bulunabilirim. Gençliğimde Kazan Türkleri şivesinde ilm-i arza aid bir eser, İngiltere’ye Seyahat namında bir seyahat-nâme ve bir de Maişet isminde millî roman yazmıştım. Bu günlerde Türk lisaniyat ve tarihine aid yazılmış ve henüz basılmamış eserlerim vardır. Rus, Fransız gazete ve mecmualarında birçok makalelerim çıkmıştır”

Sadri Maksudi’nin Rusya ve Avrupa’daki Türkçü aktivist, teşkilatçı ve siyasetçi cephesini, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin hukuk, akademi ve kültür kurumlarının harcına katkılarını başka bir çalışmada ele almaya çalışacağım.

9 Adile Ayda, a. g. e., sayfa 53.

10 Ali Birinci, a. g. e..

GÜZEL TÜRKİSTAN: İNMEYEN BAYRAKLARIN EBEDİ YURDU

İsa Yusuf Alptekin, “Esir Doğu Türkistan İçin” başlıklı otobiyografisinde Sovyet işgalinden önce Türkistan’ın ancak “Doğu” ve “Batı” olarak ayrıldığını anlatır. Bu devasa memleket, asırlar boyunca yalnız mücavir alanını değil, birçok kıtayı etkileyen olayların, kahramanların ve fikirlerin beşiği olan engin bozkır, Atsız’ın deyimleriyle “yeni vatan” olan Türkiye’nin az doğusundan, bugünkü Kore’nin az batısına kadar uzanıyordu. Çölleri, gölleri, ırmakları, ormanları, vadileri, stepleri ve meralarıyla Türkistan bir bütündü, burada yaşayan Türk halkları yer şekillerinin dayatmasıyla farklı örgütlenmeler, devlet yapıları altında yaşasalar da kültürel açıdan kesintisiz bir bütünlük arz ediyorlardı. Evvelinde yazı dili olmayan, etnik bir dil mertebesinde olan Oğuz Türkçesinin Türkiye kolu 12. Yüzyıldan itibaren yazı dili olmaya başlar ve Türk Dünyasının en genç “yüksek dil”-ine dönüşürken, Türkistan’da Hakaniye lehçesi

konusulur ve her bir Türk topluluğu kendi lehçesinin yanında bu ortak yüksek dili bilirdi. Öyle ki, Osmanlı’nın geç dönemlerinde dahi birçok şair Ali Şir Nevai’yi hala hatırlıyor, ona nazireler yazıyordu. Yine İsa Yusuf Alptekin’in 1939’da Türkiye’ye geldiğinde İsmet İnönü ile tercümanlık anlaşabilmesinin sebebi buydu: İnönü Osmanlı subayı olarak eğitim almıştı, geldiği tedrisat Hakaniye lehçesine çok yabancı değildi.

Türkistan’ın bulunduğu enlem aralıklarının tarihi çağlardaki halini kimi tarihçiler “otoyol” diye anlatırlar. Bu coğrafyada yaşayan atlı göçebeler, güçlü bir liderin, bir kahraman kültürünün yahut sair zorlukların tetiklediği ihtiyaçların etrafında bir kere birleşip kendilerine has eşsiz ve etkili organizasyon yetenekleriyle fütuhata çıktıklarında, Avrupa içlerine kadar doğal engeller olmadan girebiliyorlardı. Bu bakımdan Kafkasya’nın pozisyonu ilginçtir: Kafkasya, Türkistanlı Türk selleri

önünde dalgakıran falezler gibidir; Oğuzların Hazar civarından Kafkasya'ya uzandıkları dönemin ürünü olan Dede Korkut'un coğrafyasının Kafkasya olması bu sebeptendir. Hem kuzeydoğu, hem doğu, hem güneydoğu yönlerinden dağlık ve "doğal bariyerli" olan Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinin Selçuklular zamanına kadar gecikmesinin nedeni budur – buradaki "yeni vatan" ve "yeni devlet" in diğerleriyle kültürel irtibatını koruyan ancak organizasyonel açıdan ayrılan bir olguya dönüşmesinin nedeni de. Fakat kuzeyde manzara böyle değildi, tarihte çok kereler Türkistan kökenli atlı kavimler Avrupa içlerine sarkmışlardı, bakiyeleri akraba bir kavim olan Macarlar olsa da, yer isimlerinde, Osmanlı etkileşiminden önceye tarihlenen antik kelimelerin etimolojilerinde bu fütihat hareketlerinin izi hala bakidir.

Fakat Türkistan'ın bu talihi, aynı zamanda lanetine dönüştü. Bu yazının konusu olmayan nedenlerden ötürü, Türk toplulukları medeniyet yarışında hız kaybettiler ve bir dönemin en zayıf bölgelerinden olan Batı Avrupa, hem zihni, hem maddi bir gelişme dönemine girdi. Bu gelişme döneminin neticeleri, Türklerin git gide doğuya itilmesinde amil oldular. Üstelik, çağ ve dolayısıyla savaş anlayışı değiştiği için, Türkler stratejik avantaj ve taktik üstünlüklerini yitirmeye başladılar. Doğal bariyerleri olmayan, savunmanın epey güç olduğu ve saldırının sair nedenler yanında teknolojik imkansızlıklar nedeniyle "eskisi gibi mümkün olmadığı" bir bölgede Türkler tutunamadılar. Kuzeyden ve batıdan Slav kavimleri Türkleri Balkan ve Deşt-i Kıpçak coğrafyasından sökmeye başlayarak, Anadolu ve Türkistan'a geri çekilmeye zorladılar. Aynı dönemde Doğu-Güney ekseninde, Tarım havzası denen bereketli bölgede, Türk kültürünün en önemli merkezlerinden olan Doğu Türkistan siyasi ve ekonomik olarak zayıflamaya, güçlü nüfusu ve güçlenen devleti ile Çin'in etki alanına girmeye başladı.

Modernleşmesini tamamlayan Rusya, diğer "büyük" devletler gibi, onlar arasında sayılmak için, sömürge arayışına girdi. Denizaşırı sömürge yerine, uçsuz bucaksız Sibiryayı ve Türkistan'ı sömürgeleştirmeyi seçti. Bu işgal ve sömürge çağı, örgütlenmeleri zayıf, devletleri parçalı olan

Türkistan'ın üzerine bir kabus gibi çöktü. Dünyanın ağırlık merkezi değişmiş ve yenilikleri yakalamada geç kalan Türkler ilk defa esir olmanın acı tadına bakmak zorunda kalmışlardı. Eski bir kahramana seslenen bir Tuva türküsü, sehl-i mümteni biçimde şöyle söyler: "Yetmiş atlık yılmımın / Yeleşi nerede, Kongurey? / Yedi bölük halkımın / Yurdu nerede, Kongurey?"

Bu işgal çağı, Türkistan'ın birçok yöresinde, sınıır uçlarından başlayarak birçok trajediye sebep oldu. Kazan ve Kırım'ı takip eden Kafkasya, hem kültürel, hem fiziki bir soykırımın en kanlı manzaralarını yaşadı. Git gide tarihi Anayurt, merkezi Türkistan işgal edildi. Fakat sonraki dönemde yaşanacak trajediler, Türkistan'ın, o kahramanlar ülkesinin ıstırabının henüz yeni başladığını gösterecekti.

Rusya'da yaşanan komünist devrim, Türkistan'ın çok kısa bir süreliğine nefes almasını sağladı. Karmaşadan faydalanan Türk önderler; İdel-Ural, Başkırdistan, Alaş Orda gibi kısa ömürlü olmuş ancak Türkistan'ın ölmediğini ispatlamış bağımsızlık meşaleleri yaktılar. Ancak Rus İç Savaşı'nın Kızıllar lehine sonuçlanması ve devlet otoritesinin oldukça zorba usullerle yeniden sağlanmasıyla, Türkistan'ın en karanlık yılları başladı. Evvela "Türkistan Sovyeti" bölündü, Türk halklarının her birine surette bir devlet verilmiş oldu, ancak komünist sistem bu devletlerin merkeze muhtaç kalmasını temin etti. Uçlarda yaşayan Türklerle sürüldüler ve katledildiler. Bu dönemde Türkistan'a sürülen Karaçayların bir ağıdı, Türk Dünyası kardeşliği açısından manidardır:

*Kırgız, Kazak konak kibik kördüğüz
Kıyın künde bizge hörmet berdigiz
Kırgız, Kazak sav kalıgız salamat
Kabırlanı sizge'tebiz amanat*

"Kırgızlar, Kazaklar, bizi misafir gibi gördünüz, zor günümüzde bize hürmet verdiniz. Kırgızlar, Kazaklar, sağ kalın, selamet kalın, kabirlerimizi size emanet ediyoruz" diyen Karaçay kocası, Türkistan sürgünü bittikten sonra Kafkasya'ya dönebilen Karaçayların, kaderdaşlık eden, yardımcı olan Kazak ve Kırgız Türklerine minnettarlığını oldukça acı bir şekilde sunar.

Doğal kaynaklar bakımından zengin, ancak denize uzak ve ticaret yollarının değişiminde dezavantajlı bir konumda kalan Türkistan, git gide Rusya'ya muhtaç hale geldi. Üstelik, suni etnik tansiyonlar Türk toplulukları arasına yerleşti. Halbuki, Oğuz, Türkmen, Kırgız, Kazak, Özbek ifadeleri Türk altı bir kimliği temsil ederlerdi, "Türk" deyince bunların hepsi akla gelirdi. Söz gelimi, 14. Asırda bir Kırgız ozan;

"Beren Türktün baldarı
Tınçdı emi canıbiz,
Kuttu bolsun hanıbiz
Kumardan çıktık barıbiz
Atpay Türktün baldarı
Aman bolsun canınız"

Yani "Türk'ün çocukları, artık içimiz ferahladı, hanımız kutlu olsun. Hep beraber zorluktan çıktık, büyük Türk'ün çocukları, canınız sağ olsun" diyerek dua ederdi. Ancak "Türk" ifadesi kasti olarak unutturuldu ve Türklerin planlı şekilde birbirlerinden uzaklaşmaları, şüphelenmeleri ve nihayet birbirlerine düşmanlık etmeleri temin edildi.

Her şeye rağmen, "şahin kocasa da vermez avını / aslı kurt yavrusu yine kurt olur." Tarih, komünizmin pespayeliğinin, yanlışlığının ve eksikliğinin yükünü daha fazla çekemedi ve sırtından attı. Rusya'nın komünizm nedeniyle çökmüş ekonomisinin ve sisteminin, ulusal bilincini öldürmek için on yıllarca uğraştığı ancak yok edemediği Türkistan ve Baltık devletlerini bir arada tutması artık imkansızdı. Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan, önce egemenliklerini, 1991 yılında nihayet bağımsızlıklarını ilan ederek esaret zincirlerini kırdılar.

Dergimizin yayına hazırlandığı dönemde gelen güzel bir haber, Türkistan'ın bağımsızlığının 30. Yılı'nı daha manidar kıldı. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, 12 Kasım 2021'de İstanbul Bildirisi'ni yayımlayarak, teşkilatın adının "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirildiğini duyurdu. Tarafsızlık politikası gereği uluslararası birliklere katılmaya sıcak bakmayan Türkmenistan da, ilk defa bu toplantıya gözlemci statüsüyle katılarak bir değişimin sinyalini verdi. Bildiri, 2040 Türk Dünyası Vizyonu projesi başta olmak

üzere birçok alanda artan ve derinleşen işbirliğine dair mesajlarla ilan edilerek, Türk Cumhuriyetlerinin ilişkilerinin gelecek yıllarda çok daha yakınlaşacağını ve kültürel bağların somut bağlarla taçlanacağını duyurmuş oldu.

Bugün, bu aziz ülkeler bağımsızlıklarının 30. Yılı'nı kutlarken, her birinin geçtiği yolları ve bugünkü manzarasını anlamak, Türk Dünyası'nı anlamak için hayatidir.

AZERBAYCAN: ODLAR YURDU

Türk Dünyası'nın kültürel merkezlerinden en önemlilerinden biri, Tebriz civarındır. Tarihi Azerbaycan, Türk düşünürlerin, ediplerin, kahramanların çoğunun beşiği olmuştur. Rusya'nın yayılma politikası neticesinde o dönem Türk soylu hükümdarlar tarafından yönetilen İran'ın ve kısmen Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda kalan Azerbaycan, her fırsatta istiklalini arayan, kimliğini yitirmeyen kahraman bir halkın yurdudur.

Çarlık döneminde İran ve Rusya çekişmesine sahne olan Azerbaycan'da, 1800'lü yılların sonundan itibaren bağımsızlık ve direniş hareketleri görülür. Bu hareketlere mensup olan Mehmet Emin Resulzade, Sovyet Rusya yeni kurulduğunda ortaya çıkan kargaşadan yararlanarak kısa ömürlü Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilan edilmesine önderlik etti ve bugün hala bütün Türklerin bir şiar olarak kalbinde taşıdığı vecizesini söyledi: Bir kere kalkan bayrak bir daha inmez.

Azerbaycan'ın bu direnişçi tavrı, aynı zamanda en ağır trajedilerin ülkesi olmasına sebep olmuştur. 1920'de Rus Kızılordusu Bakü'ye girerek kanlı bir şekilde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne son vermiş ve Azerbaycan'ın kızıl esaret

dönemi başlamıştı. Ticaret yollarına yakınlığı ve petrol-doğalgaz yatakları sebebiyle Azerbaycan Sovyetler Birliği'nde önem verilen bir bölge olmuş ve görece daha gelişmişti. Yıllar sonra, Sovyetlerin zayıflamasıyla Azerbaycan halkı protestolara başladı ve maalesef tarihin gördüğü en kanlı manzaralarla bastırıldı. Hala Milli Yas Günü olarak anılan 20 Yanvar (20 Ocak) günü, yüzlerce sivil Kızılıordu tarafından katledildi. Fakat Sovyetler bağımsızlık ateşi karşısında daha fazla dayanamadı ve 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan istiklaline kavuştu.

Bugün 10 milyonluk nüfusuyla Azerbaycan küçük bir ülke gibi görünse de, bölgesel bir güç olarak küllerinden doğmakta ve doğal kaynaklarının getirdiği ekonomik ve stratejik avantajı etkili şekilde kullanmaktadır. Ermenistan'ın menfur işgali sebebiyle ortaya çıkan Karabağ meselesinin de nihayet Azerbaycan zaferiyle sonuçlanmasıyla, kardeş ülkenin yakın gelecekte çok daha etkili bir aktör olarak Türk dünyasının küresel ağırlığını artıracaklarını öngörmek mümkündür.

Azerbaycan Büyükelçisinin Mesajı:

1991 yılında Soğuk Savaşın bitmesiyle SSCB dağılmış ve 70 yıllık esaret altında yaşayan devletler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. "Tarihin sonu" olarak kaydedilen bu dönem yeni fırsatlar ve umutlar, entegrasyon ve gelişme sürecinin başlangıcı olarak tasvir edilmiştir. Yeni uluslararası düzenin oluşumu fırsatlar doğurduğu gibi ciddi sorunlara da eşlik edilmiştir. Güney Kafkasya da uluslararası sistemde giden değişim rüzgarlarının umutlu ama bir o kadar da sancılı akımına kapılmıştır. Elbette bağımsızlığını geri kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti de bu hususta istisna teşkil etmemiştir. Ülkemizin jeostratejik mevki ve hidrokarbon zenginlikleri hem Azerbaycan, hem bölge için yeni fırsatlar doğurmakla birlikte uzun yıllardır "Büyük Ermenistan" hülyası ile komşu devletlerin topraklarına göz diken ermeni diasporasının desteğini alan Ermenistan devletinin işgalci politikaları yeni sorunlar ortaya çıkartmıştır.

Bağımsızlığının ilk yıllarında daha yeni-yeni

ayaklanmaya başlayan Azerbaycan içerden ve dışarıdan ciddi saldırılara maruz bırakılmıştır. İç politik çekişmeler ve Ermenistan'ın işgalci siyaseti ülkemizin en hassas döneminde Azerbaycan'ın bir devlet olarak mevcudiyetini sürdürmesine bile ciddi tehditler oluşturmuştur. Ermenistan'ın tecavüzcü politikaları sonucunda ülkemizin topraklarının yüzde 20-si işgal edilmiş ve 800 bine kadar vatandaşımız yurtlarından olmuştur. Ermenistan uluslararası camia tarafından tanınan Azerbaycan Cumhuriyetinin egemen topraklarını işgal etmekle birlikte, bu bölgelerde uluslararası insancıl hukuku en ağır biçimde bozmuştur. 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı köyünde gerçekleşen soykırım modern insanlık tarihinin en kanlı ve utanç verici yüzünü ortaya çıkartmıştır. Belgeler, fotoğraflar, video görüntüler ve canlı şahitlerle ispatlanan soykırıma gerçek hukuki değerinin hala verilmemesi ise uluslararası camiada süregelen adaletsizliğin göstergesidir.

Bütün bu korkunç gerçeklere rağmen savaşın çıkan ve ciddi insani krizle yüzleşen Azerbaycan Cumhuriyeti doğru siyaset ve işbirlikleri ile kısa sürede ekonomik çerçevede güçlenmiştir. Ülkemiz bağımsızlıkla birlikte kendi potansiyeline sahip olarak özgür politika yürütmek, dünyaya açılmak, hatta Sovyetler döneminde çok çekinilen, korkulan ve bastırılmaya yeltenilen kendi özüne – Türk kimliğine kavuşma fırsatı elde etmiştir. Azerbaycan artık doğal kaynakları ve jeostratejik mevkiinin yegane sahibi olarak dünyanın en önemli merkezleri için çekici ülke konumuna gelmiştir. Ülkemiz transmilli şirketleri ve sermayelerini bölgeye davet ederek hidrokarbon zenginliklerini dünya pazarlarına çıkarmak için milli çıkarları ve halkının refahını ön planda tutan işbirlikleri gerçekleştirmiştir. Azerbaycan "Asrın Mükavelesi" kontratı sayesinde sadece kendi ülkesinin kalkınması ve gelişimine değil, aynı zamanda bölgesel barış, huzur ve refaha ciddi katkılar sunmuştur. Ülkemizin doğalgaz zenginliklerini dünyaya açması bölgemizle birlikte Avrupa'nın enerji güvenliğine destek sağlamış, Azerbaycan güvenilir tedarikçi olarak bir çok ülkenin enerji diversifikasyonu politikalarında pay sahibi olmuştur. Azerbaycan tarihi olarak oynadığı Doğu'yla

Batı arasında kilit ülke gibi jeostrateji mevkiini yeniden canlandırarak, Bakü-Tbilisi-Kars tren yolunun yapımı ve işletilmesi ile Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan kara yolunun birleştirici gücünü sağlayan yol projesinin gerçekleştirilmesinde ciddi rol oynamıştır. Bütün bunlar ülkemizin ekonomik kalkınmasına ve bağımsızlığını destekleyen politikalar yürütmesine katkı sunmuştur.

Azerbaycan'ın dış politikada da bağımsız, adil ve dengeli davranışları Bağlantısızlar Harekâtındaki (NAM) başkanlığı ve BM-deki faaliyetleri ile de dikkat çekmektedir. Ülkemiz o kadar da büyük devlet olmasa bile uluslararası düzeyde gerçekleşen değişim ve çağırışlardan kenarda kalmadan, sorumluluk bilinciyle hareket ederek daha adil ve eşit dünya düzeni için de çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu hususta özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde uluslararası yardımlar ve inisiyatiflerimiz hatırlatılabilir.

Bunlarla birlikte, bu sene bağımsızlığımızın 30-cu yılını Orta Asya'daki kardeş Türk devletleri ile birlikte kutlamanın sevincini de ayrıca yaşıyoruz. Bu hususta, Türk dünyasında özel yeri olan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine ve bunun geniş Türk coğrafyasındaki etkileri ve doğurduğu fırsatlara değinmeden geçemeyiz. Son 30 yılda Azerbaycan BTC, BTE, BTK ve TANAP gibi uluslararası etkileri olan projelerde kardeş Türkiye ile birlikte yol almış, bu ise ilişkilerimizin tarihsel, manevi ve duygusal yakınlık boyutunun stratejik çıkarlar ve pragmatik hedefler doğrultusunda desteklenmesi ile sonuçlanmıştır. Ülkelerimiz arasında ilişkiler 2020 senesindeki 44 günlük savaş sürecinde ciddi sınava tabi tutulmuş ama Azerbaycan ve Türkiye işbirliği buradan da yüzü ak çıkmıştır. Aslında geçen seneki savaş Azerbaycan'ın 30 senelik bağımsızlığı sürecinde gerçekleştirdiği politikaların, yaptığı çalışmalar ve ortaklıkların faydalarını toprak bütünlüğünün temini sonucunda alması ile hatırlanabilir. Özellikle Türkiye ile siyasi, ekonomik, askeri, eğitim ve kültürel alanlarda geliştirdiğimiz çokyönlü işbirliğinin önemi vurgulanmalıdır. Bu vesileyle, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin geniş Türk coğrafyası için bir model olarak çok taraflı işbirliği açısından dikkate alınması çok önemlidir. Şöyle ki, Azerbaycan'ın Zaferi sonrası

bölgede oluşan yeni jeostratejik gerçeklikler Türk dünyasını fiziksel olarak da Zengezur koridoru ile birleştirme fırsatını ortaya çıkartmıştır. Bununla Avrupa ve Asya arasında köprü rolünü oynayan coğrafyamız küresel önemini bir kez daha artırmıştır. Böyle bir fırsatı gerçek değere dönüştürmek için Türk dünyası devletleri hem iki taraflı, hem de çok taraflı çerçevede işbirliklerini ortak çıkarları belirleyerek, devamlı ve sürdürülebilir uzun vadeli planlama ve stratejilerle desteklemeliler.

Bu gün Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde Türk dünyası için somut adımların atıldığına şahitlik ettiğimiz tarihi dönemden geçiyoruz. Bundan sonrasında eksikliklerimizin giderilmesi, gücümüze güç katılması için Türk dünyasının tarihi rolünü arttırarak her zaman olduğu gibi sadece barış, güvenlik ve refahın temin edilmesi için ortak değerlerimizin pragmatik çıkar ve hedeflerle desteklenerek ilerletilmesi çerçevesinde yolumuza devam edeceğiz.

Bağımsızlıklarımız daim olsun!

Reşad Mammadov

Azerbaycan Cumhuriyetinin Türkiye Büyükelçisi

KIRGIZİSTAN: KIRK ŞULELİ GÜNEŞ

Tarihteki Türk federasyonları içinde en güçlülerinden birine adını vermiş olan Kirgizların ülkesi Kirgizistan, bugün tarihi bölgelerinin çok küçük bir kısmını kaplamaktadır. Kazaklarla yakın akraba olup çok yakın bir lehçe konuşan Kir-

gızlar, diğer Türkler gibi Çarlık ve Sovyet işgaline direnmişlerdi. 1916'da Ürkün olarak anılan isyan ve sürgün vakalarında birçok Kırgız hayatını kaybetmiş, daha önemlisi Kırgız düşünürler, edipler sistematik olarak yok edilmişlerdi.

Sovyetler her ne kadar suni bir tarih anlatısı ve kasti bir zayıflatmayla Kırgız kimliğini ve diğer Türk topluluklarıyla ilişkisini yıpratmaya çalışmış olsalar da, Kırgızistan boyun eğmedi. Diğer Türk Cumhuriyetleri gibi 1991 yılında bağımsızlığını ilan etti. 7 milyona yaklaşan nüfusuyla Kırgızistan, Türkistan'ın en önemli su kaynağı ve Türk Dünyasının en dağlık yurdu.

Kırgızistan Büyükelçisinin Mesajı

31 Ağustos 2021 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti bağımsızlığının 30. Yıl dönümünü kutladı. 30 yıl önce bu tarihte Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Egemenlik Bildirgesi'ni imzalayarak Kırgız Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlığın 30. yıl dönümünün egemen bir devlet için tarihsel olarak kısa bir dönem olduğu açıktır ancak tarihî arşivlere göre halkımız ve ülkemiz 2300 yılı aşkın bir tarihe sahiptir.

Avrasya'nın en eski halklarından biri olan Kırgızlar hakkında milattan önce 201 yılında tarihî belgelerde bahsedilmiştir. Kırgızları dünyaca ünlü yapan iki isim: en büyük destanın kahramanı Manas ve yazar Cengiz Aytmatov'dur.

Kırgızistan bağımsız, laik, demokratik bir hukuk devletidir. Cumhurbaşkanı, ikinci dönem için yeniden seçilme hakkı ile 5 yıllık bir süre için halk oylamasıyla seçilir. Hâlihazırda Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'dur.

Kırgız Cumhuriyeti yaklaşık 6,6 milyon nüfusa sahip çok uluslu bir devlettir. Bunlardan Kırgızlar - %74; Özbekler - %14; Ruslar - %6; Kazaklar, Tacikler, Uygurlar ve diğer milletler toplamda %6 oranındadır. Ülkede toplamda 80'den fazla milletin temsilcileri yaşamaktadırlar.

Kırgız Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilk tanıyan ülkeler Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin, birçok Avrupa ülkesi ve diğerleri olmuştur. Bugüne kadar ülkenin egemenliğini bü-

tün BM ülkeleri tanımış ve 160 devletten fazlası ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur.

Bağımsızlığın ilanından bu yana Kırgızistan, uluslararası hukukun tam bir aktörü haline geldi ve şimdi BM, AGİT, BDT, ŞİÖ, KGAÖ, AEB, İİT gibi diğer 124 uluslararası örgütün aktif üyesidir. 12 Kasım 2021 tarihinde Türk Devletleri Teşkilatı olarak yeniden adlandırılan Türk Konseyi, TÜRKSOY ve TÜRKPA çerçevesinde Türk dili konuşan kardeş ülkeler ile iş birliği Kırgızistan için çok önemlidir.

Kırgız Cumhuriyeti'nin girişimiyle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, dağlık bölgelerin sürdürülebilir kalkınmasının önemini vurgulamak amacıyla 2002 yılını 'Uluslararası Dağlar Yılı' olarak ilan etti.

Eylül 2021 tarihinde Birleşmiş Milletler 76. Genel Kurulu genel görüşmesinde Cumhurbaşkanı Sayın Sadır Caparov 2022 yılının 'Dağ Bölgelerinin Sürdürülebilir Kalkınmasının Uluslararası Yılı' olarak ilan edilmesi için proje taslağını ve UNESCO'nun "Dağ buzullarının izlenmesi ve araştırılmasının güçlendirilmesi" yönünde karar almasını önerdi.

Kırgız Cumhuriyeti, komşu ülkeler ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmekte ve stratejik ortak, müttefik ve dost ülkelerle iş birliğini daha da geliştirmeye ilgi duymaktadır.

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da 8. Türk Konseyi Zirvesi sırasında Cumhurbaşkanı Sayın Sadır Caparov, Türk dünyasına ve uluslararası topluma "Orta Asya'da Barış Bölgesi" oluşturma fikrini önerdi. Ayrıca Cumhurbaşkanı, Orta Asya'nın demografik gelişmede dünyada önde olduğunu kaydederek: "Ezelden beri atalarımız barış, uyum ve hoşgörü içinde yaşama ilkesine değer verdiler. Bölgemizi barış, kardeşlik ve iyi komşuluk bölgesi olarak görmek istiyoruz. Orta Asya halkları uzun zamandır barışı sevmiş ve birlikte yaşama ilkelerini takdir etmiştir."

30 yıl zarfında Kırgızistan, devletin gelişim sürecinde zorlu sınavlardan geçti lakin milletimizin en önemli varlığı olan bağımsızlığını muhafaza etti. Bağımsızlığının ilk günlerinden beri Kırgızistan bölgedeki demokratik bir ülke olarak sayılır ve 'Orta Asya'daki demokrasi adası' olarak bilinir.

Kırgızistan, bağımsızlığını kazandığından bu yana gelişme yolunda zor dönemlerden geçti. Başarıları da kayıpları da oldu. Kırgız halkı her zaman birlik ve beraberlik içinde ortak tehdit ve zorlukların üstesinden gelebildi. Söz konusu 30 yıl içerisinde ulaşılan bazı başarıları belirtmek isterim.

5 Mayıs 1993 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası kabul edilmiştir. 10 Mayıs 1993'te ise Kırgızistan, Eski Sovyetler Birliği topraklarında ilk olarak ulusal para birimi somu yürürlüğe sokmuştur.

1995 yılı Manas Destanı'nın 1000. Yıl Dönümünü Kutlama Yılı olarak belirlenmiştir. Manas Destanı, dünya sözlü halk edebiyatının başyapıtları arasında özel bir yere sahiptir ve Kırgızların yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri, zengin tarihi ve özgün dünya görüşünü anlatan efsaneler ve masalların eşsiz bir ansiklopedik koleksiyonudur. Bağımsız Kırgızistan'ın yeni tarihsel döneminde Manas Destanı, Kırgız halkının birliğinin, manevi ve kültürel açıdan ayrıca ulusal onurunun, kimliğinin canlanmasının bir sembolü hâline geldi.

1998 yılında Kırgızistan, Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) katılan ilk BDT ülkesi oldu.

Kırgızistan, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında ilk defa Dünya Göçebe Oyunları'nı gerçekleştiren öncü bir devlettir. Dördüncü Dünya Göçebe Oyunları'nın 2022'de Türkiye'de düzenlenmesi planlanmaktadır.

Kırgızistan'da her yıl yatırımcılar için yeni elverişli koşullar yaratılmaktadır. Vergi sayısı azalmış olup KDV vergisi %12, kurumlar vergisi %10 ve gelir vergisi %10 düzeyindedir. Yatırımcı, devletin öncelikli faaliyet alanına (ekonomi sektörüne) yatırım projeleri uygulaması durumunda, ithal edilen teknolojik ekipman gümrük vergilerinden muaf tutulacaktır.

Ayrıca, Cumhurbaşkanı Caparov'un girişimleriyle yeni yatırım mevzuatı geliştirilmekte, başka bir deyişle "Yatırım Kanunu" oluşturulmaktadır. Kanun, devlet desteğiyle yatırım faaliyetlerinin teşvik edilmesinin yanı sıra yatırımcı haklarının korunmasını amaçlamaktadır.

Kırgızistan'ın enerji potansiyelini etkin bir biçimde kullanmak için büyük ve küçük hidroelekt-

rik santrallerinin yapımına yönelik projelerin hayata geçirilmesi yönünde çalışmalar aktif olarak devam etmektedir.

Kırgızistan'ın enerji potansiyelinin kullanılması amacıyla küçük ve büyük ölçekli hidroelektrik santrallerin yapımına yönelik projelerinin hayata geçirilmesi için aktif bir şekilde çalışmalar yürütülmektedir.

Kırgızistan'ın nüfusu 30 yıl içinde 2 milyon 134 bin kişi, bir diğer ifadeyle 1,5 kat artarak şu anda 6 milyon 637 bin kişiye ulaştı. Ülkede istihdam edilen nüfus yüksek eğitim düzeyine sahiptir. Dolayısıyla Kırgızistan'ın asıl zenginliği insanlarıdır.

Hâlihazırda, Kırgızistan'da toplam olarak 57 tane üniversite bulunmaktadır: 40'ı devlet üniversitesi ve 17'si özel üniversitedir. 1991 yılında ülkede 9 üniversite bulunduğunu belirtmek gerekir. 2021 akademik yılında üniversitede eğitim gören öğrenci sayısı 214 binden fazladır. Kırgızistan'da 1997 yılından bu yana faaliyet gösteren Kırgız-Türk Manas Üniversitesi sadece Kırgızistan ve Türkiye arasında değil aynı zamanda tüm bölgede bir nevi eğitim köprüsü haline gelmiştir. Üniversitede sadece Orta Asya ve Türkiye'den değil Afganistan, Çin, Rusya ve diğer ülkelere öğrenciler eğitim görmektedirler. Ayrıca Orta Asya'daki Amerikan Üniversitesi de Kırgızistan'da yer almaktadır. Ülkenin bağımsızlığından bu yana 461 ilk, orta ve lise okulları inşa edilmiştir.

Kırgızistan, turizm sektörünün gelişmesi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bunun önemli sebepleri çeşitli manzaraları, İpek Yolu dâhil olmak üzere zengin kültürel ve tarihî mirası, yaşanagelen gelenekleri, misafirperverliği, millî leziz mutfağı ve iş gücü maliyetinin nispeten düşük olmasıdır.

2021 yılında Tokyo'da düzenlenen Olimpiyat Oyunlarında sporcularımız 2 gümüş ve 1 bronz madalya kazandı (30 yıl boyunca 3 gümüş ve 4 bronz madalya).

Son yıllarda Kırgızistan'ın sosyal, siyasi ve ekonomik hayatında ülkenin geleceğini belirleyen önemli değişiklikler meydana geldi. Kırgızistan halkı demokratikleşme ve hukukun üstünlüğüne

saygı gösterme yolunu seçti. Ekonomik, sosyal ve siyasi reformları güçlendirmek, demokratik değerleri desteklemek ve toplumdaki yolsuzluk ve suçu ortadan kaldırmak için daha yapacak önümüzde çok işimiz var. Düzenli olarak özgür ve adil seçimlerin yapılması, ülkemizin geleceği için sorumluluk almaya hazır, enerjik ve profesyonel insanların iktidara getireceğine inanıyoruz.

Kubaniçbek Ömüraliyev

*Kırgız Cumhuriyeti'nin Olağanüstü ve Tam Yetkili
Ankara Büyükelçisi*

KAZAKİSTAN: ALTIN KÜN ASPANI

Türk Dünyasının yüzölçümünce en büyük ülkesi Kazakistan, modernleşen yüzüyle ve bölgesel gelişmelerde giderek daha aktif rol almasıyla yükselen yıldızlardan. Sovyetler Birliği dağılmadan çok önce milli şuurunu on yıllara rağmen hala koruduğunu ispatlayan Kazakistan, "Uzaktaki Kardeşime" diyerek Türkiye'nin mücadelesine şiir yazan Mağcan Cumabayulı'nın memleketidir. 1986 yılında Jeltoksan olaylarında gösterdiği direnişle Kazakistan tarihi şuur ve gururunu koruduğunu ispatlamış, Kazak bağımsızlık hareketi komşu Türk ülkelerine bu yönüyle her zaman örnek olmuştur.

2.7 milyon kilometrekarelik bir alanda 19 milyona yaklaşan nüfusuyla Kazakistan, Türk Dünyasının en ciddi potansiyel barındıran ülkelerindedir. 2000'li yılların ortasından itibaren Kazak akademisinde Türkiyat çalışmaları hız kazanmış ve devlet sponsorluğunda halen devam etmektedir.

Kazakistan Büyükelçisinin Mesajı

Bu sene Kazakistan için önemli yıldır. Bu yıl bağımsızlığımızın 30. yıldönümünü kutlamaktayız. Her hangi bir yıldönümü aslında bir muhasebe dönemidir. Diğer bir ifadeyle, bu 30 yıl zarfında Kazakistan nasıl bir yollardan geçti, neyi başardı, neyi başaramadı, şimdiki durumu nasıl ve gelecek planları nedir sorularına cevap arama dönemidir.

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığının 30. yılına girerken iç politikada, dış politikada önemli başarılarla imza attığı bilinmektedir.

Birincisi, Kazakistan ülke içinde barış ve huzur ortamını tesis etmiş oldu. Halbuki 1990'lı yılların başında yabancı uzmanlar Kazakistan'daki demografik yapıdan dolayı etnik çatışma çıkacağını ve Kazakistan'ın parçalanacağını öngörmektedirler. Geline aşamada Kazakistan çok etnikli yapısını avantaja çevirmiş oldu. Kazakistan çeşitli etnik grupların bir arada uyum içinde yaşadığı ülke haline geldi. Diğer bir ifadeyle, Kazakistan halkı aynı değerleri paylaşan bir ulus haline geldi. 1 Mayıs Kazakistan Halkının Birliği Günü olarak kutlanmaktadır.

Bu bağlamda Kazakistan'ın Kurucu Cumhurbaşkanı Sayın Nazarbayev'in hoşgörüyeye dayalı politikasının dikkat çekmekte yarar vardır. 1995 yılında ülkede yaşayan farklı etnik ve dini grupları bir araya getiren Kazakistan Halk Asamblesi kurulmuştur. 2007 yılı Anayasa değişikliği ile beraber Asamble devlet kurumu haline gelmiş ve Kazakistan Parlamentosu alt kanadı Meclis'in 9 milletvekili Asambleden seçilmektedir.

İkincisi, Kazakistan çok zor coğrafik ortamda bulunmasına rağmen, bütün komşularıyla sınır sorunu çözmüştür. Kazakistan'ın Rusya ile 7000 km'lik ortak sınırı bulunmaktadır. Bu dünyanın en uzun kara sınırıdır. Ayrıca, Çin ile 1700 km'lik sınırimız vardır. Güneyde Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile sınıridaştır. Ayrıca Hazar üzerinden Azerbaycan ve İran ile sınırimız vardır.

Eski Sovyet ülkeleri arasında sınır meselesi Nazarbayev'in önerisi ile 1991 Aralık ayında Almatı Anlaşması ile kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde ele alındı. Burada Sovyet döneminde sınırlar uluslararası sınırlar olarak

kabul edildi. Kazakistan Rusya ile sınır sorununu çözmekle kalmadı, Nazarbayev'in önerisi ile "Avrasya entegrasyonu" adı verilen ekonomik bütünleşme projesinin başlatıldı. 2014 yılında da Avrasya Ekonomik Birliği kuruldu. Orta Asya devletleri ile de Kazakistan sınır sorunu çözdü ve bölgesel bütünleşme sürecini başlattı.

Sınır sorunlarıyla ilgili en uzun müzakereler Çin ile ve Hazar Denizi'nde devam etti. Çünkü Çin ile Sovyet sınırı Çarlık döneminden bu yana çözülmemiş ve hatta 1969 yılında iki ülke karşı karşıya gelmişti. 1985 yılında iki taraf arasında başlayan müzakereler 1991 sonrasında bir tarafta Çin diğer tarafta Kazakistan, Rusya, Kırgızistan ve Kazakistan olarak devam etti. 1996 yılında sınır sorunu çözüldükten sonra yine Nazarbayev'in önerisi ile bu sınırlar ekonomik işbirliği sınırlarına dönüştü ve sonunda Şanghay İşbirliği Örgütü kuruldu.

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve denizi paylaşma sorunu 12 Ağustos 2018 tarihinde denize kıyıdaş Kazakistan, Azerbaycan, İran, Rusya ve Türkmenistan devlet başkanlarının Aktau liman şehrindeki zirvesinde nihai olarak çözüldü. Bu anlaşmaya kadar zaten Kazakistan Azerbaycan, Rusya ve Türkmenistan arasındaki deniz sınırını paylaşmış bulunmaktaydı.

Üçüncüsü, çok zor jeopolitik ortamda bulunmasına rağmen, bölgesel ve küresel aktörlerle güvenilir ve dengeli dış politika geliştirebildi. "Çök vektörlü dış politika" adı verilen bu tutum başta Rusya, Çin ve ABD olmak üzere bütün ülkelerle güvenilir ve dengeli politika geliştirmeyi gerektirmektedir. Dengelerin doğru oturtulmasının sayesinde Kazakistan Batı ülkeleri, Doğu ülkeleri ve Türk-İslam Dünyası ülkeleri ile etkin işbirliği kurabildi.

Rusya ile ilişkilerimizi BDT, Avrasya Ekonomik Birliği ve Kolektif Güvenlik Anlaşma Örgütü çerçevesinde kurumsallaştı. Rusya ile güvenilir ilişkilerin kurulması Kazakistan'ın diğer istikametlerde de etkin politika izlemesine olanak sağladı.

Çin ile ilişkilerimiz Şanghay İşbirliği Örgütü kapsamında kurumsal hale geldi. Ayrıca Çin'in Avrasya'ya doğru açılması, diğer bir ifadeyle doğu-batı istikametinde yani Avrupa ile Asya arasında ticaret ve ulaştırma hatlarının yoğun olarak

gelişmesi Kazakistan ile Çin arasındaki ilişkilere ivme kazandırdı. Bu bağlamda 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Şi Cin Ping'in "Kuşak-Yol Girişimi"ni Kazakistan'ın başkentinde ilan etmesi sembolik anlam taşımaktadır.

Kazakistan'ın Batı Dünyası ile ilişkileri AGİT çerçevesinde kurumsallaştı. Kazakistan bu kurum içinde etkin politika izledi ve Viyana'nın doğusundaki ülkelerin de batısındaki ülkelerin de güvenini kazandı. AGİT'in son zirvesinin örgütteki Kazakistan dönem başkanlığı yılı 2010 yılında düzenlenmesi bunun en iyi göstergesidir. Son gelişme olarak 4 Aralık 2020 tarihinde Kazakistanlı diplomat Kayrat Abdrahmanov'un AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri olarak seçilmesi Kazakistan diplomasisinin büyük başarısı oldu. Bu arada, BDT ve Orta Asya dâhil olmak üzere "Viyana'nın Doğusu" ülkelerinin temsilcilerinin daha önce AGİT yöneticiliğinde hiç temsil edilmediğini belirtmemiz, Kazakistan başarısının ne kadar değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kazakistan Türk ve İslam Dünyasında da etkin politika yürütmektedir. Türk Dünyası bağlamında şunu açıkça belirtmemiz gerekir ki, Kazakistan'ın dengeli politikası Türk Dünyası bütünleşme sürecinin başarılı bir şekilde gelişmesine olanak sağlamıştır. 2015 yılında Uçak Krizi'nin çözülmesine de Kazakistan bu dengeli politikası katkı sağlamıştır.

Türk Dünyasında Kazakistan TÜRKSOY, Türk Keneşi, TürkPA ve Türk Akademisi çerçevesinde Türk devletleri arasındaki işbirliğini desteklemektedir.

İslam Dünyasında da Kazakistan belli girişimlerde bulunmuştur. Onların biri, merkezi Nur-Sultan'da bulunan İslam Gıda Güvenliği Teşkilatı'nın kurulmasıdır. Pandemi döneminde bu örgütün ne kadar oneli olduğu anlaşılmaktadır.

Asya kıtası bağlamında Kazakistan'ın önerdiği girişim, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) oldu. AGİT örneğinde kurulan platform, Asya kıtasındaki ülkeler arasında güven tesis etmeyi amaçlamaktadır. Konferans, Pakistan-Hindistan, İsrail-Filistin gibi karşıt tarafların üye oldukları tek bölgesel işbirliği çerçevesidir. AİGK dönem başkanlığını 2002-

2010 yıllarında Kazakistan, 2010-2014 yıllarında Türkiye, 2014-2018 yıllarında Çin, 2018-2020 yıllarından Tacikistan üstlenmesi konferansın bölge ülkeleri tarafından desteklediği ve sahiplendiğinin göstergesidir. 2020 yılından itibaren AİGK dönem başkanlığını tekrar yüklenen Kazakistan, bu platformu tam teşekküllü örgüte dönüştürmeyi hedeflemektedir.

Dördüncüsü, Kazakistan kendisinin nükleer silahlarından vazgeçmekle kalmada dünyanın nükleer silahlardan arınması hareketinin öncüsü ülkesine dönüştü. Hepinizin malumu, Kazakistan Sovyetler Birliği'nden çok miktarda nükleer silah miras almıştı. Diğer bir ifadeyle, Kazakistan'ın nükleer güç olma seçeneği bulunmaktaydı. Ancak Kazakistan nükleer silahı olan güvenli ancak tecrit edilmiş ülke olmayı değil, uluslararası kamuoyu ile barışık, yabancı yatırımlara açık, ekonomik olarak gelişmiş ülke olmayı tercih etti. Öncelikle 29 Ağustos 1991 tarihinde, Nazarbayev tarafından, dünyanın en büyük nükleer deneme sahalarından biri olan Kazakistan'daki Semipalatinsk nükleer test sahası kapatılmıştır. Bundan sonraki aşamada Kazakistan dünyanın daha güvenli yere dönüşmesi için önemli inisiyatiflerde bulunmuştur. 2009'da Nazarbayev'in önerisi ve BM Genel Kurulu'nun 64. oturumunda oybirliği ile kabul edilmesiyle 29 Ağustos, bütün dünyada nükleer silahlardan vazgeçme günü olarak ilan edilmiştir. Yine 2009'da Orta Asya'da Nükleer Silahsız Bölge oluşturma ile ilgili Semey Anlaşmasına imza atılmıştır.

Beşincisi, Kazakistan kıtanın iç tarafına sıkışıp kalmış ve uluslararası sulara çıkışı olmayan ülke olmasına rağmen, ekonomik olarak belirli gelişme düzeyini yakalamıştır. Radikal bir şekilde uygulanan ekonomik reformların sonucu olarak, Kazakistan ekonomisi hızlı bir şekilde gelişmeye başladı. 1993 yılında 23 milyar dolar olan ülkenin GSYİH'sı 2019 yılında 180 milyar dolara ulaştı. 2019 itibarıyla Kazakistanlıların kişi başına geliri, 10 bin dolar olarak görülmektedir ki, bu rakam komşu ülkelerle kıyaslandığında bir hayli yüksektir. Yurtdışından yatırım çekme konusunda Kazakistan, Orta Asya'da mutlak lider haline geldi ve kişi başına düşen uluslararası yatırımlar

açısından BDT'de ilk sıraya yükseldi. Genel olarak, 1991 yılından 2019 yılına kadar Kazakistan, 120 ülkeden yaklaşık 350 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım çekmiştir. Yatırımların büyük kısmı; yani %50'den fazlası AB ülkelerinden, %15'i ABD'den, her birinden yaklaşık %5 olmak üzere İngiltere ve Çin'den gelen yatırımlardır.

Kazakistan'ın ekonomik olarak kalkınmasına ivme kazandıran önemli husus, yönetimin uzun vadeli stratejik kalkınma belgeleri temelinde çalışmasıdır. 1997 yılında ilan edilen "2030 Stratejisi" belgesine göre, Kazakistan'ın ekonomik gelişimi açısından dünyanın ilk 50 ülkesi arasına girme hedefi belirlenmiştir. Daha sonra ülkenin hızlı gelişmesi dikkate alınarak, 2011 yılında ilan edilen "2050 Stratejisi" belgesinde bu hedef ilk "30 Ülke" olarak revize edilmiştir. IMF tarafından yapılmış dünya ülkelerinin GSYİH'larına göre satın alma gücü paritesi (SAGP) 2020 listesinde Kazakistan 40. sıradadır. Dünya Bankası GSYİH SAGP 2019 listesinde ise Kazakistan, 41. sıradadır.

Kazakistan, BM Kalkınma Programının (UNDP) 2019 İnsani Gelişme Raporuna göre, Kazakistan, insani gelişme endeksinde 189 ülke içinde 50. Sıraya yükselerek insani gelişme seviyesi yüksek ülkeler grubunda yer almaktadır. Raporda 1991-2018 yılları arasında ülkenin insani gelişme endeksinin yüzde 18,5, gayrisafi yurt içi hasılasının ise kişi başına yüzde 61,8 arttığını vurgulanmaktadır.

Kazakistan'ın ekonomisinin gelişmesine ekonomi odaklı dış politikasının da önemli katkısı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Kazak dış politikası bir yandan ülkeye yatırım çekmek için çalışırken, diğer yandan bölgesel entegrasyona da öncelik vermektedir. Avrasya Ekonomik Birliği, Türk Dünyası bütünleşme süreci, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Orta Asya bütünleşmesi Kazakistan yönetiminin bizzat girişimi ve desteklemesi ile ortaya çıkan ekonomik bütünleşme süreçleridir.

Abzal Saparbekuly

Kazakistan'ın Türkiye Büyükelçisi

TÜRKMENİSTAN: YEDİ İKLİME HANLIK SÜRENLERİN DİYARI

Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye ile birlikte üç bağımsız Oğuz kökenli Türk devletinden biridir. Daha çarlık döneminde Rus yayılcılığına sert bir şekilde karşı koyan Türkmenler, 1839 Göktepe Savaşı'nda Rus kuvvetlerini bozguna uğratarak Türkistan işgalinin Rusların nüfus ve teknoloji üstünlüğüne rağmen kolay olmayacağını göstermişlerdi. Çok yakın döneme dek göçebe hayatın devam ettiği Türkmenistan, Sovyet işgali dönemini yerleşik hayata uyum sürecinin sıkıntılılarıyla geçirmişti. 1991'de bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan, komünist dönemin yanlış uygulamaları sebebiyle sık sık su sorunları yaşasa da, dünyanın en büyük ikinci doğalgaz rezervini barındırmakta ve altı milyonluk nüfusuyla son yıllarda Türk Dünyası işbirliği hamlelerine katılmaktadır.

Türkmenistan Büyükelçisinin Mesajı

27 Eylül 2021 tarihinde Türkmenistan halkı, insanlık tarihinin en kritik bir aşamasında kazandığı Bağımsızlığı'nın 30.Yıl dönümünü büyük coşkuyla kutlamıştır.

Türkmenistan'ın Bağımsızlığına kavuşması ülkemizin tarihinde, halkımızın hayatında yeni bir dönemi başlatmış, bağımsız devletin sağlam temellerini atma imkânı sağlamıştır. Türkmenistan daimi tarafsızlık, barışseverlik ve iyi komşuluk ilkelerine dayalı dış politika izleyerek, tarih

açısından kısa bir sürede uluslararası düzeyde büyük saygınlık kazanmıştır.

Bağımsızlık yıllarında, Türkmenistan'da toplumsal yaşamın tüm alanlarında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Ekonomi alanı çeşitlendirme ilkelerine dayalı olarak gelişiyor. 30 yılda bu alana yapılan yatırımlar yüzlerce kat artmış olup, binlerce üretim-teknik ve sosyal-kültürel amaçlı tesisler kuruldu.

Bunun sonucunda ülkemizde çok yönlü ekonomi sistemi ortaya çıktı. Elektrik enerjisi, petrol ve gaz sektörü, makine sanayisi, turizm, metalürji, kimya, inşaat, elektronik, tekstil ve gıda sanayi alanları ve diğer sanayi dalları ülke ekonomisinin çeşitli alanlarını oluşturuyor.

Düzenli makroekonomik politikanın uygulanması ile gayri safi yurtiçi hâsıla hacmi artıyor. Bu durum ülkenin uzun vadede gelişmesine yönelik stratejik programların uygulanmasıyla mümkün olmuştur.

Ülke nüfusunun sosyal güvenliğini yükseltmek Türkmenistan Devlet Başkanı'nın izlediği devlet politikasının öncelikli yönlerinden biridir. Devlet bütçesinin büyük kısmı eğitim, sağlık, spor ve diğer sosyal alanlara ayrılıyor.

Türkmenistan, güçlü petrol ve gaz altyapısına sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Jeopolitik ve ekonomik konumu, çok zengin hidrokarbon kaynakları, Devlet Başkanı Gurbangülü Berdimuhamedov tarafından izlenen ülkeyi sanayileştirme ve enerji kaynaklarının ihraç yollarını çeşitlendirme politikası sayesinde Türkmenistan kendini uluslararası seviyede güvenilir ve geleceği iyi olan ortak olarak göstermiştir.

Günümüzde istikrarlı dünya gelişmesinin temel koşullarından biri enerji güvenliğidir. Türkmenistan, uluslararası enerji sevkiyatının güvenilir ve istikrarlı sisteminin kurulması, ayrıca enerji güvenliği konularına dair geniş uluslararası diyalogun tesis edilmesi için büyük gayret göstermektedir. Türkmenistan tarafından ortaya atılan enerji kaynaklarının güvenli ve korunabilir biçimde tedarikinin garanti edilmesine ilişkin uluslararası inisiyatifler dünya camiası tarafından büyük destek görmektedir.

Belirtmek gerekir ki, Türkmenistan’da ulaştırma sektörünün gelişmesine ve bu alanda uluslar arası işbirliğinin genişletilmesine büyük önem verilmektedir. Türkmen devletinin başarılı gelişiminin ayrılmaz ve önemli bir parçası olarak geniş ulaştırma altyapısının oluşturulması Türkmenistan Devlet Başkanının izlediği dönüşüm politikasının öncelikli yönlerinden biridir. Kıtanın ana ulaştırma yollarının kavşağında bulunan Türkmenistan’ın avantajlı coğrafi konumu, bölgedeki tüm ülkelere Türkmenistan tarafından hızla geliştirilen çok yönlü ulaştırma altyapısını Avrasya’da stratejik transit koridorları sağlamak için kullanma imkânı vermektedir.

Türkmenistan devleti, Türkmen Lideri Gurbanguly Berdimuhamedov’un izlediği “açık kapılar” politikası ve bu alanda uluslararası işbirliğinin geliştirilmesine yönelik aktif pozisyonu sayesinde büyük altyapı projelerini ortaya atarak, yabancı ortaklarla birlikte onların hayata aktarılmasını sağlıyor, bunun sonucunda ulaştırma alanında verimli uluslar arası işbirliğinin pekiştirilmesine ve genişletilmesine önemli katkıda bulunuyor.

Aynı zamanda Türkmen halkının zengin kültürel mirasının geliştirilmesi konusuna büyük önem veriliyor. Ülkede uygulanan manevi-kültürel kalkınma politikası eğitim, bilim, kültür ve sanat düzeyinin daha da yükseltilmesini hedefliyor.

Bunun yanında sağlık alanında da devlet tarafından büyük çalışmalar yapılıyor. Aşkabat’ta ve çeşitli illerimizde yapılan modern sağlık merkezleri ve sağlık kuruluşları bunun bir göstergesidir.

Beden eğitimi ve spor alanında uygulanan devlet politikası da olumlu sonuçlar veriyor. Ülkede onlarca büyük spor tesisleri ve okulları yapılmıştır. 2017 yılında Aşkabat’ta Kapalı salon ve Savaş Sanatı 5. Asya Oyunları, daha sonra ise Amul-Hazar Uluslararası Oto Rallisi, Uluslararası Halter Şampiyonası ve diğer uluslararası spor etkinlikleri yapılmıştır. Türkmen sporcuları bu yarışmalarda büyük başarı göstermiştir. Böylece, Türkmen sporcularının vasfı yükselmiş, uluslararası düzeyde elde ettiği başarıları artırmıştır.

Bugün Türkmenistan, ekonomi ve sosyal ha-

yatın tüm alanlarında uygulanan büyük yenilikler yolunda güvenle ilerlemektedir.

Bunun yanında devletimizin modern dünyanın gelişmiş ülkeleri safına yükselmesiyle ilgili konulara da büyük önem atfediliyor.

Bilindiği gibi, dış politika alanında 12 Aralık 1995 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından Türkmenistan’a daimi tarafsızlık derecesi verilmiştir. 3 Haziran 2015 tarihinde BM Genel Kurulu özel kararla ülkemizin bu statüsünü bir kez daha teyit etmiştir. Ayrıca, Olumlu tarafsızlık politikasının önemini vurgulayan Türkmenistan’ın girişimleri ile BM Genel Kurulu 12 Aralık gününü de Uluslararası Tarafsızlık Günü olarak ilan etmiştir.

Türkmenistan’ın izlediği barışçıl politika bölgesel ve küresel sorunların yapıcı bir çözüme kavuşturulmasını hedefliyor. Çünkü bugün dünyada barışın, güvenliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekselansları Türkmenistan Devlet Başkanının girişimleri sonucunda BM Genel Kurulu 2019 yılında aldığı özel bir kararla 2021 yılını ‘Uluslararası Barış ve Güven Yılı’ olarak ilan etmiştir. Bu teklifin hayata geçirilmesi dünyada barışın, güvenliğin ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasında önemli faktör olarak kabul görmektedir. Bu kapsamda Türkmenistan’da 2021 yılı ‘Türkmenistan Barış ve Güven Ülkesi’ yılı ilan edilmiştir.

Bilindiği gibi, dünyanın çeşitli devletleri, özellikle dost ve kardeş ülkeler ile karşılıklı yararlı ve eşit işbirliği ilişkilerini geliştirme konusu Türkmenistan Devlet Başkanının dış politikasının öncelikli yönlerinden birini oluşturuyor. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerimiz büyük önem arz ediyor.

Türkmenistan’ın Bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Ülkelerimiz arasında diplomatik ilişkilerin tesis edildiği (29.02.1992) ilk günden itibaren karşılıklı işbirliğimiz yüksek seviyede yürütülüyor. Gelecek sene bu münasebetlerimiz başlayalı 30 yıl olacak.

Bağımsızlık yıllarında Türkmen-Türk ilişkileri yüksek boyutlara erişmiştir. İşbirliği tüm alanlarda başarıyla yürütülmektedir.

İki kardeş ülkenin halklarını birleştiren sağlam ilişkiler ve kökleri yüzyılların derinliklerine uzanan ortak tarihi ve kültürel değerlerimiz Türkmen-Türk işbirliğinin gelişmesinin önemli koşulunu oluşturmaktadır.

İşankuli Amanliyev

Türkmenistan'ın Türkiye Büyükelçisi

ÖZBEKİSTAN: BOZKIRIN KALPGAHI

İslam sonrası Türk kültürünün mayası Özbekistan'da çalınmıştır demek yanlış olmaz. İslam sonrası Türk düşüncesinin en önemli simalarının çoğu, bugün Özbekistan sınırlarında kalan şehirlerden çıkmıştır. Özbek-Uygur lehçelerinin atası sayılan Hakaniye lehçesi burada şekillenmiş ve uzun yıllar Türk Dünyasının ortak yazı dili olmuştur.

Mücvir alanın en bereketli topraklarının bulunduğu Özbekistan, Rus yayılcılığının bu nedenle ilk hedeflerinden olmuş, kanlı bir direniş gösterse de maalesef parçalanmış yapısı sebebiyle Rus boyunduruğuna girmiştir. Hokand, Hive gibi küçük hanlıklar, Timur ve Özbek hanlıkları kadar güçlü ve merkezi olmadıklarından önce vassal statüsüne gelmiş, sonraları dağılarak yok olmuşlardır.

Sovyetlerin dağılmasıyla istiklaline yeniden kavuşan Özbekistan, 35 milyonluk nüfusuyla Türkiye'den sonra en kalabalık Türk ülkesidir, bu yönüyle Türkistan coğrafyasının en önemli ak-

törlerindedir. Yeraltı kaynakları ve tarım ekonomisiyle öne çıkan Özbekistan, son yıllarda Türk Dünyası ile işbirliğini artırmıştır.

Özbekistan Büyükelçisinin Mesajı

30 yıl önce parlamentomuzda Özbekistan'ın bağımsızlığı hakkındaki kararın oylamasına milletvekili olarak katıldım ve ülkemizin bağımsızlığına oy verme onurunu yaşadım. Tarihi açıdan 30 yıl çok uzun süre değildir. Buna rağmen bağımsızlık yıllarında ülkemizde yeni bir devlet ve toplum inşa etmek için tarihi çalışmalar yapılmış, cesur ve asil Özbek halkının yılmaz iradesi ve büyük çabaları ile sonsuz başarılar elde edilmiştir. Bağımsızlığın elde edildiği 1991'de Özbekistan'ın ulusal bayrağı da onaylanmıştı. Daha sonraki yıllarda ülkemizin anayasası ve devlet arması kabul edilmiştir. Öte yandan Özbekistan'ın milli parası 'som' tedavüle girmiş, altın ve döviz rezervlerimiz oluşturulmuştur.

Özbekistan'da 135'i aşkın diğer milliyetler uyum ve huzur içinde yaşamlarını devam ettirmektedir. Ülke ayağa kalkmış, uluslararası arenada kendi sözüne ve itibarına sahip bir ülkedir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in liderliğinde "Yeni Özbekistan - Üçüncü Rönesans" vizyonu doğrultusunda büyük bir kararlılıkla hedeflerine ilerledi. Son beş yıldır ülkelerinde büyük çaplı demokratik değişimler yaşanır, "Yeni Özbekistan" kavramı bir gerçeklik haline geliyor.

Beş yıl önce Cumhurbaşkanımızın girişimiyle kabul edilen 'Eylemler Stratejisi'nin uygulanması sayesinde yeni bir Özbekistan ve Üçüncü Rönesans'ın temelleri atılmıştır. Devlet sisteminin ve kamusal yapılanmanın iyileştirilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve yargı sisteminin reformu, liberal ekonomi ile iktisadi kalkınma, sosyal yaşamın geliştirilmesi, kamu düzeni, halklar arası uyum ve dini hoşgörü, ileri görüşlü bir dış politika izleme gibi eylem maddeleri kararlılıkla uygulanmış ve günümüzde sonuç vermeye başlamıştır.

Cumhurbaşkanımızın tabiriyle söylersek 'Yeni bir Özbekistan'ın inşası sadece bir dilek, öznel bir olgu değil, tam aksine derin tarihi temelleri haiz,

ülkedeki mevcut siyasi, yasal, sosyoekonomik, manevi ve eğitim durumunun icap ettirdiği ve halkımızın ezeli çabalarına uygun, milletimizin ulusal menfaatleriyle örtüşen nesnel bir gerekliliktir.

“Yeni Özbekistan” hedefiyle bağlantılı olan bir diğer vizyon da “Üçüncü Rönesans” veya “Üçüncü Uyanış” hareketidir. Tarihimizden güç alarak ülkelemizdeki “Üçüncü Uyanış” vizyonu insanların büyük hedefler için ilham verir. Son beş yılda tüm alanlarda olduğu gibi Yeni Özbekistan dış politikada da çeşitli atılımlar yapıyor. Gerek ikili gerekse çok yönlü ilişkilerde aktif bir tutum benimsiyor, bu doğrultuda Özbekistan öncelikle komşu ülkelerle sorunlarını çözüyor, sınırlarını açıyor. Bölge ülkeleri arasında ekonomik, kültürel ve beşeri ilişkilerimiz hızla gelişmektedir. ‘Orta Asya Liderleri İstişare Toplantısı’ olarak adlandırılan yeni bir format gittikçe etkili olmaktadır. Özbekistan ileri görüşlü dış politikasıyla değil sadece bölgesinin belki dünyadaki siyasi süreçlerin aktif bir katılımcısına dönüşmektedir. Birleşmiş Milletler, Parlamentolar Arası Birlik, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası kuruluşlarla iş birliği günbegün gelişmektedir. Yeni Özbekistan, uluslararası ve bölgesel kuruluşlarda da inisiyatif almakta ve cesurca girişimlerde bulunmaktadır.

Özbekistan’ın 2021-2022’de Şanghay İşbirliği Örgütüne başkanlık edecek ve bu önemli siyasi etkinliği üst düzeyde gerçekleştirmek için ciddi hazırlıklar yapıyor. 2019’da Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin tam yetkili üyeliğine kabul edildi, mezkur kuruluş çerçevesindeki girişimiyle Uluslararası Ali Şir Nevai Ödülü ihdas edildi. Bu ödül Türk dünyası birliğinin geliştirilmesine büyük katkıda bulunan tanınmış kişilere sunulacaktır.

2021’de Özbekistan’ın Fergana ilindeki Kokand şehri Türk Dünyası Turizm Başkenti, Harezmi ilindeki Hive şehri ise Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak duyurulması da Özbekistan’ın Türk dünyası kapsamındaki başarılı çalışmalarını yansıtıyor.

Diaspora çalışmalarımız da önemli ölçüde yoğunlaşıyor. Vatandaşlarımızın kalabalık olarak yaşadığı şehirlerde yeni konsolosluklar açılıyor, Türkiye özelinde ise Bursa, Adana ve Antalya’da Özbekistan fahri konsoloslukları faaliyete başlamıştır.

Türkiye 16 Aralık 1991’de Özbekistan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Böylece Türkiye bir nevi kendinin kardeşlik görevini yerine getirmişti. Ülkelerimiz arasında 4 Mart 1992’de de ikili diplomasi ilişkileri başlatılmıştı. 1996’da iki devlet arasında imzalanan Ebedi Dostluk ve İşbirliği Antlaşması’nın da bu sene 25 yılını idrak ediyoruz. Genel olarak bakıldığında Özbek-Türk ilişkilerinin son beş yılda kalite bakımından tamamen yeni bir aşamaya taşındığını söylemeliyiz.

Ankara’da 19 Şubat 2020’de her iki ülke cumhurbaşkanlarının eş başkanlığında Özbekistan-Türkiye Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin ilk toplantısı başarıyla gerçekleştirilmiştir. Toplantı sırasında baş başa ve heyetler arası görüşmeler yapan Cumhurbaşkanları, küresel ve bölgesel gelişmeleri ele almış, ikili iş birliğini geliştirmenin yollarını incelemişlerdir. Bu yıl da inşallah, Taşkent’te Konseyin ikinci toplantısı için hazırlıkların heyecanını yaşamaktayız.

Halihazırda Özbekistan’da faaliyet gösteren Türk sermayeli şirketlerin sayısı 1744’ün üzerindedir. Günümüzde hemen hemen tüm alanlarda Türkiye’nin tecrübe ve birikimlerini değerlendiriyor ve ülkemizde uygulamaya çalışıyoruz. Halihazırda Özbekistan’daki çoğu bakanlıklarda Türk uzmanlar danışman olarak görev yapmakta ve bu süreçte yardımcı olmaktadır.

İkili ilişkilerimizde eğitim ve yükseköğretimde de son dönemlerde belli kazançlar elde etmekteyiz. Ayrıca, iki ülke arasında kültürel iş birliğine dair planlamalar vardır. Covid-19 salgını nedeniyle ertelenen ve Türkiye’de geniş çapta düzenlemeyi hedeflediğimiz “Özbekistan Kültür ve Sinema Günleri” etkinliğini 2022’de yapacağız.

Alişer Azamhocayev

Özbekistan’ın Türkiye Büyükelçisi

AFGANİSTAN'DA KOPMAYAN EDEBİ BAĞ: MEVLANA LUTFİ'DEN ÂLİM LEBİB'E MÜŞTEREK MANZUMELER

Rıdvan ÖZTÜRK

ridvanozturk1961@gmail.com

Bu yazı, Seyyid Muhammed Âlim Lebib'in eserlerinden düzenlenen, Muhammed Haşim Hamdam Faryabi'nin yayına hazırladığı Porloq Injular (Parlak İnciler) adlı eserde yayınlanmıştır.

1. Giriş

Afganistan Türk kültür coğrafyası açısından hem tarihi hem de güncel anlamda önemli merkezlerden birini oluşturmuştur. Tarihi derinlik olarak milatlı yıllara kadar götürülebilirse de özellikle Gazneliler ve ardından Timurlular döneminde bölgeye nüfuz ve nüfus bakımından Türk kökenlilerin varlıklarını önemli ölçüde hissettirdiklerini söylemek mümkündür. Bölgede Türk dilinin etkinliği başlangıçta çok az ise de Timurlular döneminden itibaren üst seviyelere yükselmiştir. Bu durumu dönemdaş sayılabilecek Ali Şir Nevai Muhakemetü'l-Lügateyn adlı eserinde dile getirmiştir:

Timur devrinde ve onun halefi ve oğlu Şahrüh devrinin sonuna kadar Sekkaki, Haydar Harezmi, Atayi, Mukimi, Yusuf Emiri, Gedayi gibi Türkçe şiir söyleyen pek çok şair yetiştiğini, fakat Farsça şiir söyleyen şairler arasında Mevlana Lutfi'den başka okunmaya değer şair bulunmadığını belir- tir (Eraslan 2003: 232; Özönder 1996: 223-224).

Afganistan'da 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra kaybolan Türk nüfuzuna paralel olarak Türk dili resmîyette sindirilmiş, hükümet dairelerinde ve resmi mekteplerde konuşma hakkını kaybetmiş, evlerde ve kırsal kesimlerde konuşma dili haline gelip gerilemiştir. Evlerde, medreselerde ve camilerde Türki dilini devam ettirmek için

özel gayretler gösterilmiştir. Bu gayretler arasında Nevayi-hanlık, Yesevi-hanlık, Meşreb-hanlık geleneği önemli bir yer tutar (Kuhkan 2013). Türkiye'deki Mevlithanlığın bir benzeri olan gelenekte de toplum nezdinde muteber sayılan başta Ali Şir Nevayi olmak üzere ileri gelen şairlerin şiirleri okunmakta ve ezberletilmekte idi. Bu gelenek son zamanlara kadar devam ettirilmiştir. Geleneğin sürdürülmesinde daha çok Buhara merkezli geleneksel İslami öğretilerle yetişen imamların cami ve mescitlerde yürüttüğü bu faaliyetler etkili olmuştur. Bu din adamları dini bilgilerin yanı sıra edebi geleneğe bağlı olarak meşhur şairlerin seçmece eserlerini de talim ettirmişlerdir

Günümüz Afganistanlı Özbek şairlerinin etkilendikleri klasik şairlerin arasında başta Ali Şir Nevayi olmak üzere Meşreb, Mevlana Lutfi, Hüseyin Baykara, Ubeydullah Han, Babür, Bidil, Uveysi, Mahzune, Nadire, Emir Hüsrev, Selman, Hocandi, Sufi Allahyar vb. birçok şair bulunmaktadır. Sürdürülen geleneğe bağlı olarak oluşturulan şair meclislerinde de usta çırak ilişkisi içerisinde şiiriyet varlığını Türk dilinde de ifade imkânı bulmuştur. Bu meclislerde şiir halkası içerisinde bulunmuş bazı şairleri tespit edebilmekteyiz: Şeyh Süleyman Mehcur (1894-1974) Türkistan'ın meşhur sanatkârlarından Mukimi, Fırat, Selahaddin Mahdum, Salahi Merginani, Kari Yusuf Muntazır Andhoyi, Mevlevi Muhammed Yoldaş, Süleyman Raci Andhoyi vb. ile aynı mecliste olmuş, fikir alışverişinde bulunmuştur. 1902 Taşkent doğumlu olan Elhac Mir Ahmed Emin Kurbet, 22 yaşındayken Andhoy'a gelmiş, Kabil'de edebi bir muhitte bulunmuştur. Evi derşane gibiydi. İsteyenlere Arapça, akait, felsefe ve şiir dersleri onun denetiminde ve yönetiminde veriliyordu. Yine 1891 doğumlu Elhac Seyid Muzafferüddin Han böyle özel dini eğitim veren evlerde (molla hanelerde) öğrenim almıştır (Öztürk 2014: 19).

Klasik şiirin öğretildiği mahfillerde yetişen şairler geleneksel nazım türlerinden gazel, mesnevi, kaside, terciibend, terkibibend, kıta ve rubaiyi daha çok tercih etmişlerdir. Yine şairler geleneğe uygun olarak beğendikleri şairlerin etkilendikleri şiirlerine özellikle de gazellerine nazireler yaz-

ma yoluna gitmişler ve ayrıca o şiirleri murabba (dörtlük), muhammes (beşlik), müseddes (altılık), müsebba (yedilik), müsemmen (sekizlik), mütessa (dokuzluk), muaşşer (onluk) haline de getirmişlerdir. Bu nazım türlerinden en çok muhammes rağbet görmüştür. Bu tarz yazılan şiirler zamandaşlar arasında olabileceği gibi geçmişte yaşamış olanlar ile günde yaşayanlar arasında müşterek manzumelerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir.

2. Müşterek Manzumeler

Gerek Osmanlı sahasında gerekse de Çağatay sahasında klasik Türk edebiyatında beğenilen bir şiire genellikle de bir gazele, onun her beytine iki beyit eklenerek yani terbi edilerek murabba, üç beyit eklenilerek yani tahmis edilerek muhammes, dört beyit eklenerek yani tesdis edilerek muhammes vd. nazım türlerine dönüştürüldüğü görülür. Terbi (dörtleme), tahmis (beşleme) ve tesdiste (altılama) aranan en temel özellik, eklemeye yapılacak beyitlere eklenen mısraların vezin, kafiye ve anlam bütünlüğü açısından uyumlu olması gerekir. Eklemeye suretiyle meydana getirilen müşterek manzumelerin çoğunluğunu muhammesler oluşturmuştur. Gazellerin dışında kasidelerin bile tahmis edildiği görülebilir. Tahmis yolu ile yapılan muhammesler genellikle ilk üç dizinin eklenmesi ile oluşturulmuştur. Türkiye sahasında son dönem şairlerinden Yahya Kemal'in klasik Osmanlı dönemi şairlerinden Baki'nin gazeline yaptığı tahmisi örnek gösterebiliriz (Tahir'ül-Mevlevi 1973: 141, 164-167):

Müşterek manzume yazma, aslında dün ile gün arasında kopmayan bir dil, duygu ve düşünce bağına ortaya koymaktadır. Solo tarzından koro tarzı bir söyleyişe geçildiğini göstermektedir. Bu da aynı ifade, aynı ölçü, aynı duygu ve düşüncelerin çelişmeden uyum içinde verilmesi demektir. Tabii olarak da beğenilen etkilenilen şairlere uyumlu söz söyleme kudret ve kabiliyetine sahip olmanın, rüştünü ispat edip ustalığını ortaya koymanın da bir göstergesidir.

Afganistan Özbek Türk şiirinde birçok şairin, müşterek manzumeler veya nazireler yazma yolunu tercih ettiğini görebiliriz. Salah Muhammed

Hassas ile Muhammed Emin Uçkun, Ali Şir Nevai'ye; Elhac Mir Ahmed Emin Kurbet, Kemal Hocandi ve Muhammed Azim Azimi, Damolla Bidil'e; Abdullah Hakyar, Baba Meşreb'e; Abdullah Erkin, Firkat'e; Kari Muhyiddin Rahimi, Nedim Nemengani'ye; Şerefeddin Şeref, Fuzuli'ye nazireler veya muhammesler yazmışlardır (Öztürk 2014: 19). Şüphesiz burada sıraladığımız şairlerin dışında da nazireler ve müşterek manzumeler yazan birçok şair mevcuttur.

Bu yazımızda bunlardan bir örnek olmak üzere 15. yüzyıl ilk dönem Çağatay şairi olan Heratlı Mevlana Lutfi'den günümüz Afganistanlı Özbek şairi Âlim Lebib'e, dünden güne kopmayan bir bağı ortaya koymak istiyoruz.

3. Âlim Lebib ve Müşterek Manzumeler

Andhoy'a bağlı Hançeharbağ'da 1336/1958 yılında dünyaya gelmiş, ilk ve orta eğitimi burada aldıktan sonra liseyi Andhoy'daki Ebumuslim lisesinde bitirmiştir. Yüksek eğitim için Kabil Darülfünununun Dil-Edebiyat Fakültesine başlamış, daha sonra buradan Rusya'ya gönde-

rilmiştir. Dönüşünde kendi fakültesinde hocalığa tayin edilmiştir. İlk şiir denemeleri öğrencilik yıllarında çeşitli neşriyatlarda yayınlanmıştır. Seyid Muhammed Âlim Lebib iki dilli bir şair olup hem Fars-Dari dilinde hem de Özbek Türki dilinde şiirler yazmıştır. Âlim Lebib şairliğinin yanı sıra dil ve edebiyat âlimidir. Özbek ve Rus dillerinde ilmi incelemeler de yapmıştır (Emini 2007: 176). Fars-Dari dili ile yazdığı şiirlerinde de ilham kaynağı Fars-Dari dilli şairler olmuştur. Ebulmaani Bidil bunların başında gelmektedir. Bazen onun bir beytinden hareketle şiirler yazmıştır. "Şimalge Savrılgen Kül" başlıklı şiiri (Lebib 2010:173-174) bunlardan birisidir. Şair, yine Bidil'in "naz" redifli gazeline Farsça bir nazire gazel yazmış ve gazeli daha sonra 2019 yılında "Naz Tufanı" başlığı ile şiir olarak Türkçeye de aktarmıştır. (Lebib 2019: 117-118). Lebib, Bidil'in iki gazeline "Mevc-i Hıram" ve "Ayine-i Pendar" başlıklı; Muhammed Azim Azimi'nin bir gazeline "İcaz-ı Kelam" başlıklı ve Bahtiyari'nin de bir gazeline "Nakş-ı Rüyâ" başlıklı Farsça muhammesler yazmıştır (Lebib 2010: 70-78)

Âlim Lebib, klasik şiirin Türk dilli şairlerinden de etkilenmiştir. Kendi anadiline hem şahsi hem akademik anlamda hâkim olan Âlim Lebib, Türkistan coğrafyasında yetişmiş önemli şairlerin şiirlerini kendi şiiriyetinin beslenme kaynaklarının başına yerleştirmiştir. Bu şairlerin şiirlerinden etkilendiği beyitlerden mülhem gazeller, etkilendiği gazellere nazire gazeller veya muhammesler vb. tarzda müşterek manzumeler yazma yoluna gitmiştir. Bunlar arasında Baba Rahim Meşreb'in (1657-1711)

*“Meleksén ya beşer, ya hur u ğilmansén, bilib bolmas
Bu lutf u bu nezaket birle séndin ayrılıb bolmas”*

matlı gazeline, aynı redif ve aynı vezin ile kendisinin de “Meşreb Ğazelige İzdaşlık” dediği usulde bir nazire yazmıştır. “Başingni Tik Nesiye-lerge Tut ve...” başlıklı nazirenin ilk beyti şöyledir:

*Bu künni hoş kéçir, tangla neler bolgey bilib bolmas
Bilalmey naqd-i qadrin, intilib bolmas
(Lebib 2019: 110-111)*

Âlim Lebib, en çok Ali Şir Nevayi'den etkilenmiştir. Nevayi, Çağatay Türk Edebiyatının ve dilinin omurgasını oluşturan edip olduğu için hem dönemdekileri hem de döneminden sonraki gelenleri büyük ölçüde etkilemiştir. Bugün de etkilemeye devam etmektedir. Âlim Lebib, Nevayi'ye yazdığı kasidesinde ona hayranlığını ve takdirini açık açık beyan eder.

*Çü şerh eylesem vü afitab-i şöhretini
Nevayi unge tahallus, érür Alişir at
(Lebib 2010:124).*

Nevayi, aslında bütün Afganistan Türkleri için bir övünç kaynağı olmuş ve olmaya da devam etmektedir (bkz. Öztürk 2018) Şairimiz de bazen Alişir Nevayi'nin bir beytinden mülhem beyitler yazmış ve bunu da belirtmiştir. Mesela,

*Bu nev qıldı beyan fikrin u uluğ insan
Ki “İl ğamın yémegen kimsege yoq âdem at”*

beytinin Hazreti Nevayi'nin

*“Ademi érseng démegil ademi
Anı ki yoq xalq ğamıdın ğamı”*

beytine işaret olduğunu belirtmiştir (Lebib 2010: 124) Yine aynı şekilde Alişir Nevayi'nin

*“Ravza bağı visalin ister éseng
Bol ananın ayağı tofrağı”*

beytinden mülhem olarak da, “Anage Tazim” başlıklı beş kıtalık şiirini yazmıştır (Lebib 2005: 114). Yine Alişir Nevayi'nin

*“Qaraközüm kél ve merdümlüğü imdi fen qılğıl
Közüm qarasında merdüm kebi vatan qılğıl”*

matlı gazeline “qaraközümge” redifli “Qaraköz Medhiyesi” başlıklı gazelini (Lebib 2005: 57-58);

*“Qoyma minnet kim yüzüm dék pak yüz hiç kimde yoq
Böyle işq-i pak hem kim ménde bardur kimde bar”*

beytine “pak” redifli “İffetli Kelam” başlıklı gazelini (Lebib 2005: 85-86),

*“Her néçe dédim ki kün kündin üzey séndin köngül
Veh ki kün kündin beterraq mübtela boldum sénge”*

beytine “Sévgi Remzi” başlıklı gazelini (Lebib 2005: 53-54) yazmıştır. Bu şiirleri doğrudan nazire formatında yazılmadığı için vezin ve kafiye bakımından Nevayi'nin şiirleriyle aynı vezin ve kafiyede değildir. Ancak doğrudan yazdığı nazire gazellerde aynı vezin, kafiye ve redif sistemini kullanma yoluna gitmiştir. “Qattiq Cevab” (Lebib 2005: 8-9) ve “Xame Tili” (Lebib 2005: 18-19) gibi nazire gazellerinde bunu müşahede edebiliyoruz:

(Nevayi) Açmagey érding cemal âlem ara kaşki

Salmağay érding bari âlemde ğavğa kaşki

(Lebib) Qalmagey érding qadingni cilve-ferma kaşki

Bolmagey érding cihanda haşr-i berpa kaşki

Lebib'in “Hazret-i Nevayi ğazelige nazire” diye belirttiği “istermén” redifli ve “Yengi Fikr ve Tahayyül”, “Sévgi Tilbesi” başlıklı iki nazire gazeli (Lebib 2019: 107-109) daha bulunmaktadır. Nevayi'nin ölümünün 500. yılı münasebetiyle “Beşer Dehası” başlıklı bir de kaside yazmıştır (Emini 2007:177-178). Bu gazel tarzı yazılmış nazirelerden ve doğrudan Nevayi'yi öven kasidesinden başka bir de Nevayi'nin

“Ey köngül bir nev olubmén ehl-i devrandın melül
Kim ki andın yaxşı yoqdur, bolmuşam andın melül”

matlalı gazeline (Lebib 2019: 122-123) muhammes yazarak onunla müşterek manzume oluşturma imkanını da aramıştır.

4. Âlim Lebib ve Mevlana Lutfi

Âlim Lebib'in etkilendiği şairlerden birisi de Mevlana Lutfi'dir. Mevlana Lutfi, kesin olmamakla birlikte 1492 yılında 99 yaşında iken vefat etmiştir. Doğum yeri muhtemelen şöhret bulduğu Herat şehridir... Lutfi; Timur, oğlu Şahruh, onun oğlu Baysungur Mirza, oğlu Ebu'l-Kasım Babür, Miran Şah'ın Torunu Ebu Said Mirza Han, Baysungur'un oğlu Alaüddevele Mirza ve Ömer Şeyhin oğlu İskender Mirza'nın hizmetinde bulunup onların iltifat ve himayelerini görmüştür (Eraslan 2003: 231). Belki bu himayenin ve Emir Timur'a duyulan muhabbetin bir karşılığı olsa gerek Lutfi, Emir Timur'un hayatına dair Şerefeddin-i Yazdi'nin Farsça yazmış olduğu Zafername'yi on bin beyti aşkın bir manzume halinde Türkçeye tercüme etmiştir. Ancak Nevayi'nin “Beyazga yazmagan üçün şöhret tutmadı” ifadesiyle belirttiği gibi eser gün yüzüne çıkmamış müsvedde halinde kalmıştır. (Ertaylan 1960: 2, 9).

Aslında Afganistan Özbek şairleri klasik şiirin üstatlarına duydukları saygıyı ve gösterdikleri muhabbeti, onlara bu şiiriyet ve ifade ortamını sağlayan Türk dilinin ve edebiyatının koruyucusu devlet adamlarına da göstermişlerdir (bk. Öztürk 2015). Bu bağlamda tıpkı Mevlana Lutfi gibi, Âlim Lebib'in de Emir Timur hakkında duygu ve düşüncelerini eserlerine yansıttığını söyleyebiliriz. Sahipkıran Emir Timur'un 660. yıllığına ithaf edilen “Fatih Emir” başlıklı şiiri ve oradan aldığımız şu beyit bunu göstermektedir (Lebib 2005: 46-47):

“Ey cihanni çavı tutgen téngsiz sahipqıran
Her néçe éskirse dünya azameting bolgey ayan”

Orta Asya klasik Türk edebiyatının ilk büyük şairi olan Lutfi asıl gücünü gazelleriyle tuyuğlarında göstermiştir. Dili sade ve ahenkli olup klasik mazmun ve imajları ustalıkla kullanmış, şiirlerinin

de halk inançlarına, örf ve adetlerine yer vermiş, bazı tarihi olaylara telmihlerde bulunmuş, yer yer kendi hayatına temas etmiştir. Şiirleri XV yüzyıl başlarında Maverünnehir, Horasan ve Irak'ta şöhret kazanmıştır” (Eraslan 2003: 232). Alim Lebib de şiirlerinde en çok gazel nazım şekline müracaat etmiştir.

Lutfi'nin tesirleri, divan şiiri geleneğinin terk edildiği son asra kadar sürmüştür. 19. yüzyılın başlarında, çeyrek yüzyıl Hokand emirliği yapan Emir Ömer Han ve oğlu Muhammed Ali Han'ın şiirlerinde bile bu tesir kendisini gösterir. Nevayi'nin birçok gazelini tahmis ve tesdis eden Emir Ömer Han Lutfi'nin de üç gazelini tahmis etmiştir. (Karaağaç 1997: XIX). Nevayi, Mevlana Lutfi'nin şairliğinden bahsederken: “Mevlana Lutfi öz zamanının melik-ül kelamı irdi. Farsî ve Türkîde köprak irdi ve Türkçe divanı meşhur ve müte'azzir-ül cevap matlaları bar...” demektedir (Ertaylan 1960: 1-2). Âlim Lebib de Lutfi'nin iki gazeline muhammes, iki gazeline de nazire gazel ve onun bir beytinden mülhem “Lebdegi Xal” başlıklı ve “xaling” redifli müstakil bir gazel yazmıştır. Bu şiirlerden başka Âlim Lebib, “Mevlana Lutfi Heravî Hayatı ve Edebi Mirası” adlı bir araştırma eserini Kabil Darülfünununda hocalık yaparken 1992 yılında hazırlamıştır.

Diğer müşterek manzumelerden farklı olarak beş yüzyılı aşkın bir zaman aralığında kopmayan bir bağın numunesi olan bu şiirlerin tam metinlerini vermek istiyoruz:

4.1. Mevlana Lutfi Gazelige Muhammes 1

Énging xacaletidin ay hilal körgüzdi
Yüzüngni kördi quyaş hem zeval körgüzdi
Kemal-i hüsndin, elhaq, misal körgüzdi
“Uğan ki qudret içinde kernal körgüzdi
Yüzüngning ayinesinde cernal körgüzdi”

Yaratdı Tengri yüzüngdin rumuz u zülfüngdin
Kün ile tün rux-i âlem-firuz u zülfüngdin
Açunda fitneler uyğatdı köz ü zülfüngdin
“Cihanni örtedi ol dem ki yüz ü zülfüngdin
Tecelliyyat-ı cernal ü celal körgüzdi”

Lebige çıqdı uçquq, érmiş anı sormek resm
Kütib icazet, anıng éşigide turmek resm
Körinse yengi ay, ézgü tefe'ül urmek resm
“Her ay başıda érür bir hilal körmek resm
Bir ayda qaşdın ikki hilal körgüzdü”

Közing yazuqsızın öldürgeli buyurdı méni
Yüzing yanar otı qanım bile qavurdı méni
Lebing zülalige çanqaqlıgda kördi méni
“Hayat suyıga éltib susız kétürdi méni
Dudağingız, né bela, bizge al körgüzdü”

Köngül quşige saçıng sarı çün heva boldı
Barıb tuzaqqa u bé-çare mübtela boldı
Méng ü qaraqlarıngız né bela qara boldı
“Méning canıngıa bela üstide bela boldı
Közing qaşında yaratqan çü xal körgüzdü”

Ezel ayaqçısı qıldı qarağingız üsrük
Boyıngız asru kélişgen, xıramıngız çabük
İngiçke bélge letafetni eyleb ağır yük

“Vücut bağlamadı bélingiz kebi nazük
Néçe ki xame-i qudret xayal körgüzdü

Lebib dék yazıb öz hali vasfıda Lutfi
Çoçıtdı sözni lebing balı vasfıda Lutfi
Ne yalğız égme qaşing alı vasfıda Lutfi
“Harami közlering eşkali vasfıda Lutfi
Basaret ehliga sihr-i helal körgüzdü”

Mezarışerif 1373 (Lebib 2005: 119-121)

* * *

4.2. Mevlana Lutfi Ğazelige Muhammes 2

Sizge hüsn ü körkkebaylık boldı çun lutf-i ezel
Unga ézgü xulq u şirin sözleylik hem müştemel
Körmegendi hiçbir çağ él közi sizdék gözel
“Devrüngizde âlim ü âbid qoyub ilm ü amel
Boldı fikr ü zikr alarğa dayıma savt u Ğazel”

Baqmasang ğam baqsang ol köz bizni naçar öltürür
Naz ile yürseng yene ol qadd ü reftar öltürür
Hüsnüng aşubı xalayıqını qılıb xar öltürür
“Qaş u közüng fitnesi élning barın zar öltürür
Bir bahane béş émestür adem oğlığa ecel”

Bizge nasihler ögit dér: “İşqdın eyleng hazer
Kim muhabbetning yolında asru köp xavf u xater”
Sürsek uşbu iş ilacın, né asiğ, bi-derdler
“İşq içinde çare ayturlar: Bedeldür ya sefer
Né barurğa bizge bardur yol u né sizge bedel”

1

Körgesén gül coşqının yétseng bahar u nevrüze
Lale açğey al yangaq, nergis baqar közin süze
Bu kemange tüşgesén baqsang ger ol güldék yüze
“Ol ağızdu ya aselning arısı gülberg üze
Néş ile nazik nişan qıldı vü toldırdı asel”

Bé-neva aşıqqa cevr étme, yazuq, köre-bile
Şefqat ét bari, sevab al, özge yaxşilik tile
Qılmasang hem iltifat, étmes Lebib asla güle
“Ger müsülmansén bu Lutfi könglün alğıl cehd ile
“Kahili vü kafiri” déb bardurur, arı mesel”

Ankara 05 Ağustos 2017 (Lebib 2010: 120-121)

4.3. Nazire Gazel 1

“Kökerdi çemen gülizarım qanı
Sehi servboyluq nigarım qanı” Mevlana Lutfi

Quvañç ve Tayanç

Méning Türk-tazı nejadım qanı
Peri-çehre-i hur-zadım qanı
Vefa ésteb undan, cefa tartamén
Yétişse qulağıge dadım, qanı

1 Lutfi Divanı'nda (Karaağaç 1997: 117) geçen şu beyte Lebib'in şiiirinde –belki nüsha farklılığından kaynaklanmış olabilir- tahmis yapılmamıştır: “Baqmağay min özge şadlıqtın ayaqım astığa // Ger izing toprağığa baş qoyğalı tapsam mahal”

Né tang éstemes könglim él ülfetin
Ki undan böleкке vedadım qanı

Seferge barurmén köralmey unı
Kélib qılsa bir xayr-badım, qanı

Hediyye qıldım qudumige can
Méning sarı qoysa bir adım, qanı

Cihanda u ay işqıdan taşqarı
Quvañçım, tayançım imadım qanı

Émen lahza fariğ unıng yadıdan
U hem qılsa bir lahza yadım, qanı

Né érmış Lebibing muradı, déding
Visalingden özge muradım qanı

Mezarışerif 1376, s. 59-60.
(Lebib 2005: 160-161)

4.4. Nazire Gazel 2

“Qaydın özi mén sévdim oşa közi qaranı
Küç birle kétürdi bu köngül başqa belanı”
Mevlana Lutfi Herevi

Hüsn Baharı

Her kim ki séver siz kebi bir közi qaranı
Öz canıge satqın alur elbette belanı

Yüz şükr kim evvel bu bela méngge yolıqıdı
Tengri özi çün kördi reva uşbu atanı

Qaydan közingiz örgenedir fitneçilikni
Kimden sabaq alur qaşingız naz u edanı

Sizni sévemén dérmén vü siz şübhelenürsüz
Tanuq kétirey, bolmasa sévgimge Xudanı

Çün saf köngillisiz ü hem pak étkeli
Pes, qadr qılursız, güzelim, sadq u safanı

Her yerde ki bar hüsn, unıng zébi hayadır
Haq sizge ata qılgen özi körk ü hayanı

Qasıd qanı ta sizge peyamımni yétirgey
Her tang mén vü yademge çaqırmaq sabanı

Her néçe ki umrimni xazan qıldı ğamingız
Siz hüsn baharıda tapıng neşv ü nemanı
Nabızımı tutıb kördi tabib, aydı çékib ah
“Kim aşq marizige yazay qaysi devanı”
Ötgen keçe sévgingiz ve könglim haqıda köp
Oylardım ve hatıfdan éşitdim bu nidanı
Kay pak muhabbet yolını tanlagen insan
Umring barıçe sevgin oşal közi qaranı
İran Meşhed-Mazenderan yolu 1376;
(Lebib 2010:162-163)

4.5. Okunmadan Üç Yıl Önce Şerh Edilmiş Beytin Gazeli

“Mundaq ki yaxşı yérge tüşübdür tapıb qabul
Şek yoq ki maqbel ol dudağıng xal-i Hinduyi”
Mevlana Lutfi Heravi

Lebdegi Xal

Tapdı hüsnü çemenistanige yol ta xaling
Qıldı bu gülşen ara meyl-i temaşa xaling
Ğabğabıng nesterinistanıda geh boldı muqim
Geh binaguş semenzarın étib ca xaling
Al yanağıng sarı yüzlendi niçün kim tapdı
Uşbu gülşende qızıl gülni dilara xaling
Lik küydirdi bütün otlı yüzing tabı unı
Şu sebebden qarayıb qaldı serapa xaling
Song susız qaldı vü zülfiing zulumatıda rahat
İzledi Xızr bulağıngı, nigara, xaling
Yolda çün taldı, çıqıb çétke tapay déb rahat
Veh, né xuş tutdı lebing küncide me’va xaling
Xızır dék bi-xaber u çeşmeden içgende zülal
Bildi tapmış né kim ister idi hala xaling
Éndi né ğam unge ger küydi teni, çékti elem
Tapdı çün Xızr suyu hem-dem-i İsa xaling
Yoq aceb lebdegi xalingni séver bolsa Lebib
Ki unıng derdini qılğüsü müdava xaling
(Lebib 2005: 28-28)

5. Sonuç

Kendi şiir mirasından beslenmeyen bir şairin nasıl bir şair olacağı kestirilemez. Böyle bir şey, Türkçe bilmeden Türkçe yazmaya benzer. Şiir mirasından beslenmek, mirasa öykünmek (onu taklit edip, kopyalamak) değil elbette. Bu miras zaten tıpkı dil gibi, soluk alıp verdiğimiz havadır. Yahya Kemal’in sözleriyle, “Bu dil ağzımda annemin sütüdür...” Şiir mirası dediğimiz şey de tıpkı öyledir (Behramoğlu 1995: 87-88).

Yahya Kemal’in
“Derler: İnsanda derin bir yaradır köksüzlük,
Budur âlemde hudutsuz ve hazin öksüzlük
Sızlatır bazı saatler dayanılmaz bir acı
Kökü toprakta kalıp kendi kesilmiş ağacı”

dediği gibi, her ne kadar kökü toprakta kalmış kesilen bir ağaç misali görünse de Afganistan’daki Türk-Özbek şiiri kopartılamayan kökler sayesinde yeni sürgünler yeni filizler vermekten geri durmamıştır. Bunu da son iki asrın bütün olumsuz şartlarına rağmen inançla ve inatla başara-bilmiştir. Geçmiş ile bağını koparmayan edebi mirasını yaşatan Âlim Lebib ve diğer Afganistanlı Türk-Özbek şairleri eserleriyle, bilhassa müşterek manzumeleri ve nazireleri ile “Kökü mazide olan bir atiyiz” diye haykırmaktadırlar.

Âlim Lebib’in “Lebindegi Xal” gazeli, Lutfi’nin bir gazelinin 3. beytinin mufassal şerhi gibidir. Ancak Lebib’in belirttiğine göre “Lebdegi Xal” şiirini yazdıktan üç yıl sonra Lutfi Divanını mütalaa ederken

“Mundaq ki yaxşı yérge tüşübdür tapıb qabul
Şek yoq ki maqbel ol dudağıng xal-i Hinduyi”

beytini okumuş, kendi şiirinin bu beytin habersizce yazılmış bir şerhi mahiyetinde olduğuna hayretle şahit olmuştur (Lebib 2005: 29). Bu bize Âlim Lebib ile Mevlana Lutfi’nin nasıl bir ortak duygu, düşünce ve içerik atmosferinde olduklarını göstermektedir.

Klasik şiir geleneğinin canlı tutulması geçmişle olan bağın kopmamasını sağlamıştır. Ancak bu bağın sağlam kalmasını sağlayan bir diğer ana unsur ise kullanılan dilin, küçük ve zaman içerisinde normal karşılanabilecek farklılıklara rağmen

köklü bir değişime uğramamasıdır. Bu durumu müşterek manzumelerde rahatlıkla görebilmekteyiz. Şüphesiz belli bir kavram alanında kullanılan kelimelerin birbiri ile bağdaşık ve ilgili olması gerekir. Klasik şiirin kafiye, redif vb. nazım biçimine yönelik sınırlandırıcı unsurlarının da bu ortak kelime kullanımına katkıları vardır.

Mevlana Lutfi ile Âlim Lebib'in irtibatlı şiirlerinin söz varlığını incelediğimizde kullanılan dilin büyük ölçüde örtüştüğünü söyleyebiliriz. Lutfi'nin tahmis edilen veya nazireye esas alınan gazellerinde geçen kelimelerin bugünkü Afganistan Özbekçesi Sözlüğünde (Altay 2007) ne kadar geçtiğinin kıyaslamasını yaptığımızda, 247 kelimenin 206'sının sözlükte geçtiği tespit edilmiştir. Bu Lutfi'nin kullandığı kelimelerin bugün Afganistan Özbekleri tarafından %83,5 oranında devam ettiğini göstermektedir. Âlim Lebib'in nazire olarak yazdığı şiirlerde geçen 340 kelimenin 317 tanesi Lutfi'nin tanzir edilen şiirlerinde geçmektedir. Ortak kullanılan kelimelerin oranı ise %91,2'dir. İki şair arasında beş yüzyılı aşkın bir zaman aralığının olduğu düşünülürse bu oranlar dilin söz varlığındaki değişimin çok cüzi bir ölçüde olduğunu göstermektedir. Bir dilin temel söz varlığında bulunan o dilin kendi kelimelerinde değişim oranı bin yılda %19 olduğu kabul edilmektedir. Bu oran söz varlığındaki alıntı kelimelerde çok daha fazla olacağı aşikârdır. Müşterek manzumelerde geçen kelimelerin ekseriyetle klasik şiirin dilindeki alıntı kelimeler olduğu düşünülürse, tüm olumsuz şartlara rağmen dilin nasıl bir dirençle korunduğu görülebilir. Müşterek manzumelerde kullanılan kelimelerde olduğu gibi, şekilbilgisi özelliklerinde de büyük bir uyum görülmektedir.

Âlim Lebib, bir anlamda coğrafyanın belirlediği kader neticesi iki dilli bir şair ise de, o kendi ana dilini kendi ana vatanı ile özdeşleştirmiştir. Vatanının kadimden beri bilim ve edebiyat beşiği olduğunu, yüzyıllar boyu buradan cihana ilim ve fennin ışık tuttuğunu ve nice büyük âlimlerin sayesinde bilim ve fennin yanı sıra edebiyatın da burada geliştiğini vurgulamıştır. "Ana Topraq" ve "Sadefsiz İncü" başlıklı şiirlerinde bunu görmek mümkündür:

"Sénde tilim sözge qavuşgen
Arzularım tuğılgen sénde
Sén tufeyli hâsıl bolgendir
Her néme ki bar érür ménde

...

Sénde ötgen büyük âlimler
Revaclangen bilim, edeb ve fen"
(Lebib 2005: 13, 15)

...

"Bu söz aydın élge, qadimden bilim ve edeb béşiği
Néçe asr yağdu bağışlagen bu cihange ilm ü fen-
ning güzel" (Lebib 2005: 17)

Onun nezdinde Türk dili ile söylenmiş söz veya gazel ölü bedene can verir. Bu yönüyle Türk dili, Lebib'in kullandığı metaforlardan "hemdem-i İsa" gibidir. "Ézgü Maqal" başlıklı gazelinde geçen şu beyit bunu ifade etmektedir (Lebib 2005: 84):

“Türki ğazel ölgen tenige bérdi sözing can
Faxring şu Lebib, ézğü maqaling bile xoşmén”

Şair “Seri Naz” başlıklı gazelinde sevgilinin boyu posu, endamı, yürüyüşü vb. birçok fiziki görünüşü ile benzersiz olduğunu ifade ettikten sonra onun “Türk elfaz incüsin (Türk’ün söz incisini)” bastığı yerlere saçtığını ve gönlünün hazinesinde daha nice şahlara layık iri incilerin bulunduğunu belirtir (Lebib 2005: 111):

“U ki Türk elfazı incüsin qudumige saçar
Xatırı gencineside köp dürr-i şehvar bar”

Şunu da belirtmekte fayda vardır. Âlim Lebib klasik şiire ne kadar bağlı ise de, yeni şiir tarzında da eserler vermektedir. Serbest vezinde yazdığı “Sén Külib Baqsang Eger” başlıklı şiirini buna örnek olarak verebiliriz (Lebib 2005: 67-69):

“Sén külib baqsang eger ménge
Cihan gülge tolar
Tangda şebade éser
İtir yayıb
Ğonçe güler
Sén külib baqsang eger ménge
Quyaş nur saçar
Her taman sebze öser
Gül açılır
Köklem olur
Sén külib baqsang eger ménge
....”

KAYNAKLAR

- Altay, Nurullah (2007), Özbek Tili Sözlüğü, Malezya.
- Behramoğlu, Ataol (1995), “Şiir Mirasımız ve Evrensellik”, Şiirin Dili-Anadil, Adam Yay., İstanbul.
- Eckmann, Janos (1988), Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul.
- Emini, Muhammed Kazım (2007), Afganistandagi Özbek Şairleri, Kabil.
- Eraslan, Kemal (2003), “Lutfi” TDV İslam Ansik-

lopedisi, c. 27, s.231-233; <https://islamansiklopedisi.org/lutfi> (alıntı tarihi: 18.12.2019)

Ertaylan, İsmail Hikmet (1960), Lûtfi Divanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.,

Karaağaç, Günay (1997), Lutfî Divanı, Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, TDK yayınları, Ankara.

Kuhkan, Muhammed Âlim (2013), “Afg’oniston’da O’zbek Tilining O’tmishi va Bugungi Ahvoli”, <https://cenubiturkistan.wordpress.com/2013/07/26/>, (26.07, 2013 yayın tarihi), (20.10.2017 alıntı tarihi)

Lebib, Seyid Muhammed Âlim(1992), Mevlana Lûtfi Heravî Hayatı ve Edebi Mirası, Kabil.

Lebib, Seyid Muhammed Âlim (1989), Söz İncileri, (Özbekçe Şiir Toplamı), Yazarlar Topluluğu Yayınevi.

Lebib, Seyid Muhammed Âlim(2005); Tuygularım Kaygularım, Tanlangen Şiirler Toplamı, Mezarışerif

Lebib, Seyid Muhammed Âlim (2010) İkki Közgüde Bir Tasvir, (Özbekçe ve Farsça Şiir Toplamı), Suratger Yayınevi, Mezar-i Şerif.

Lebib, Seyid Muhammed Âlim(2019),Neva-yi Hamuşi-Cimlik Nevası (Farsça ve Özbekçe Şiirler toplamı, yayınlanmaya hazır)

ÖZÖNDER Sema Barutçu (1996), Ali Şir Nevayi, Muhakemetü’l-Lugateyn, İki Dilin Muhakemesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK Rıdvan (2014), Günümüz Afganistanlı Özbek Şairleri, Palet Yayınları, Konya.

ÖZTÜRK Rıdvan (2015), “Afganistan’daki Eski Türk İdareleri ve Bunların Özbek Şairlerinin Kimlik Algılamasındaki Yeri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sa. 37, Konya, s. 201-217.

ÖZTÜRK Rıdvan (2018), “Afganistan Türkleri İçin Ali Şir Nevayi’nin Önemi”, Yeni Türkiye, sa. 101 (Türk Dili Özel Sayısı), Ankara, s. 498-507.

MALYA'DA ÂŞIK İRFANİ'DEN DERLENEN NERGİS HİKÂYESİ

Erdoğan ALTINKAYNAK

Sözlü anlatım ürünleri içerisinde destandan romana geçişin edebî bir merhalesini teşkil eden halk hikâyeleri, XVI. yüzyıldan itibaren destançılık geleneğinden miras kalan pek çok unsurla karşımıza çıkmıştır. İslamiyet'in kabulünden bugüne kadar halk hikâyeleri hakkında yerli ve yabancı pek çok araştırma yapılmış ve bu araştırmalar yayınlanmıştır. Yayınlanan çalışmalar içerisinde halk hikâyelerinin çeşitli tanımları ve tasnifleri de vardır. Biz, bu hikâye tanımlarından Ali Berat Alptekin'in tanımını esas alıyoruz : “*Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup; aşk, kahramanlık, vb. gibi konuları işleyen; kaynağı Türk, Arap-İslam ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım-nesir karışımı anlatımlardır*”(Alptekin, 1997,7)

Türk Halk hikâyeleri tasnif edilirken de her araştırmacı kendine göre bir yol denemiştir. Kimileri genel manada ana hatlarıyla konularını hedef almış,(Öztürk, 1986, 60; Kunosh'a atfen 1986, 61) kimisi meydana gelişlerini esas almış, (Boratav'dan nakil, 51.) kimisi konu ve yayılma alanlarını birleştirmiş,(Şimşek, 1987,56) kimisi de kaynaklarına göre tasnif etmiştir. (Alptekin, 1997, 42) Necdet Sakaoğlu ise Halk Kitapları konu başlığında halk kitaplarını tasnif ve halk hikâyelerini de bunların arasında değerlendirmiştir. (Sakaoğlu, 1985, XVIII, 37-38) Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler konusu üzerine yapılan detaylı çalışma ise konumuzla dolaylı yoldan ilgilidir. (Kavruk, 1998) Bu çalışma Divan edebiyatı içinde değerlendirilen hikâyelerin kaynakları ve bunların içerikleri hakkında bilgiler vermektedir.

Kırşehir ve civarında âşık tarzı hikâye anlatma geleneği daha çok bozlak söyleme geleneği şeklinde devam etmektedir. Bunlar da bir ya da iki türkü ile bağlantılı bir öykü halinde aktarılır. Bunlara öykülü türkü veya öyküsüyle türkü diyebiliriz.

Azerbaycan sahasında manzum kısımları bulunan masalların varlığı bilinse de (Alptekin, 1985, 29-44) elimizdeki metin bir masaldan ziyade halk hikâyesidir. Hikâyemizi yukarda verilen bilgiler doğrultusunda bir zemine oturtmamız gerekirse Hint-İran kaynaklı bir hikâye olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar Hint - İran - Arap kaynaklı hikâyeler milli olmamakla değerlendirilorsa da anlatım dili, sanatkârı ve gelenekteki yerine göre hikâyemizi milli olarak saymamız gerektiğine inanıyoruz. (Şimşek, 1987, 5) Her şeyden önce Türk hikâyeciliğinin İslam öncesi devirlere uzandığını, (Mazıoğlu, 1985, 19) Kaşgarlı'da "sav" kelimesinin bu kavramı karşıladığını, (Atalay, 1985, III, 154) ayrıca hikâye anlamında kullanılan "ötkünç", "ötükünç", "ötük" kelimelerinin de bulunduğunu (Sakaoğlu, 1973, 9) ve dinî nitelikli çeviriler olmasına karşın içlerinde milli çizgileri de taşıdığı bilinen Uygurlardan kalan hikâyelerin de bulunduğunu unutmamalıyız. (Orkun, 1940; Çağatay, 1945 - 1963; Gabain 1945; Tekin, 1976, Ercilasun 1985).

Nergis Hikâyesi'ni Türk Halk hikâyelerinin tasnifi içinde, Hikmet İlaydın'ın tasnifinde (a. Dini Mevzular) grubu içerisine sokabiliriz. (İlaydın, 1936, 53) Pertev Naili tasnifinde (II. Aşk Hikâyeleri, A: Kahramanları Muhayyel Olanlar) sırasına; Boratav, 1988, 36) Esmâ Şimşek Tasnifinde ise (B. Yayılma Sahasına Göre Halk Hikâyeleri, 3. Dar Bir Bölgede Bilinen Halk Hikâyeleri) başlıklarında toplayabiliriz. (Şimşek, 1987,56) Nergis Hikâyesi Kaynaklarına göre: Hint-İran, Konularına göre: aşk, Yapılarına göre: manzum mensur karışık ve Meydana geldiği coğrafyaya göre: şehir olarak sınıflandırılmalıdır. Bu son maddede, hikâyeyi meydana getiren kişi her ne kadar tarım ve hayvancılık merkezli bir coğrafyada yaşasa da köy ve köye ait ekonomik hayat tezahürlerini hikâyemizde bulamamaktayız.

Bu hikâye 1992 Yılında, Malya Devlet Üretme Çiftliğinde çalışan, Erzurum doğumlu Âşık İrfani Çakır'dan derlenmiştir. Kaynak kişi 1941 Erzurum İli, Narman İlçesi, Bardız doğumludur. Bu hikâyeden başka Koroğlu, Mehmet Han ile Celal Ahmet, Tahir ile Zühre hikâyelerini de anlatmaktadır. Asıl adı Zekeriya Çakır olup mahlasını İrfani olarak kullanmaktadır. Malya'da "âşık" diye tanınır. Reyhanî'nin çırakları arasındadır. Kayseri Âşıklar Kahvesi'nde programlara katılmıştır. İrticali şiirler meydana getirmektedir. Atışma dalında da başarısı vardır. Konya Âşıklar Bayramına katılmamış olsa da âşıklık geleneğini iyi bilir. Ortaokulu çeşitli sebeplerden dolayı okuyamamıştır. İrfani'nin emekli olarak Kırşehir'de ikamet ettiği en son alınan haberler arasında idi.

Hikâyenin özeti:

1. Çocuğu olmayan bir padişah vardır. Padişah, bilge kişileri toplayıp, onlardan sorununa çözüm bulmalarını ister.
2. Nihayet, padişahın bir kızı olur. Aradan bir zaman geçtikten sonra bu kıza, âlimlerin düşüncesi doğrultusunda, bahçede görüp beğendiği "Nergis" çiçeğinin adını verirler.
3. Padişah seferde iken, Vezir, Nergis'e sahip olmak ister. Nergis rıza göstermez. Vezir, Nergise iftira atar.
4. İftiraya inanan Padişah kızının ölüm emrini verir.
5. Nergis, babasının kararından üzgündür. Uyku esnasında bir ihtiyar, elindeki nergis çiçeklerini uzatarak Nergis Hanıma koklatır. Nergis bu koklamadan dolayı hamile kalır.
6. Cellâtlar Nergis'i alıp, Kafkas dağlarında öldürmeye götürürler fakat Nergisi öldürmeye kıyamaz, ormanda yalnız başına bırakırlar. Kızın üzerinden gömleğini çıkarıp, avladıkları bir ceylanın kanına bularlar ve vezire getirirler.
7. Nergis bir mağarada yaşamaya başlar. Bu zaman içinde çocuğu Ne Oldum'u doğurur.
8. Seferden dönen padişah, kızını dinlemeden onun ölüm fermanını verdiği için pişmandır.

9. Çocuk büyüyünce Nergis dağlardan ovaya iner. Ovada rastladığı çobanla evlenen Nergis Hanım, gelip şehre yerleşir.
10. Çoban, şehirden yün alıp getirmekte ve Nergis Hanım bunları örmektedir. Kazak örme işini büyüten aile zenginleşir. Padişahın evinden büyük ama aynı plan üzerine bir ev yaptırırlar. Padişah bu binanın kime ait olduğunu merak eder.
11. Nergis, oğlu Ne Oldum’u göndererek, Vezir ile birlikte babasını akşam yemeği için davet eder.
12. Akşam, gerçekleri öğrenen Padişah, Vezir cellâtlara teslim eder. Kendisi de tacını tahtını Çoban ile Nergis Hanıma bırakır.
13. Bir çobanın başlarına padişah olmasını hazmedemeyen halk, Vezirin adamlarının kışkırtmasıyla da Çobanı öldürür.
14. Nergis Hanım, oğlu Ne Oldum’dan üvey babasının intikamını almasını ister. Gece Nergis Hanımın rüyasına giren Pir olayın kötülüğünü söyleyerek kaybolur.
15. Nergis Hanım, Ne Oldum’u yanına alarak şehri terk eder.
16. Nergis ile Ne Oldum’un yolu Tunus’a düşer. Nergis’in güzelliği kısa zamanda Tunus Padişahının kulağına kadar gider. Tunus Padişahı Nergis’i görüp beğenir. Ne Oldum’un başvezirliğe getirilmesi şartıyla evlilik gerçekleşir.
17. Ne Oldum’u pencereden gören Tunus Padişahı’nın kız yeğeni, aşkını ifade etmek için Ne Oldum’a bir elma atar. Ne Oldum ilgilenmez. Kız Ne Oldum için bir tertip düzenler ve onu zindana attırır. Nergis Hanım oğlunu Padişaha sorar. Padişah, bir yere görevli gönderdiğini söyler.
18. Aradan yedi yıl geçmesine rağmen görevinden dönmeyen Ne Oldum için Nergis Hanım padişahı sıkıştırır. Padişah Ne Oldum’u hapisten çıkarmak zorunda kalır.
19. Anne ve oğul yeniden kaçmaya karar verirler. Tunus’tan çıkıp bir ormana sığınır. Padişah peşlerinden gelir. Nergis Hanım uykuda iken Ne Oldum’u yakalayıp, şehre getirerek öldürürler.

20. Nergis, oğlunun izini süre süre Tunus’a gelir. Orada oğlunun mezarıyla karşılaşır. Günlerce yas tutan Nergis, oğlunun mezarı başında hayata gözlerini yumar.

Bu hikâyeyi, tip ve vak’asına göre, mitolojideki Nerkisos’un divan edebiyatı yoluyla halk edebiyatına geçişi olarak yorumlayabiliriz. Divan Edebiyatındaki Nergis ile Yunan mitolojisindeki Nerkisos arasında derin ayrılıklar yoktur. Kendine âşık olma ve intizar çekme ikisinde de ana temadır. Ancak bu nergisler Türk toplumuna ve onun felsefesine uymazlar. Divan Edebiyatında bir “nergis” vardır. Bu, Yunan mitolojisindeki “Nerkisos”dur (Haçerlioğlu, 1975, 445) ve bize de Arap-Fars kaynaklarından geçmiştir.

Nerkisos (suda gördüğü kendi güzelliğine âşık olmuş erkek... Kendisine erişemeyeceğini anlayınca sararıp solmuş, ölünce Nergis çiçeğine dönüştürülmüş) Yunan mitolojisinin ürünüdür ve divan edebiyatında kendi güzelliğine hayran olanlar için kullanılır. Ayrıca bitkilerden hamile kalma hadisesi mitolojide geçmektedir ki “Nana” bunlardan biridir. Nana bir su perisidir. Nehirde yıkanırken badem ağacının dalları üstüne eğilmiş. Bademin beyazlığı ile sinisinin beyazlığını mukayese etmeye kalkışan Nana, akların birbirine karışmasıyla gebe kalır ve “Attis”i doğurur. (Haçerlioğlu, 1975, 444)

Hikâyemizde Nergis kendisine değil adını aldığı çiçeğin güzelliğine vurulmuştur ve bu sevgi onun ilahi aşka götürmüştür.

Nergis (veya Tunus padişahı, Nuşirevan Kızı) hikâyesinde asıl kahraman hikâyeye adını veren Nergis’tir. Nergis, Hz. Meryem gibi babasız bir çocuk meydana getirmiştir. Bu çocuk maddi bir ilişkinin değil platonik bir sevginin manevi ürünüdür. Her iki kadının kaderi birbirine benzer. Sevdalarının ürünü olan ilahi varlıklar da aynı sonucu paylaşırlar.

Hikâyenin anlatıcısı vakanın olabileceğine inanmaktadır. O’na göre nergis çiçeklerin tozlarından hamile kalmıştır.

Nergis çocuğu olmayan yaşlı bir padişahın, hayır dua ile sahip olduğu tek çocuğudur. Padişah ömrünün son baharında hamile kalan karısından erkek çocuk umarken kız çocuk olur. Kızın

adı, ulemaya danışılarak konmuştur. Bu kız çok güzeldir. Büyüyünce kendisine nikahlamak isteyen Vezir'in aşkına karşılık vermeyince iftirasına uğrar. Nergis rüyasında gördüğü dervişin koklatığı gülle hamile kalır. Nergis atıldığı bir ormanda yalnız başına bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuk bir aziz, annesi bir azize niteliklerini taşımaktadır. Her iki insanın mizacı da cana kıymaya ve kan akıtmaya müsait değildir. Ancak Nergis'in oğlu nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde öldürülür. Yukarda saydığımız vaka parçalan İncil ve Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen Hz. Meryem (A.S.) ve Hz. İsa (A.S.)'nm hayat hikâyelerine oldukça benzerlik göstermektedir.

Nergis Hikâyesinin musannifi değişik kişiler olarak zikredilmektedir. Anlatıcı, bu hikâyenin Sümmani'ye ait olduğunu söylemişti. Âşık Sümmani'nin torunu Aşık Hüseyin Sümmanoğlu'da bunu doğrulamıştı. Ancak Kars Aşıklar Kahvesinde yaptığımız röportajda Aşık Mevlüt İhsani bu hikâyeyi "Tunus Padişahının Kızı" adıyla, Şüregelli Aşık Letif'in "Uçtu bülbül soldu gül ister ağla istersen gül" mısrasından hareket ederek

kendisinin kurduğunu söylemektedir. Her ne hal olursa olsun şu ana kadar elde ettiğimiz bilgilere dayalı olarak hikâyenin çıkış mekânı Erzurum ilinin Narman ile Horasan arasında kalan kısmıdır. Bu mekanda hayvancılığa dayalı tarım ekonomisi vardır. Anlatıcı da D.Ü.Ç. Hayvancılık Kısmında (İnek Ağlında) görev yapmakta idi. Ancak. Hikâyenin mekan olarak şehirlerde geçtiği, şehir zevkine hitap ettiği de bir gerçektir.

Erzurum, Narman, Horasan ve çevresinde âşık edebiyatı ve halk kültürü, canlı-renkli olarak yaşanan yerleşim merkezleridir. Âşıklık geleneği halen canlı olarak devam etmektedir. Buna bağlı olarak hikâye anlatma geleneği de oldukça yaygın ve çeşitlidir. (Özarlan, 2001, 127 – 128)

Hikâyemizde 11 şiir vardır.

Bunlardan sekizi 11 heceli ikisi 8 heceli birisi 15 hecelidir. Şiirlerin 11 'li hece kalıbında olanları genellikle a-b-c-b, d-d-d-b, gibi koşma tarzındadır. Birinin nazım düzeni a b c b b / d d d b b / e e e b b şeklindedir. Onbirliklerin durakları 4+4+3=11 veya 6+5=11 hece ölçüsüdür. 8'lilerden biri a-b-a-b/ c-c-c-b gibi semai kalıbında ve

4+4=8 hece ölçüsüyle diğer ise a a - bbb/ ccc -bbb/ d d d - bbb gibi kendileri üçlük kavuştakları üçlük türkü kalıbında ve 4+4=8'li hece ölçüsündedir. 15 heceli ise nasihat niteliğinde, anlatıcı tarafından sazla değil yalnız sözle aktarılmış olup a-a-b-a, c-c-c-a, d-d-d-a kafiye şemasında; okunuşunda 8+7=15'li ölçüde ve divan kalıbındadır. Yedi türkünün sonunda verilen manilerin altısı dörtlük biri altılık cinaslı manilerdir.

Hikâyemizdeki mevcut şiirlerin yedisinin acıklı hüznünlü manilerle (cinaslı) bayatilerle bitmesi, hikâye içindeki şiirlerin bitiş şekli bize, vakanın sonunun acıklı olacağına dair bilgi vermektedir. Halk hikâyelerinde bir gelenek olarak süren bu tür ipuçları masallardaki tekerlemeyle aynı görevi (dinleyiciyi anlatılanın havasına sokmak) görmektedir.

Türk Halk Hikâyeleri bir yandan toplumun, milli çizgiler içerisinde okuma ihtiyacını giderirken, bir yandan milli şuurun oluşmasına ve halkın eğitime de katkıda bulunmaktadır. Türk Halk hikâyeleri bir nevi halk romanlarıdır. Anadolu insanı için, Batılı anlatım esasına dayalı metinlerle Türk Halk hikâyeleri mukayese edildiğinde, batılı türdeşleri teknik ve ifade kabiliyeti ne kadar yüksek olursa olsun, hikâyeler yanında sönük kalacaktır.(Sakaoğlu, 1985, 37) Batılı türdeşleri

Anadolu insanının zevkini, inceliğini, sevgisini yansıtmadığından halk hikâyeleri kadar önemli değildir. Halk Hikâyelerinin içinde Anadolu insanının kendisi vardır.

Hikâyede maddi aşk ile manevi ilahi sevdanın birbiriyle çatışması vardır. Hikâye bu yönüyle güçlü bir sanat eseri kimliğine sahiptir. Maddi aşkın ve hırsın temsilcisi önce “Vezir” daha sonra “Tunus Padişahı” ve “Yeğeni” olarak karşımıza çıkar. İlahi aşkın ve merhametin temsilcileri ise “Nergis” ve “Ne Oldum”dur. Maddi kuvvetin yırtıcı hayvani bir tarafı vardı. Nefsini düşünür, nefsinin isteklerine uyar. İsteklerini elde etmede bu dünyaya ait olan unsurları kullanır. Bu da güçtür. Güç hırsla birleştiği an yakar yıkar yok eder. Hikâyemizdeki maddi sevginin temsilcileri de yok edici özelliklerini kullanmışlardır.

İlahi aşk erişilmesi güç bir değer olarak durur. Ona sahip olanlar daima acı çekmiştir. Bu acı onların ruhunu cilalar. İlahi aşka ulaşmak için sabır ve terbiye şarttır. Ona talip olanların göğüs gerilen sıkıntılardan şikâyet etmeye hakları yoktur. Maddi unsurlardan gücün yerini acizlik, hırs ve kinin yerini sevgi ve hoşgörü alır. Tokat atan ele öbür yüzünü döner ve ona sevgiyle karışık acımayla bakar. Nergis ve Ne Oldum ellerinde imkân olduğu halde kendilerine yapılan haksız-

lıklara karşı koymamış kendilerini kader rüzgarına bırakmışlardır. Bir kere karşı koymaya kalkan Nergis’de rüyasına giren pir tarafından uyarılmıştır. Yani hikayenin asıl kahramanlarının karakteri kadercilik çizgisindedir.

Hikâye bir ölüm olayı ile noktalanır. Bitişteki ruhu teslim etme, ölüm tasviri duygusallığın, romantizmin doruğa çıktığı an olarak yorumlanabilir.

Dini nitelikli hikâyemizde romantizmin bütün unsurlarını (ilahi aşk, tabiatın saf sinesinde barınma, acı çekme, insanlardan kaçma ve tabiata sığınma) bulmaktayız.

Ruhun olgunlaşması için nefsin çile çekmesi acı çekmesi ve acıya katlanması gerekir. Nergis ve Ne Oldum acıya katlanarak, çile çekerek ruhlarını olgunlaştırmışlardır.

Hikâyenin tasvirlerinde hüznün ve merhamet duygusu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Nergis yargılanmaya götürülürken gökyüzünü sevgi ve barışın ilahi sembolü ve bu arada bir takım olağanüstü güçlerle aralarında bağ olduğuna inanılan güvercinler kaplar. Afrika ormanlarında öldürmeye götüren iki cellât da uyku masumiyetinin bütün güzelliğine bürünen Nergis’e kıyamaz. Nuşirevan Padişahı ne kadar zalim olursa olsun hayattaki tek varlığının kendi emriyle öldürülmesinde vicdanen rahatsızlık duyar. Kızını arar fakat bulamaz. Çektiği bu vicdan azabı onu perişan eder.

Çoban yardım severliğin ve saflığın sembolü olarak hikâyede bulunur ve Nergis’e yardımcı olur. Hikâye’de Allah’ın verdiği cana kıymak anlatıcı tarafından her fırsatta lanetlenmiştir. Nergis, oğlunu adam öldürmeye (Çoban’ın intikamını almak için) azmettirdiği için pişman olur. Nihayetinde rüyasına giren Derviş, Nergis’i, bu hatasından dolayı azarlar, ölüm mukadderdir ancak cana kıymak, sadece insana değil Allah’ın yarattığı bütün canlılara kıymak, kan davası ve kin gütmek dinen yasaklanmıştır.

İran-İslam kaynaklı hikâyelerde beşeri aşktan ilahi aşka doğru bir geçiş vardır. İnsanlar asıl varlığa erişebilmek için bir pişme, olgunlaşma devresi geçirirler. Daha sonra sevdalısı oldukları

güzelin, güzelliğinin geldiği asıl varlığa erişmeye uğraşırlar. Burada yaşanan değil ideal edilen bir aşk vardır ki bu aşk aşkın tekâmülüdür.

Hikâyemizdeki Nergis de asıl varlığın yarattığı maddi güzelliklere âşık olarak manevî güzelliğe ve ilahi aşka dalmıştır. Bu tür hikâyelerde tasavvufun izlerini sembolize edilmiş bir vaziyette buluruz. Nergis Hanım çok güzel bir kadındır. Güzelliği asaletinden ve ilahi bir varlığın armağanı olduğundan kaynaklanmaktadır. O aynı zamanda maharetlidir. Bir gecede dokuduğu, görenleri hayran bırakan kazaklar bir altına satılmaktadır. Evini çekip çevirmesi ve kocasının yüzünü ak çıkarması da bir başka özelliğidir. Anadolu insanı kadınları överken, yemek yapmasından, ev işlerindeki çabukluğundan örgüsünden, çocuk doğurmasından ve çocuklarından, dayanıklılığından, sadakatinden, güzelliğinden ve bilgisinden, iffetinden bahis açar. Nergis Hanım’da bütün bunlar vardır. Anlatım esasına dayalı eserlerde herhangi bir tipten ziyade ideal tipler ve bunların ziddi asıl kahraman olarak ortaya çıkar. Nergis Hanım ideal bir tiptir.

Toplumun değer ölçüleri içinde tasvir edilen güzellikleri kendisinde toplayan Nergis’in çocuğu da karşı cinslerce beğenilecek kahraman, ahlâklı, asil gibi özellikleri kendisinde toplamıştır. Hikâyede zenginlik alametleri altın ve konak, zenginlik de ya asaletle birlikte veya (kazak dokumak gibi) sanatkârlıkla elde edilmektedir. Hazinesel bulmak ve kısa yoldan zengin olmak gibi unsurlara hikâyede rastlamıyoruz. Fakirlik ise Çoban tipiyle karşımıza çıkmaktadır. “Ne Oldum” vaka da yardımcı tip olarak görev almaktadır.

Hikâyenin çok geniş bir coğrafi mekânı vardır. Vaka mekânların birbirinden uzak oluşu ve masal dünyasının coğrafyası oluşu dikkat çeker. Bunun sebebi ise dinleyiciyi olağanüstü ortama alıştırmak egzotik havayı teneffüs ettirmektir. Hikâye’nin vakası bir ölüm tasviriyle noktalanır. Bitişteki ruhu teslim etme, ölüm tasviri duygusallığın da noktalandığı andır. Dini kaynaklı hikâyemizde romantizmin bütün özelliklerini (Tabiata sığınma, insan sevgisi, ilahi aşk ve acı çekme gibi) buluyoruz. Erişilmesi güç bir sevgi, bu fani

dünyanın çirkinliklerinden kendine ait olan sevdalar diyarına göçmüştür. Trajik son duygusallığın doruğa çıktığı, dinleyicinin artık bitsin dediği anda meydana getirilmiştir. Adeta Hz. İsa'nın insanların elinden alınarak göğe yükseltildiği zaman mizansen edilmiştir.

Hikâyemizde sosyal değişim ve gelişimin izleri görülmektedir. Bunlar: genelge, proje, telgraf, mağaza, gecekondu, şirket gibi kelime ve kavramlar olarak belirlenmiştir. Bu kelime ve kavramların hikâyeye dâhil edilmeleri ise anlatıcının devlet teşekkülünde kadrolu olarak çalışmasından gelmektedir ki o da Malya Devlet Üretme Çiftliği'dir.

Hikâyenin asıl kahramanları Nergis, Ne Oldum, Nuşirevan, Tunus Padişahı, Vezir ve Çoban'dır. Yardımcı kahramanlar ise Cellâtlar, Nergis'in annesi, Tunus Padişahının Kız Yeğeni, Tunus Padişahının Baş Veziri ve adamları, Tunus Halkı, Nuşirevan Halkı ve ileri gelenleri, Askerler, Cariyeler, Baş Vezirin adamları ve hanımıdır. Olağanüstü kahraman olarak sadece "Pir Baba" veya "Derviş" görülmektedir. Olağanüstü güçte ya da aktif görünümde hayvan kahraman yoktur. Romantizmi artırmak ya da sembolik unsur olarak kullanılan hayvanlar vardır. Bunlar, kuşlar, güvercinler ve ceylandır.

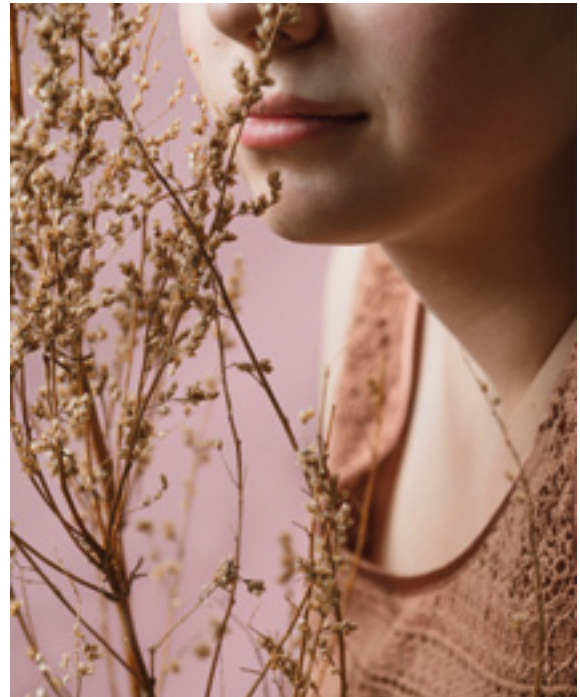
Hikâyenin belirli bir zamanı yoktur. İfade edilen zamanlar formulistik ya da belgisiz zamanlardır. Bunlar, üç gün, kırk gün, yedi yıl, kırk yıl, bir gün, kırk gün kırk gece, çok eski zaman, eski tarihler, epey bir zaman, ay-gün, yedi yaş gibi zamanı ifade eden ve çoğunluğu kalıp olarak bulunan kelimelerle verilmiştir.

Mekânlar da zamanlar gibi, hayali ya da belgisizdir. Kafdağı gibi bir masal mekânı hikâyenin içine sokulmuştur ki bunun sebebi olayın egzotik bir mekânda geçtiği izlenimi uyandırmaktan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Nuşirevan şehri, Tunus diyarı, Kafkas dağları her ne kadar birbirinden uzak mekânlar diye düşünülse de hikâyecimizin bu mekânlar arasındaki mesafe farklılığını bilmediğini biliyoruz. Bunların dışındaki mekânlar ise olayların cereyan ettiği belgisiz mekândır. İki yerde mağara, iki yerde orman, iki yerde ge-

cekondu, konak, ev, Pazaryeri, idam meydanı gibi yerler de hikâyemizde geçmektedir.

Sonuç olarak;

1. Hikâye mistik bir özellikler taşır.
2. Mitolojideki Nerkisos ve Divan edebiyatındaki Nergis ile bir benzerliği yoktur. Hz. Merem ve oğlu Hz. İsa'nın hayat hikâyeleriyle bu hikâyenin yakın veya benzer yönleri bir hayli fazladır.
3. Hikâyenin ilk yaratıcısı bazı anlatıcılara göre Sümmani, bazı anlatıcılara göre de Mevlüt İhsani'dir.
4. . Anlatıcılar ufak tefek farklılıklarla olayı anlatmaktadır. Yani, hikâyede varyantlaşma oluşmuştur.
5. Hikâyenin kahramanlarından vezir hainliğin, kötülüğün ve zenginliğin; çoban saflığın, yardımseverliğin ve fakirliğin sembolüdür.
6. Mekânlarda masal unsurları ön plana çıkmaktadır. Bu mekânlar iç ve dış mekânlar olarak ikiye ayrılmaktadır.
7. Günümüz modern tabir ve kurumları, sosyal çevre unsurları hikâyeye içine sokulmuştur.

METİN

NERGİS HİKAYESİ

(TUNUS PADİŞAHI - NUŞİREVAN KIZI)

Anlatan: Aşık Zekcriya ÇAKIR (İRFANI)

Doğum Yeri ve Tarihi: Erzurum/Narman/
Bardız 1941

Kimden Duyduğu: Aşık Mevlüt İhsani'dcn

Tahsil Durumu: Ortaokul Terk

Mahlası: Aşık İrfani

Anlattığı Hikâyeler: Nergis Hikâyesi, Köroğlu, Mehmet Han İle Celal Ahmet

Efendim, eski zamanlarda, tarihlerde Nuşirevan derler bir padişah varmış. Bu padişahın çocuğu olmadığından çok düşünceli imiş, “Acaba ben öldükten sonra tahtıma tacıma kim oturacak” diye. Bütün din hocalarını, âlimlerini topluyo; onlara danışıyor. Nihayet Padişahın bir kızı oluyor. O zaman Nuşirevan’ın sevinci yüzken düşüyer elliye. Aradan yıllar geçiyor kızına bir ad vermek icab ediyor. Topluyor alimleri, “Acaba ben kızın adını ne koyayım” diyor. Adamları, “Padişahım kızınız etrafına baksın, hangi varlığı beğenirse onun adını alsın” diyor. Nuşirevan Padişahı hanımını çağırıyor. Hanım, bizim kız yedi-sekiz yaşma gelince gece dışarı çıkarıyor. Bütün varlıkların ismini sayıp gösteriyor ama, kız hiç birini beğenmiyor. Bu sefer gündüz çıkarıyorlar. Gündüz bahçede gezerken kızın gözü nergislere ilişiyor. Annesine “Anne bu ne güzel resim, bunu kim çizdi” diye sorir. Annesi “Kızım bunun çizeni elle tutulmaz, gözle görülmez, hikmetine sual olunmaz bir varlıktır, Allah’tır” diyor. Kız annesine, “Anne ben bu çiçeği çok beğendim, benim adıma bundan koyun, bunun yaratıcısı görmek istiyorum” dedi. Nuşirevan’a haber gönderdiler, Nuşirevan etrafa genelge gönderdi ki “Benim kızım nergis çiçeğini görüp beğenmiştir, adı da ‘Nergistir”.

Nergis büyümede olsun, birgün Nuşirevan bir üç aylık sefere çıktı. Çağırıldı Baş Veziri mühürleri verdi, ‘Ey vezirim, bundan sonra memleketin

sorumlusu sensin, kızımı da sana emanet ediyorum, ben gelene kadar gözet’ dedi.

Padişah sefere çıktıktan sonra Vezir bir plan yaptı. Maksudı çok güzel bir kız olan Nergisi nikahına almaktı. Üç beş tane cariye gönderdi Nergis’i çağırttı. Nergis gitmedi, ikinci, üçüncü haberden sonra da Nergis gelmeyince, Vezir, ben buna bir iftira atayım diyor. Seferdeki Padişaha bir name yazıyor. “Padişahım”, diyor, “senin kızın Nergis kötü yola düşmüştür, ne yapayım?” Nuşirevan mektubu alınca çok kızıyor Vezir’e bir mektup yazıyor, diyor ki “kafasını kopart, kanlı gömleğini bana gönder.

“Hani aziz dostlar, doktor hastayı görmeden rapor yazmaz derler ya. Böyle doktorun, katli vaciptir. Neyse, Nergise diyorlar ki hazırlan, falan gün seni idam edeceğiz. Nergis düşündü “Acaba benim ne suçum vardı ki babama kanlı gömleğimi gönderecekler” dedi. Çevresindeki nergislere ‘şikayetimi şu gülleri yaratanlara havale etlim’ dedi o düşünceyle de uykuya yattı. Rüyasında ihtiyar bir derviş gördü. Derviş elindeki nergisleri uzatarak “Yavrum senin ecelin gelmedi, korkma sana hiç kimse bir şey yapamaz”, dedi. Elindeki gülü uzatıp “Bu nergisleri kokla ki muradına eresin” dedi. Nergis gülü kokladı. Derviş ortadan kayboldu. Aziz dostlar bu gülü koklayan Nergis gülden hamile kaldı. Sabah olur Nergis hanımı halkın huzuruna çıkarırlar. O gün yüz bin güvercin gökyüzünü kaplamış, Nergis Hanım’ın başında dönüp duruyordu. Nergis Hanım şöyle bir dönüp “Vezir beni idam ettireceksin idam ettirmeye ama, babam da çok iyi bir padişahmış beni dinlemeden karar veriyor, hiç değilse ellerimi çözün de şu rüzgara üç-beş kıta bir şey söyleyeyim, babama götürsün, hem de size bir hatıra kalsın benden” dedi. Nergis Hanım’ın ellerim çözdüler, saçlarının bir bölüğünü saz eden Nergis Hanım bakalım ki rüzgâra karşı ne dedi, babasına selam olarak;

Garibin yarası derinden derin
Benim hallarımı sorma babacan
Öyle düşkünlerin Mevlası kerim
Ayıbın yüzüme sürme babacan

Sağ değil vücudum hastadır hasta
Gözlerim kan ağlar şu gönlüm yasta

Deli gönül şimdi ne heveste
Uzaktan karar verme babacan

Yetiş imdadıma bozatlı hızır
Bize sebep oldu o kara vezir
Nerde Allah dersen orda hazır
Beni nas içinde yerme babacan

Deme ki dünyada şahım sultanım
Gurbet köşesinde sıkılır canım
Ey benim metlubum ey benim şahım
Şimdi bu halimi görme babacan

Düşte gör
Rüyada gör düşte gör
Geniş günde dostum çok
Bir yatağa düş de gör
El giymetin bilmeyen
Bir kötüye düş de gör

Aziz dostlar, Nergis Hanım beytini bitirmişti, cellâtlar aldılar Nergis Hanımı Kafkas dağlarında bir mağaranın önüne getirdiler. Cellâtlar “Böyle bir güzele adam bıçak atar mı? Bir Ceylan vuralım, gömleğini alıp kanına bulayalım, babasına

götürelim, Nergis’i biz öldürmeyelim de kim öldürürse öldürsün” dediler. Nergis Hanım’ın ellerini çözdüler, ortadan kayboldular. Nergis Hanım uyuyordu, uyandı baktı ki etrafında hiç kimse yok. Ne in var ne cin. Yapayalnız bir adem dağın başında, ormanın içinde. O yana gitti, bu yana gitti kimseye rastlamadı. Artık o mağarada yaşamaya başladı. Ay gün tamam oldu. Nergis bir oğlan çocuğu doğurdu. Çocuğun, gülden hamile kaldığı için ne anası var ne babası. Nergis Hanım çocuğunu yapraklara beledi, ot, çiçek başları yiyerek, yaban derelerinden su içerek büyütmeğe başladı. Buna kimse inanmaz. Bunlara kim yardım eder Allah’tan başka. Ancak imdada Hazreti Allah yetişse. Nergis Hanım ara sıra dağın başına çıkarak etrafına bakıyordu ki gelen giden var mı? Aziz dostlar biz haberi verelim Nuşircvan’dan.

Nuşirevan çıktığı seferden dönünce veziri çağırttı. Vezire dedi ki “Nergis Hanım’ı ne yaptın” Vezir “Padişahım kızın kötü yola düşmüştü, ben de senin verdiğin emirleri yerine getirdim, boyununu Kafkas dağlarında vurdurdum, işte kanlı gömleği” dedi. Nergis Hanım’ın ceylan kanına bulanmış kanlı gömleğini Nuşirevan’a verdi. Nu-

şircvan'ı bir düşünce aldı. "Eyvah, dedi, biricik evladımı ben nasıl dinlemeden öldürttüm", dedi. Gece gündüz yanıp tutuşmaya başladı. Nuşirevan birgün Vezirini çağırttı. "Hazırlan da Nergis Hanım'ın öldürüldüğü dağa doğru seninle bir geziye çıkalım" dedi.

Bunlar hazırlığını yapadursun biz haberi verelim. Nergis Hanım'dan. Nergis'in çocuğu artık emeklemeye başlamıştı. Nergis Hanımın mağarayı terk etmek zorundaydı. Çünkü çok aç kalıyordu. Dağlardan indi düze. Birde baktı ki karşıda bir çoban sürüsünü otlatıyor, sırtında keçesi, elinde kavalı. Vardı yanma "Çoban bunların haline acıdı, süt sağdı, azık torbasından ekmek çıkardı, üstünden giyecek çıkarttı bunlara verdi, kendisi de yüz metre ileriye gitti, arkasını döndü yattı. Çoban ile Nergis Hanım böyle bir ay beraber yaşadılar. Bir ay geçtikten sonra Nergis Hanım Çoban'ı yanına çağırıldı, Başından geçen olayları ben size nasıl anlattımsa aynen öyle bir bir anlattı. Çoban bunlara çok acıdı. Nergis Hanım Çoban'a dedi ki, "Gel biz seninle dağları taşları kendimize şahit tutarak evlenelim. Bu böyle olmaz" dedi. Çoban kabul etti. Bunlar kuşları, çiçekleri, çalıkları kendilerine şahit tutarak aralarında nikâh kıydılar. Geldiler şehir kıyısında bir eve yerleştiler.

Bunlar şehre yerleşedursun bize haber verelim Nuşirevan'dan; Nergis Hanım'ın katledildiği dağları dolaştı, fakat, bakalım ki Nergis Hanım'ı kaybettikten sonra, onun acısıyla dağlara taşlar ne dedi:

Kula kuldand fayda olmaz dediler
Yalvar şah-ı bendin birine oğul
Herkes ne yaparsa kendine yapar
Âlem gider kendi kârına oğul

Yüce dağı kara duman bürüdür
Garipleri gurbet eller çürütür
El saman altından sular yürütür
Yerilmez kimsenin sırrına oğul

Kâmiller bu işi nerden bilmiştir
Mü'minler haberi kimden almıştır
Dinimiz bizlere yasaklamıştır
Bakma bir kimsenin yârine oğul

Ayrılma tevaruz babına sarış
Daim kâmil insanla gel konuş
Elinden gelirse boş durma çalış
Bakma bir kimsenin varına oğul

Nuşirevan der ki nedendir neden
Gurbette kocadı ihtiyar beden
Can kafesten çıkar, terk eyler senden
Bir gün gireceksen derine oğul

Gezisini tamamlayan Nuşirevan şehrine döndü, sarayına çekildi yasa büründü. Nuşirevan gece gündüz düşünmede olsun biz haberi verelim Nergis Hamm'dan; Nergis Hanım şehre yerleşmişti, oğlunun adını da ibret olsun diye "Ne oldum" koydu. Duyanlar bundan bir şey anlamıyorlardı tabi. Nergis Hanım çobanı çağırıldı yanına "Gel sana üç beş nasihat edeyim" dedi. Çoban geldi Nergis Hanım'ın yanına. Hani aziz atalar der ya;

Dünya baki değil dostum gel boşuna güvenme
Kendin kazan kendin ye el aşına güvenme
Bir gözünden bir gözüne fayda yoktur dünyada
Bu benim ahbabım diye yoldaşına güvenme

Varın varsa canın sağsa her şey sana can olur
Yeter ki sen kötülük et o sana kurban olur
Her kime iyi dersin o sana düşman olur
Yüzden atlas görünse de kumaşına güvenme

Nergis Hanım bu dert vurdu kırdı benim belimi
Her kime kardeş dedimse uzatmadı elini
Baban oğlu olsa da sakın verme dalını
Kalbine verir bıçağı gardaşına güvenme

Nergis çobana dedi ki "Sermaye olarak neyin var." Çoban "Beş kuruş param var" dedi. "Git bana yün al getir" dedi Nergis Hanım, çoban gitti yün aldı getirdi. Nergis Hanım güzelce yıkadı, taradı eğirdi o yünü bir gecede bir kazak dokudu. Öyle bir kazak ki gören gözler kamaşır. "Bunu götür pazarda sat" dedi Çoban'a. Nergis Hanım, "Yalnız bunu Baş Vezirden başka kimse alamaz çünkü bunun değeri bir altındır." Çoban aldı getirdi kazağı pazara Baş Vezir hanımı ile birlikte pazara geziye çıkmıştı. Hanımı kazağı gö-

rünce içi gitti. Vezirden bu kazağı almasını istedi. Vezir Çobanı çağırdı kazağı bir altına aldı. “Daha başka bir kazak varsa onu da getir alayım” dedi. Çoban altını aldı doğruca geldi Nergis Hanım’ın yanına Nergis Haram yiyecek aldırıldı, yeniden kazak dokudu. Bunlar gel zaman git zaman sonra işleri büyüttüler Mağaza açtılar, mağazayı büyütüp şirket açtılar. Yani çok zengin oldular. Nergis Hanım “Eğer ben Nuşirevan’ın kızıysam, Nuşirevan’ı tahtından indirip biz çıkacağız” dedi. Nergis Hanım ustalar çağırttı tıpkı babasının evinin projesini çizdirdi ama, ondan daha büyük olmasını istedi. Ustalar çalışmaya başladı. Padişah dolaşırken baktı ki evlerinin karşısında bir temel atılıyor. Vezir’e sordurdu “Bu kim” diye. Vezir “Padişahım, el mi yaman, bey mi yaman, haşa huzurdan İtoğlu itin biri yaptırıyor, bize ne” dedi. Nuşirevan birgün baktı ki saray gölgede kalmış, güneş doğmuyor. Nergis Hanım’ın sarayı babasınınkini gölgede bıraktı. Nuşirevan “Bu eller bize haram oldu, bize artık gitmek düşer, ancak bu konağı kim yaptırdıysa bir öğrenelim” dedi. Nuşirevan ile Baş Vezir dolaşırken, Nergis Hanım Çobanı çağırdı “Git padişaha söyle akşam veziriyle beraber bize yemeğe davetli olsunlar” dedi. Çoban geldi Nuşirevan’a sözlerin aktardı. Padişah “hay hay yavrum” dedi. “Peki ama siz kimsiniz” dedi. Çoban “Bunu akşam gelince sorarsın” dedi yanlarından ayrıldı. Akşam oldu Nuşirevan, Baş Vezir, ileri gelenlerle birlikte Nergis Hanım’ın konağına geldi. Baktı ki, kapı, merdiven, döşeme hepsi kendi evi gibi. Şaşırdı. Odaya çıktılar, masa, örtü, perde, çatal, kaşık hepsi kendi evindekilerin aynı. Hayrete düştü fakat kızının yaptırdığını hiç aklına getirmiyor.” Nergis Hanım çocuğunu çağırdı. Eline topladığı nergisleri verdi “Götür bunu padişaha ver elini öp, hoş geldin dede de” dedi, çocuğu içeriye saldı. Çocuk geldi padişahın elini öptü, nergisleri verdi “hoş geldin dede” dedi. Böyle deyince padişah afalladı. “Allah Allah bu çocuk bana neden dede desin” diye düşündü, bir türlü işin içinden çıkamadı “Yavrum senin adın ne” diye sordu. Çocuk “benim adım Ne Oldum” dedi. “Yavrum “Ne oldum ne demek!” dedi. Padişahım benim ismimi annem koydu, ona sor dedi. Öyle deyince padişah çağırdı “Yavrum hele gel,

sana bir soru soracağım, bu çocuğun ismini “Ne Oldum” diye neden koydun?” diye sorunca Nergis Hanım dayanamadı, otuz iki belığının birini çekip saz yaparak şu beyitleri okudu;

Dünya bir ateştir ebedî yanar,
Beni yakma sende yanarsın şahım
Ecel pınarından bir gün şüphesiz
Bir yudum içip de kanarsın şahım

İster sultan ol istersen paşa
Dünya Süleyman’a kalmadı haşa
Ömür bir merdiven gidersin başa
Bir gün de geriye dönersin şahım

Uyuyan gönüller bir gün uyanır
İçer ecel şerbetini boyanır
Cansız at kapına gelir dayanır
Soyunur elbiseni inersin şahım

Nergis der ki bir gün kanarsın söze
Haklı haksız çıkacaktır yüz yüze
Güvenme dünyada bir arşın beze
Bunları baki mi sanarsın şahım

Su dayandı
Bendime su dayandı
Bu aşkın ocağına
Su döktüm su da yandı

Nuşirevan bu beyitleri çok manâlı buldu. “Yavrum bu beyitleri çok sevdim, başından geçenleri bana anlatırsan çok memnun olurum”, dedi. Nergis Hanım, “hele yemeğinizi yiyin” dedi. Yemeklerini yedikten sonra kapıya iki nöbetçi dik-tirdi. Başından geçenleri birer birer anlattı. Baş Veziri tuttular cellada verdiler. O günden sonra da Nuşirevan’ın yerine Nergis Hanım ile Çoban padişah oldular.

Bunlar tahta oturduktan sonra sağdan soldan homurdanmalar olur.” Nasıl olur da bir Çoban bize padişah olur” diye. O zaman Nergis Hanım efkârlanır, şöyle söyler:

Senelerim geçer günlerim bitmez
Nedir bu çileler bende Yaratan
Kederli doğmuşum zaten anamdan
Nedir bu çileler bende Yaratan

Ölen insan neyler dünya malını
Kimler üstlenecek vebalımı
Esen rüzgar acır benim halımı
Tükenmez çileler bende Yaratan

Sızlıyor vücudum kanar çibanım
göğsü yorganım
Ey benim sultanım ey benim şahım
Nedir bu çileler bende Yaradan

Dünya bir rüyadır tâbir lâzımdır
Emr-i İlahî'ye sabır lâzımdır
Yüz bin yıl yaşasan kabir lâzımdır.
Bu dünyadan gelen geçmiştir.

Nuşirevan'ın kızı Nergis'in oğlu Ne Oldum bü-
yüdü baş vezir oldu. Ne Oldum baş vezir olduk-
tan sonra anası evermek isteyip, yanına adamlar
katıp sağa sola gönderdi ki istediği kızı hemen
alayım.

Biz haber verelim Çoban'dan. Çoban şehirde
gezerken eski vezirin adamları yakalamışlar bir

dağın başına çıkarmışlar, katledip bir mağaraya
atmışlardı. Nergis Hanım üç gün bekler, beş gün
bekler, bir ay bekler bakar Çoban yok. Sağa sola
tellallar çıkartır gine yok. Anlar ki Çoban'ı öldür-
düler. Bunu kim yapar, kim yapar? Yapsa yapsa
vezirin adamları yapar. Çağırdı oğlu Ne Oldum'u.
"Oğlum", dedi, "Sana bir görev vereceğim" Ne
Oldum, "emret anne", dedi, elpençe divan bağ-
ladı. "Oğlum dediğimi tutarsan tamam; yok, tut-
mazsan sana südüm emeğim haram olsun," dedi.
"Senin babanı vezirin adamları öldürdü, git sen
de intikamım al. "Peki ana, dedi," Anasının elini
öptü divandan çıktı. Akşam oldu, rüyasına bir pir
baba girdi. Nergis Hanım'a "-sana verdiğim gülü
neden lekeliyorsun?" dedi. Nergis Hanım uyandı
baktı ki etrafında ne Derviş var, ne de bir başka-
sı. "Eyvah" dedi, başladı ağlamağa Saçlarını saz
yaparak, başladı söylemeye, bakalım ne söyledi:

Emir sende, ferman sende
Emret bana Yaratanım
İyi olacak dermen sende
Kurtar beni Yaratanım.

Kederli belâlı başım
Ne mekânda yaşamışım
Telaş bırakmıyor peşim
Kurtar beni Yaratanım

Nerde kaldı anam babam
İnsanlarda olmaz yaban
Kimi beydir kimi çoban
Kurtar beni ey Yaratan

Nergis Hanım gurbet elden
Sitem almışam gülden
Kurtulamam bu vebalden
Kurtar beni ey Yaratan

Gülenaz
Bülbül eder gülenaz
Çok ülkeler dolaştım
Ağlayan çok gülen az

Aradan aylar geçti, Ne Oldum çıkıp geldi
“Anne”, dedi “Beni affet. Ne kadar uğraştımsa
adam öldürmeye **elim varmadı**” dedi. Annesi bu
duruma çek sevindi, “iyi ki öldürmedin oğlum”
dedi. Ana oğul o şehri terk etmeye karar verdiler.

El ele tutuşup şehirden uzaklaştılar. Bunlar aylar,
yıllar gittiler Tunus’a vardılar. Buranın halkını çok
garip gördüklerinden oraya yerleştiler. Nergis’in
güzelliğini görenler Tunus Padişahına derler ki
“Padişahım memleketimize, öyle bir güzel gel-
di ki eşi benzeri yok.” Padişah “Allah Allah dedi,
benden habersiz kimmiş bu memlekete yerleşen”
dedi. Tunus Padişahı tahtına oturur olsun, adam-
ları gittiler Nergis Hanım’ın kaldığı gecekonduyu
öğrendiler. Bakarlar ki Nergis Hanım güzelliği beş
yüz metreden adamın gözünü alıyor. Geliyorlar
Padişaha söylüyorlar. Padişah bir tellal çıkıyor
“Herkes şehir meydanına gelip padişahın önün-
den geçecek” diye. Nergis Ne Oldum’un elinden
tuttu doğru meydana... Padişahın niyeti Nergis
Hanım’ı görmek, söyledikleri kadar güzel mi onu
anlamaktı. Halkın sonu geliyordu ki Nergis Ha-
nım gözüktü. Padişah baktı Nergis Hanım’ın gü-
zelliği beş yüz metreden gözlerini kamaştırıyor,
öyle güzel... Görür görmez âşık oldu. Akşam oldu.
Nergis’i sarayına davet ettirdi. Nergis Hanım oğ-
lunu çağırırdı. “Oğlum bir Padişah insanı boşu bo-
şuna çağırılmaz. Sen şimdi benimle gelme, eğer
bugün geri dönmezsem, bil ki başım belâdadır,
gelir beni alırsın”, dedi. Getirdiler Nergis’i Tunus
Padişahının huzuruna Nergis huzura çıkmadan
gecekonduya doğru dönüp baktı ve şunları
söyledi;

İflah olmaz bu dert beni öldürür
Yakar vücudumu kor beni beni
Ejderha misâli açmış ağzını
Bir gün de yiyecek yer beni beni

Bütün cihan bilir bu dünya yalan
Uyandır gönlümü çok olmuş talan
Göster bu dünyada temelli kalan
Artık bundan sonra sor beni beni

Yaylası olanlar çıksın yaylasın
Yalan dünya sen her zaman böylesin
Nergis Hanım bu cihanı neylesin
Zcmzemli kefene sar beni beni

Karşısına çıkan Nergis Hamm’a Tunus Padi-
şahı sordu. “Sen kimsin, nesen, necisin buraya
niye geldin?” Nergis Hanım şöyle bir ah çekti”

Ben Nuşirevan padişahının kızımı Buraya gezmeye geldim Bir zaman sonra gideceğim” dedi. Padişah “Buraya geldin ama gitmen zor” dedi. “Sana bir çift sözüm var. Eğer yerine getirirsen seni burada yaşatırım” dedi. “Ya benimle evlenirsin, ya da seni öldürür cesedini babana gönderirim”, dedi. Nergis Hanım biraz düşündükten sonra: “Senin şartlarını bir şartla kabul ederim” dedi. “Benim bir oğlum var onu baş vezir yaparsan olur.” Padişah “hay hay” dedi. Nergis Hanım döndü evine. Çağırıldı Ne Oldum’u, “Oğlum” dedi, “Bu dünyada çile çekmeyen insan olmaz. Sen baş vezir olacaksın. Eğer halka adaletli davranmazsan sana sütümü emeğimi haram ederim” dedi. Ne Oldum, “peki anne” dedi, odasına çekildi. Nergis Hanım yalnız kalınca yine dertlendi otuz iki belğinden birini saz yapıp, bakalım dedi; nasıl söyledi:

Adeti böyledir yüce dağların
Aslı’ya yol verdi Kerem’i bağlar
Dertliysen derdini dertsiz açma
Dertsiz tabip olsa yara mı bağlar

Dünya baki değil kimseye kalmaz
Gelenler gider, gidenler gelmez
Hekim ilaç bilse kendisi ölmez
Ah çeker içine veremi bağlar

Hakkın yoluna aksın bu kanım
Gurbet köşesinde sıkıldı canım
Gurbette ölürse bu Nergis Hanım
Ölürse mezara gelmesin sağlar

Daldalansın
Kuş yuvada daldalansın
Mezarımı yüksek yapın
Yâr gelip de daldalansın

Sabah olmuştu. Nergis Hanım, Tunus Padişahı’nın yanına postalandı. Oğlu da baş vezir oldu. Nergis Hanımın gülün hürmetine bu acılara katlanıyordu. Ne Oldum vezir olunca, “halkın içine gireyim, ne var, ne yok öğreneyim” diye düşündü. Sokaktan geçerken, Tunus Padişahı’nın kardeşinin kızı Ne Oldum’u gördü. Baktı ki böyle bir delikanlı bu civarda hiç yok. Elindeki elmayı attı Ne Oldum’u göğsünden vurdu ki dönüp bana bir

baksın. Ne Oldum hiç bir şey olmamış gibi yoluna devam etti kız buna çok üzüldü. Neden benim gibi bir güzele bakmadı diye Ne Oldum’a kızdı. Ben buna bir iftira atayım dedi, amcasına bir mektup yazdı. “Amca”, dedi, “senin baş vezirin az kalsın benim namusumu paymâl ediyordu.” Tunus Padişahı buna çok üzüldü, ama Nergis Hanım’ın hatırına Ne Oldum’u öldürmedi, zindana attırdı. Nergis Hanım sorunca da “Onu bir yere görevli gönderdim” dedi. Aradan tam yedi yıl geçti. Bir bayram günü Ne Oldum atıldığı zindanda efkarlandı, aldı sazı eline, bakalım ne dedi, ne söyledi;

Bilmem kader midir bilmem nedir bu
Gurbette çilemiz ne zaman biter
Göz yaşlarım Hak yoluna akıyor
Gurbette çilemiz ne zaman biter
Bilmem bu çilemiz ne zaman biler

Gayet irak kaldım anam yüzünden
Hasret kaldım dost yaranın sözünden
Zindandayım bir iftira yüzünden
Gurbette çilemiz ne zaman biter
Bilmem bu çilemiz ne zaman biter

Sahipsiz goncalar, virana bağlar
Bar verdi ağaçlar döktü yapraklar
Çimenli ovalar yasıdır dağlar
Gurbette çilemiz ne zaman biler
Bilmem bu çilemiz ne zaman biter

Bülbül uçtu düştüm virandır hanem
Yollarımı gözler muhannet anam
Kanadım yok hangi dallara gonam
Gurbette çilemiz ne zaman biter
Bilmem bu çilemiz ne zaman biter

Gelenim yok gidenim yok yanıma
Yaralarım sızı verir canıma
Rüzgar haber götür garip anama
Gurbette çilemiz ne zaman biter
Bilmem bu çilemiz ne zaman biler

Düştü bu gönlümüz hicranla yasla
Garip kaldık şimdi koca Tunus’ta
Virane gönlümüz hep olmuş hasta
Bilmem bu çilemiz ne zaman biter
Gurbette çilemiz ne zaman biter

Erken doğdum amma yolda yoruldum
Genç yaşımda sarardım soldum
Kaderine dargın şimdi Ne Oldum
Gurbelte çilemiz ne zaman biter
Bilmem bu çilemiz ne zaman biter

Gidin o dosta deyin
Elinde deste deyin
O dost beni sorarsa
Yatıyor hasta deyin

Nergis Hanım, ne zaman oğlunu sorarsa Tunus Padişahı susuyordu. “Bu ne uzun görevmiş” dedi Nergis, “Git tel çek, haber gönder gelsin ben oğlumu özledim” dedi. Padişah gene cevap vermiyordu. Nergis Hanım çıktı huzura, “Tez benim oğlumu getir yoksa senin altını üstüne getiririm” dedi. Tunus Padişahı gitti Ne Oldum’u hapisten çıkardı. Ne Oldum’un saç sakalı birbirine karışmış, zayıflamış, gözleri çukuruna kaçmış, adeta iskelet olmuştu. Nergis Hanım oğlunu tanıyamadı, “oğlum sen bu zamana kadar neredeydin” dedi. Ne Oldum’un gözlerinin yaşını silerek aldı sazi eline görelim ne söyledi;

Gurbet elde neler geldi başıma
N’olur hallarımı sor bundan sonra
Derdimin ortağı sevgili ana
Derin yaralarım sar bundan sonra

Sahipsiz bir kuşum yoktur kanadım
Talihimde tecellîmi sınadım
Çalkalandım çırpındım yorgun kanadını
Gel de bu halimi gör bundan sonra

Sahipsiz insanlar düşermiş dara
Gülen yok dünyada heyvah ne çare
Padişahın kızı etti iftira
Hele eğlen eğlen dur bundan sonra

Gurbet elin sitemini çekerken
Kara gözden kan yaşını dökerken
Garip bir kenarda boynum bükerken
Gel de şu hâlimi gör bundan sonra

Nergis Hanım oğlunu kucakladı, “Derdini çok iyi anlattın”, dedi, “Artık bize bu ellerde kalmak

haram oldu, dedi. Ana oğul Tunus’tan kaçmaya karar verdiler. Epey yürüdüler, bir ormana vardılar, yorulmuşlardı uykuya daldılar. Tunus Padişahı baktı ki Nergis Hanım yok, “Eyvah” dedi, “Nergis’siz bu ellerin tadı yok”, adamlarını topladı düştü peşlerine. Nergis Hanım uyandı baktı ki Ne Oldum yanında yok. “Acaba bir yere mi çıktı, ava mı gitti”, diye düşündü, fakat, aradan çok zaman geçmesine rağmen gelmeyince, içine bir şüphe düştü. Kalktı oğlunu aramaya başladı. Araya, araya Tunus’a geldi. Baktı ki Ne Oldum’u katletmişler. Çöktü mezarının başına günlerce ağladı. “Artık bu dünyada yaşamak bana haram oldu” dedi, Ne Oldum’un mezarı başında, gülün yaratıcısı Allah’a şöyle seslendi;

Sana nasıl güvenem
Yalan dünya yalan dünya
Benim için devrân dünya
Devrânımı çalan dünya
Dünya dünya yalan dünya
Beni benden alan dünya
Kötülere kalan dünya

Geldi geçti ettim ah vah
Sonucumuz kara toprak
Mezarımda bilen yaprak
Dünya dünya yalan dünya
Beni benden alan dünya
Kötülere kalan dünya

Dikenin yanında gülmüş
Hep mahlûkât bütün ölmüş
Açan çiçeklerim solmuş
Dünya dünya yalan dünya
Beni benden alan dünya
Kötülere kalan dünya

Yavrum uçlu gitti şimdi
Çileleri bitti şimdi
Hak şikayet elti şimdi
Dünya dünya yalan dünya
Beni benden alan dünya
Kötüler kalan dünya

Garip olan gurbet gezer
Her İnsana vardır mezar
Kimi okur kimi yazar

Dünya dünya yalan dünya
Beni benden alan dünya
Kötülere kalan dünya

Bu nedir yazım karalı
Nedir doğuştan yaralı
İçimde dertler sıralı
Dünya dünya yalan dünya
Beni benden alan dünya
Kötülere kalan dünya

Gidin o yâra deyin
Ak yüzünde kara diyin
O yar beni sorarsa
Gelsin mezara deyin

Yaratan var
Her derdi yaratan var
Tabib açma yararı
Bende her yaradan var

Nergis Hanım bir daha söyledi,

Al canımı esen ülüzgâr
Gökleri direksiz dikene götür
Kara herk içinde kara karınca
Karanlık gecede görene götür.

Dedi, oğlu Ne Oldum'un üstüne düşü, ruhunu teslim etti. Allah cümlemize, son nefeste imân, Kur'ân nasip etsin, bakî âlemde yüzümüzü kara çıkartmasın Amin.

YARARLANILAN KAYNAKLAR:

A. Von Gabain, Çaştani Bey Hikâyesi, **Uigurica IV**, Çev.: S. Himran, İstanbul 1945

Agah Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, I, Ankara 1984.

Ahmet Bican Ercilasun, Başlangıçtan XIII. yy. a Kadar Türk Nazım ve Nesri, **Büyük Türk Klasikleri, 1**, İstanbul

Ali Berat Alptekin, Bir Azerbaycan Masalının Motif ve Tip Yapısı, **Türk Folklor ve Etnografya Araştırmaları** 1985, İstanbul 1985

Ali Berat Alptekin, **Halk Hikâyelerinin Tip ve Motif Yapısı**, Ankara 1997.

Ali Öztürk, **Türk Anonim Edebiyatı**, İstanbul 1986.

Besim Atalay, **Divanü Lügati't-Türk Dizini**, Ankara 1985

Besim Atalay, Divanü Lügati't-Türk Tercümesi III, Ankara 1985.

Bülent Arı, **Adana'da Geçmişten Bugüne Aşıklık Geleneği**, Ç. U. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Doktora Tezi), Adana 1998.

Doğan Kaya, **Sivasta Aşıklık Geleneği ve Aşık Ruhsati**, Sivas 1994.

Erman Artun, **Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı**, Ankara 2001.

Esmâ Şimşek, **Arzu ile Kamber Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma**, F.Ü. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Elazığ 1987.

Hasan Kavruk, **Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler**, İstanbul 1998.

Hasibe Mazioğlu, "Divan Edebiyatında Hikâye", **Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin**, Ankara 1985.

Hüseyin Namık Orkun, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası, İstanbul 1940

İsmail Görkem, **Halk Hikâyeleri Araştırmaları Çukurovalı Aşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı**, Ankara 2000.

Metin Özarlan, **Erzurum Aşıklık Geleneği**, Ankara 2001.

Necdet Sakaoğlu, Halkın Okuduğu Cenk Kitapları – Aşk Masalları, **Tarih ve Toplum**, III/ XVIII

Orhan Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü**, İstanbul 1975.

Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul 1988.

Saadet Çağatay, **İki Kardeş Hikâyesi, Türk Lehçeleri Örnekleri**, Ankara 1963.

Saim Sakaoğlu, **Gümüşhane Masalları**, Ankara 1973.

Şinasi Tekin, Uygurca Metinler II, Maytrısımit, Ankara 1976

TÜRKÇEYE DAİR

Ahmet Bican ERCİLASUN

**Bu yazı, Ahmet Bican Ercilasun'un
“Türk Dili Temel Kitabı-Herkes İçin Türk Dili”
adlı kitabından iktibas edilmiştir.*

Yeryüzünde Türkçe konuşanların toplam nüfusu 220.111.094'tür.

Yukarıdaki sayıda, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleri hakkında Çin yönetiminin verdiği resmî nüfus bilgisi esas alınmıştır. Doğu Türkistan dışında yaşayan Uygurlar, Çin'in verdiği resmî sayıyı kabul etmezler. Onlara göre Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerinin sayısı 20.000.000 – 25.000.000'dur. Bu sayıları esas alırsak yeryüzünde Türkçe konuşanların toplam nüfusu 230.039.700 – 235.039.700 olur.

Küçük Türk topluluklarının bir kısmında ana dillerini konuşanların hatta bilenlerin sayısı çok azdır. Ancak bunlar, nüfusları zaten çok az olan Türk toplulukları olduğu için yukarıdaki toplam sayıyı fazla etkilemezler. Ayrıca aşağıda verilen

nüfusların bir bölümü 2000'li veya 2010'lu verilere, sayımlara dayanmaktadır. Bu nüfusların 10-20 yıl içinde arttığı da düşünülmelidir. Dolayısıyla dünyada Türkçe konuşanların nüfusunu yuvarlak hesap 220.000.000 olarak ifade edebiliriz. Uygur Türklerinin verdiği nüfusu esas alırsak bu sayı yuvarlak hesap 230.000.000 veya 235.000.000 olur.

Toplam nüfus hakkındaki bu bilgilerden sonra Türkçenin kollarına ve onların yayılma alanlarıyla nüfuslarına geçebiliriz.

Türklük Bilimi (Türkoloji) dünyasında yaygınlaşmış ve genel kabul görmüş sınıflandırmaya göre Türkçe altı kola ayrılır: 1. Güney-Batı (Oğuz) 2. Güney-Doğu (Karluk) 3. Kuzey-Batı (Kıpçak) 4. Kuzey-Doğu (Sibirya) 5. Çuvaş 6. Halaç.

1. GÜNEY-BATI (OĞUZ) KOLU

Türkçenin Güney-Batı (Oğuz) kolunda, dört yazı dili vardır: 1. Türkiye Türkçesi 2. Gagavuz Türkçesi 3. Azerbaycan Türkçesi 4. Türkmen Türkçesi. Her birinin coğrafyası ve nüfusları aşağıda gösterilmiştir.

Güney-Batı (Oğuz) koluna giren Türklerin toplam sayısı son verilere göre 146.813.190'dır.

1.1. Türkiye Türkçesi

Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin resmî dilidir. Bu iki ülkenin dışında, 19. yüzyıl sonlarına ve 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı yönetiminde bulunan Irak, Suriye, Ahıska (Gürcistan), Batı Trakya (Yunanistan), Bulgaristan, Romanya, Kuzey Makedonya ve Kosova'da da Türkiye Türkçesi yazılı ve sözlü olarak kullanılmaktadır.

Yunanistan Türklerinin büyük çoğunluğu Batı Trakya'da yaşar. Batı Trakya, Yunanistan'ın kuzeydoğusunda, Karasu ırmağı ile Meriç ırmağı arasında bulunan bölgenin adıdır. Batı Trakya Türkleri, bu bölgedeki üç ilde yer alan Dedeağaç, Gümülcine, İskeçe şehirlerinde ve köylerinde yaşamaktadırlar. Batı Trakya dışında, Rodos ve İstanköy adalarında da birkaç bin Türk bulunmaktadır.

Bulgaristan Türkleri iki bölgede yoğunlaşmıştır: 1. Güney'de, Yunanistan sınırına yakın Rodop Dağları bölgesinde 2. Kuzey-Doğu Bulgaristan'da. Rodoplar bölgesindeki Kırcaali şehri, en çok Türk'ün yaşadığı şehirdir. Kırcaali'ye komşu olan Filibe ve Hasköy şehirlerinde de Türkler yaşar. Kuzey-Doğu Bulgaristan'da Türklerin en yoğun yaşadığı şehir Razgrad'dır. Aynı bölgedeki Silistre, Şumnu, Eskicuma, Rusçuk ve Dobruca ile daha güneyde, Türkiye sınırında bulunan Burgaz şehirlerinde de Türkler yaşamaktadır. Başkent Sofya'ya yerleşmiş olan birçok Türk de vardır.

Romanya Türkleri, Karadeniz kıyısındaki Dobruca bölgesinin Romanya'da kalan kısmında, buradaki Köstence şehrinde yaşarlar. Köstence'nin kuzeyindeki Tulça şehri ile Bükreş'te yaşayan Türkler de vardır.

Kuzey Makedonya Türklerinin kalabalık olarak yaşadığı şehirler; Üsküp, Gostivar, Merkez Jupa, Ustrumca ve Struga'dır. Bunlar dışında; Vrapçiste, Debre, Kırçova, Ohri, Radoviş, Kalkandelen, Resne, Manastır, Valandova şehir ve belediyelerinde de Türkler yaşamaktadır. Merkez Jupa ile Vrapçiste'de Türk nüfusu birinci sırada; Ustrumca, Radoviş, Resne ve Valandova'da Türk nüfusu ikinci sıradadır.

Kosova Türklerinin en kalabalık olarak yaşadığı yer Prizren şehri ve buraya bağlı Mamuşa köyüdür. Prizren dışında başkent Priştine'de ve Gilan, Viçitirin, Mitroviça, Doburçan, Yanova ve İpek şehirlerinde de Türkler yaşamaktadır.

Irak Türkleri/Türkmenleri, Irak'ın Türkiye-Suriye sınırından başlayıp güneydoğuya doğru geniş bir yay çizen ve Bağdat'ın güneydoğusundaki Bedre şehrinde sona eren Türkmeneli bölgesinde yaşamaktadırlar. Buradaki en önemli ve tarihî Türkmen şehri Kerkük'tür. Irak Türkleri, Kerkük ile özdeşleşmiş gibidir; bu sebeple Türkiye'de Kerkük Türkleri olarak da anılırlar. Türklerin / Türkmenlerin yaşadığı başlıca şehirler, kuzeyden güneye doğru; Dahuk, Telafer, Musul, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tazehurmatu, Tuzhurmatu, Kifri, Karatepe, Hanekin, Diyala, Mendeli ve Bedre'dir. Türkiye'ye yerleşmiş pek çok Irak Türk'ü de vardır.

Irak Türklerinin konuşma dilleri, Azerbaycan ağızlarına yakındır ancak yazı dili olarak Türkiye Türkçesini kullanırlar. Alfabeleri de Türkiye'deki alfabe ile aynıdır. 1997'ye kadar Arap alfabesini kullanmışlardır.

Suriye Türkleri/Türkmenleri, Suriye'nin kuzeyindeki Halep, Hama, Humus, Rakka ile Hatay'ın güneyindeki Lazkiye şehirlerinde ve bu şehirlere bağlı yüzlerce köyde yaşamaktadırlar. Lazkiye'de yaşayanlara "Bayır Bucak Türkleri/Türkmenleri" de denilmektedir. Başkent Şam'da da pek çok Türk bulunmaktadır. Suriye'nin güneyindeki Kuneitra bölgesinde de Golan Türkmenleri yaşamaktadır. Suriye'de Türkçe konuşma dili olarak varlığını sürdürmektedir; yazılı edebiyat yok denecek kadar azdır.

Ahıska Türklerinin ana vatanı Gürcistan'ın güneyinde yer alan ve Posof'la sınırdaş olan Ahıska bölgesidir. Buradaki Türkler 1944'te Stalin tarafından Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan Cumhuriyetlerine sürülmüşler; bir daha ülkelerine dönememişlerdir. Şu anda birçok ülkeye dağılmış durumdadırlar.

Türkiye Türkçesi kullanan toplulukların nüfusları aşağıda gösterilmiştir:

Türkiye Cumhuriyeti : 89.654.997

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti : 326.000
(2017 verileri)

Bulgaristan Türkleri : 747.000
(2011 nüfus sayımı)

Yunanistan Türkleri : 150.000 (2010 verileri)

Kuzey Makedonya Türkleri : 77.959
(2002 verileri)

Romanya Türkleri : 32.098 (2002 nüfus sayımı)

Kosova Türkleri : 18.738 (2011 nüfus sayımı)

Irak Türkleri : 2.500.000 (2020 – tahminî)

Suriye Türkleri : 925.379 (2019 – tahminî)

Ahıska Türkleri : 446.000

Türkiye Türkçesi (toplam) : 94.878.171

1.2. Gagavuz Türkçesi

Gagavuz Türkçesi, Gagavuz Yeri'nin (Gagauzya'nın) üç resmî dilinden biridir. Gagavuz Yeri, Moldova Cumhuriyetinin Bucak yöresinde bulunan özerk bir bölgedir.

Gagavuzlar, özerk bölgedeki Komrat, Çadır, Valkaneş şehirleriyle Avdarma, Başköy, Baurçu, Beşalma, Çeşmeköy gibi 30 kadar köy ve kasabada yaşarlar. Moldova'nın başkenti Kişinev'de de Gagavuzlar vardır (Özkan 2014: 159, 161).

Gagavuzca, 1959-1993 arasında Kiril alfabesiyle yazılmıştır; Gagavuz Yeri, 1993'te Latin alfabesine geçmiştir.

Gagavuz Yeri dışında Ukrayna, Türkiye ve Rusya'da da Gagavuzlar vardır. Beyaz Rusya, Baltık ülkeleri, Romanya ve Bulgaristan'da yaşayan

Gagavuzlar ise çok azdır.

Gagavuzların nüfusları aşağıda gösterilmiştir:

Gagavuz Yeri (Moldova) : 126.010 (2014 nüfus sayımı)

Ukrayna Gagavuzları : 31.923
(2001 nüfus sayımı)

Türkiye'de : 15.000 (tahminî)

Rusya'da : 13.690 (2010 nüfus sayımı)

Diğer : 434

Gagavuz Türkleri (toplam) : 187.057

1.3. Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Cumhuriyetinin resmî dilidir. Burada yazı ve konuşma dili olarak kullanılmaktadır. Daha önce Kiril alfabesini kullanan Azerbaycan Cumhuriyeti 25 Aralık 1991'de Latin alfabesine geçmiştir. Azerbaycan Türkçesi, Dağıstan Cumhuriyetinde de resmî dil statüsündedir.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan ülkesinin, Aras'ın kuzeyinde kalan kısmıdır. Azerbaycan ülkesinin büyük bir kısmı da Aras ırmağının güneyinde, İran'ın kuzeybatısında yer alır; bugünkü İran idari yapılanmasına göre altı ostândan (eyaletten) oluşur: Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Hemedan, Zencan, Kazvin. Ancak bu altı eyaletin dışında özellikle Tahran'da da pek çok Güney Azerbaycan Türk'ü yaşamaktadır. Güney Azerbaycan Türklerinin sayısı tahminen 30.000.000'dur. Kendi aralarında genellikle Azerbaycan Türkçesiyle konuşurlar. İran anayasasında İran vatandaşlarının ana dillerinde eğitim yapma hakkı bulunmasına rağmen İran'da Azerbaycan Türkçesiyle henüz eğitim yapılmamaktadır. Ancak Türkler kendi dillerinde eğitim yapılması gerektiğini, yayınlar ve gösteriler yoluyla yoğun bir şekilde dile getirmektedirler. Güney Azerbaycan'da Türkçe, yazı dili olarak da kullanılır. Yazı dilinin alfabesi Arap harflerine dayanır.

İran'ın Fars ostânında (eyaletinde), Şiraz çevresinde yaşayan Kaşkay Türklerinin konuşma

dili olarak kullandıkları dil de Azerbaycan Türkçesinin bir ağızıdır. Kirman eyaletindeki Sungur şehrinde yaşayan Sungur Türkleri de aynı şekilde Azerbaycan Türkçesine dâhil olan bir ağızla konuşurlar.

İran'ın kuzeydoğusundaki Razavi Horasan ve Güney Horasan eyaletlerinde yaşayan Horasan Türklerinin ağızları, Türkmençe ile Azerbaycan Türkçesi arasında yer alır; Azerbaycan Türkçesine daha yakındır.

Kaşkay ve Horasan Türklerinin bazı aydınları son zamanlarda kendi dilleriyle edebî eserler de yazıp yayımlamaktadırlar.

Azerbaycan Türkleri ile Azerbaycan Türkçesine yakın ağızlarla konuşan Kaşkay ve Horasan Türklerinin sayıları aşağıda gösterilmiştir:

Azerbaycan Cumhuriyeti : 10.119.148
(ADİK – 2020 verisi)

Güney Azerbaycan (İran) Türkleri : 30.000.000
(tahminî – 2020)

Gürcistan : 291.408 (01.01.2013 nüfus sayımı sonucunun % 6,5'i)

Rusya Federasyonu : 603.070
(Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Ukrayna : 45.200
(Ukrayna 2001 nüfus sayımı)

Kaşkay Türkleri (İran) : 2.000.000
(tahminî – 2020)

Horasan Türkleri (İran) : 1.500.000
(tahminî – 2020)

Azerbaycan Türkçesi (toplam) : 44.558.826

1.4. Türkmen Türkçesi

Türkmençe, Türkmenistan Cumhuriyetinin resmî dilidir. 2012 nüfus sayımına göre Türkmenistan'ın nüfusu 4.751.120'dir; bu nüfusun % 85,6'sını Türkmenler oluşturur. Türkmenistan'da Türkmençe yazı ve konuşma dili olarak kullanılmaktadır. Daha önce Kiril alfabesini kullanan Türkmenistan, 12 Nisan 1993'te Latin alfabesine geçmiştir.

Türkmenistan dışında İran ve Afganistan'da da çok sayıda Türkmen yaşamaktadır. İran Türkmenleri ülkenin kuzeydoğusundaki Gülistan ve Kuzey Horasan eyaletlerinde yaşamaktadırlar. Türkmenler bu bölgeyi Türkmensahra diye adlandırmaktadır. İran'da konuşma dili olarak yaygın şekilde kullanılan Türkmençe, yaygın ve yoğun olmamakla birlikte yazı dili olarak da kullanılmaktadır. İran'daki Türkmen yazı dilinde Arap harfleri kullanılır.

Afganistan Türkmenleri, Afganistan'ın kuzeyinde (Güney Türkistan'da) özellikle Belh (Mezarşerif şehrinde), Kunduz, Cüzcan, Faryab, Herat ve Bağlan vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Başkent Kâbil'de de çok sayıda Türkmen bulunmaktadır. Afganistan Türkmenleri kendi aralarında Türkmençe konuşurlar. Yaygın olmamakla birlikte Türkmençe, Arap alfabesiyle yazı dili olarak da kullanılmaktadır.

Rusya Federasyonundaki Türkmenler, Kuzey Kafkasya'nın Stavropol vilayetinde yaşarlar. Bu sebeple onlara "Kafkasya veya Stavropol Türkmenleri" denir. Ayrıca Astrahan oblastının Atal köyü de bir Türkmen köyüdür. Rusya'nın diğer bölgelerinde, özellikle Moskova'da yaşayan Türkmenler de vardır.

Çin sınırları içinde yaşayan Salırların dili de Türkmençeye yakın bir ağızdır. Salırlar Çin'in kuzeybatısında yer alan Çinhay eyaletiyle Kansu eyaletinin Salır özerk ilçelerinde yaşamaktadırlar. Doğu Türkistan'da yaşayan az sayıda Salır da vardır.

Türkmenlerle ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Türkmenistan Cumhuriyetinde : 4.066.959
(2012 nüfus sayımına göre)

İran Türkmenleri : 2.000.000 (tahminî – 2020)

Afganistan Türkmenleri : 954.685 (2014 nüfus sayımındaki toplam nüfusun %3'ü)

Rusya Federasyonu : 36.885
(Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Salır Türkleri : 130.607 (2010 nüfus sayımı)

Türkmençe (toplam) : 7.189.136

2.GÜNEY-DOĞU (KARLUK) KOLU

Türkçenin Güney-Doğu (Karluk) kolunda iki yazı dili vardır: 1. Özbek Türkçesi 2. Yeni Uygur Türkçesi.

Güney-Doğu (Karluk) koluna giren Türklerin son verilere göre toplam sayısı 40.332.302'dir. Ancak bu nüfus, Uygurlar için Çin resmî makamlarınca verilen sayıya dayanmaktadır. Doğu Türkistan dışında yaşayan Uygurların verdikleri sayılar esas alınırsa Güney-Doğu koluna giren Türklerin toplam nüfusu 50.260.908 veya 55.260.908 olur.

Özbek ve Uygurların yaşadıkları yerler ve nüfusları aşağıda gösterilmiştir:

2.1.Özbek Türkçesi

Özbekçe Özbekistan Cumhuriyetinin resmî dilidir. Özbekistan Devlet İstatistik Komitesinin 2020 verilerine göre Özbekistan'ın nüfusu 33.905.800'dür; bu nüfusun % 71,4'ünü Özbekler oluşturur. Özbekistan'da Özbekçe hem konuşma hem yazı dili olarak etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Daha önce Kiril alfabesini kullanan Özbekistan, 1993 yılında Latin alfabesine geçmiştir.

Özbekistan dışında da milyonlarca Özbek yaşamaktadır. Afganistan nüfusunun % 9'unu oluşturan Özbekler, Peştun ve Taciklerden sonra ülkenin üçüncü büyük topluluğudur. Afganistan'ın kuzeyinde (Güney Türkistan'da), Faryab, Cüzcan başta olmak üzere Bağlan, Kunduz, Belh (özellikle Mezarşerif'te), Semengan, Sar-i Pul ve Tahar vilayetlerinde yaşarlar. Başkent Kâbil'e yerleşmiş Özbekler de vardır. Afganistan'da Özbekçe, Arap alfabesiyle yazı dili olarak da kullanılmaktadır.

Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan ve Türkmenistan Özbekleri, Özbekçeyi konuşma ve yazı dili olarak kullanmaktadırlar. Yazı dilleri Özbekistan'daki gibidir.

Özbeklerle ilgili nüfus bilgileri şöyledir:

Özbekistan Cumhuriyetinde : 24.208.741
(ÖDİK 2020 verisinin % 71,4'ü)

Afganistan Özbekleri : 2.864.056 (2014 nüfus

sayımındaki toplam nüfusun % 9'u)

Tacikistan Özbekleri : 842.800
(2012 sayımındaki toplam nüfusun % 9,8'i)

Kırgızistan Özbekleri : 836.065
(2014 nüfus sayımına göre)

Kazakistan Özbekleri : 542.625 (KDİK 2020 verisinin % 2,9'u)

Rusya Federasyonu : 289. 862
(Rusya F. 2010 nüfus sayımına göre)

Türkmenistan Özbekleri : 275.565
(2012 nüfus sayımına göre)

Özbek Türkçesi (toplama) : 29.859.714

2.2.Yeni Uygur Türkçesi

Uygurca, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurların resmî dilidir. Uygur yazısının kullanıldığı tarihî dönem Uygurcasıyla (Eski Uygurca) karışmayı önlemek üzere Türkoloji araştırmalarında Yeni Uygurca, Yeni Uygur Türkçesi terimleri de kullanılır.

Uygur, Kazak ve Kırgız Türklerinin yaşadığı Doğu Türkistan, Çin idari yapılanmasında "Şincan Uygur Özerk Bölgesi" olarak adlandırılmıştır. Doğu Türkistan'daki Uygurların nüfusu kesin olarak bilinmemektedir. Çin yönetimi tarafından verilen resmî sayılar, dışarıda yaşayan Uygurlarca kabul edilmez. Doğu Türkistan'da Türkler, özellikle Uygur Türkleri ülkenin esas nüfusunu oluştururken son on yıllarda uygulanan Çinli yerleşirme politikası sonucu, Türklerin kendi ülkele-
rindeki nüfus oranı, yarının altına düşmüştür.

Uygur Türkleri 1930'lara kadar Arap harfli Çağatay yazı dilini kullanmışlardır. 1930'larda Urumçi ağzına dayanan merkezî şive, yazı dili hâline getirilmeye başlanmıştır. Arap alfabesi 1956'ya kadar devam etmiş, 1956-1983 yılları arasında önce Kiril sonra Latin alfabesi kullanılmıştır. 1983'te yeniden Arap alfabesine geçilmiştir (Yazıcı Ersoy 2007: 360). Bugün de kullanılan bu alfabe, tarihî Çağatay imlasına değil, merkezî şivenin fonetik özelliklerine dayanır.

Doğu Türkistan dışında en çok Uygur'un yaşadığı ülke Kazakistan'dır. Özbekistan ve Kırgı-

zistan'da da çok sayıda Uygur vardır. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'daki Uygurlar da Yeni Uygur yazı dilini kullanırlar. Ancak onların yayınları Arap alfabesiyle değil Kiril alfabesiyledir.

Kansu vilayetinin Sunan Yugur Özerk İlçesinde yaşayan Budist Sarı Uygurlar da Yeni Uygurcanın bir ağzıyla konuşmaktadırlar. Ancak dillerini konuşabilenlerin sayısı 5.000'in altındadır. Çin resmî makamları Sarı Uygurları, Yugur olarak adlandırır ve Uygurların dışında kabul eder.

Türkiye'de de 30.000 – 50.000 Uygur Türk'ü yaşamaktadır. Kendi aralarında çoğunlukla Uygurca konuşurlar.

Uygurlarla ilgili nüfus bilgileri şöyledir:

Çin Halk Cumhuriyetinde : 10.071.394 (Çin'in 2012 yılı resmî verisi)

Doğu Türkistan dışındaki Uygurlara göre : 20.000.000 – 25.000.000

Kazakistan Uygurları : 261.957 (KDİK 2020 verisinin % 1,4'ü)

Özbekistan Uygurları : 67.811 (ÖDİK 2020 verisinin % 0,2'si)

Kırgızistan Uygurları : 52.456 (2014 nüfus sayımına göre)

Rusya Federasyonu : 3.696 (Rusya F. 2010 nüfus sayımına göre)

Kanada : 1.555 (2016 verilerine göre)

Kansu eyaletinde (Sarı Uygurlar) : 13.719 (2000 nüfus sayımı)

Yeni Uygur Türkçesi (toplama) : 10.472.588

Doğu Türkistan dışındaki Uygurların verdiği sayılar esas alınınca: 20.401.194 – 25.401.194

3. KUZEY-BATI (KIPÇAK) KOLU

Türkçenin Kuzey-Batı (Kıpçak) kolunda on yazı dili vardır: 1. Kazan Tatar Türkçesi 2. Başkurt Türkçesi 3. Kırım Tatar Türkçesi 4. Karay Türkçesi 5. Karaçay-Malkar Türkçesi 6. Kumuk Türkçesi 7. Nogay Türkçesi 8. Karakalpak Türkçesi 9. Kazak Türkçesi 10. Kırgız Türkçesi. Kuzey-Batı (Kıpçak) koluna giren Türklerin toplam sayısı toplam 30.568.175.

3.1. Kazan Tatar Türkçesi

Tatarca, Rusya Federasyonundaki Tataristan Cumhuriyetinin resmî dillerinden biridir. 2010 nüfus sayımına göre Tataristan Cumhuriyetinin nüfusu 3.786.488'dir. Bu nüfusun 2.012.571'i Tatar'dır. 1.000.000 kadar Tatar Türk'ü de Başkurdistan'da yaşamaktadır. Tataristan ve Başkurdistan dışındaki Tatarlar Rusya Federasyonunun çeşitli yerlerine dağılmışlardır. 100.000'den fazla Tatar'ın yaşadığı bölgeler şunlardır: Tümen, Çelyabinsk, Ulyanovsk, Sverdlovsk oblastları, Moskova, Orenburg oblasti, Perm krayı, Samara oblasti, Udmurt Cumhuriyeti, Hanti-Mansi okrugu. Moskova hariç bunların tamamı, Tataristan çevresinde ve Ural bölgesindedir.

Aslında Kemerovo, Novosibirsk, Omsk, Tomsk ve Tümen oblastları Batı Sibiryaya olarak adlandırılır ve Batı Sibiryaya, tarihî Tatar yurduudur. Bu sebeple bu bölgede yaşayan Türklere Batı Sibiryaya Tatarları denir (Alkaya 2008: 22).

Yukarı Ural bölgesinde yaşayan Nogaybaklar da Hıristiyan Tatarlardır. Rusya Federasyonu

2010 nüfus sayımında Tatarlardan ayrı sayılmışlardır.

Rusya Federasyonu'ndaki Türk yazı dillerinden biri olan Tatarca için Kiril alfabesi kullanılır.

Rusya dışında birçok ülkede de Tatarlar vardır: Ukrayna, Özbekistan, Kazakistan, Beyaz Rusya, Litvanya, Polonya, Finlandiya, Çin, ABD, Türkiye... Litvanya ve Polonya'da yaşayan birkaç bin Tatar, dillerini unutmuşlardır.

Ural bölgesinde bulunan Nijninovgorod vilayetindeki Mişer köylerinden 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Finlandiya'ya göçüp yerleşen Tatarların nüfusu 850 civarındadır; Helsinki, Tampere başta olmak üzere ülkenin güneyindeki bazı şehirlerde oturmaktadırlar. Yaz kurslarında çocuklarına Tatar ve Türkiye Türkçelerini öğretmektedirler.

19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Doğu Türkistan'a gidip yerleşmiş olan Tatarların nüfusu 7.000'i geçmiştir.

20. yüzyıl başlarında Mançurya, Kore ve Japonya'ya yerleşmiş bulunan Kazan Tatarları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu ülkelerden ayrılmışlar, Türkiye'ye ve ABD'ye göç etmişlerdir (Dündar 2008: 38-39, 94; Devlet 2018: 41). Dündar'a göre "Tokyo'da hâlen yaklaşık 30 kadar Tatar ikamet etmektedir." (Dündar 2008: 94).

Türkiye'deki Kazan Tatarlarının nüfusu, 2014 itibarıyla, Nadir Devlet'e göre 25.500'dür (Devlet 2018: 16). Türkiye'deki Kazan Tatarları yazı dili olarak Türkiye Türkçesini kullanırlar. Kendi aralarında Tatarca konuşurlar.

Kazan Tatar Türkçesiyle ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Tataristan Cumhuriyetinde : 2.012.571
(Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Başkurdistan Cumhuriyetinde : 1.009.295
(Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Rusya'nın diğer yerlerinde : 2.288.783
(Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Nogaybaklar : 8.148
(Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Özbekistan'da : 668.000

Kazakistan'da : 273.000

Ukrayna'da : 68.800

Türkmenistan'da : 62.300

Kırgızistan'da : 31.900

Azerbaycan'da : 26.500

Tacikistan'da : 21.900

Beyaz Rusya'da : 12.700

ABD'de : 10.800

Çin'de : 7.760

Polonya'da : 4.990

Gürcistan'da : 3.300

Letonya'da : 3.120

Litvanya'da : 3.050

Moldova'da : 2.780

Estonya'da : 2.600

Finlandiya'da : 850

Kanada'da : 640

Ermenistan'da : 520

Afganistan'da : 500

Avustralya'da : 500

Kazan Tatar Türkçesi toplam : 6.525.307

3.2. Başkurt Türkçesi

Başkurtça, Başkurdistan Cumhuriyetinin iki resmî dilinden biridir. Başkurtların büyük çoğunluğu Başkurdistan'da yaşar. Rusya Federasyonu'nun Başkurdistan dışındaki bölgelerinde özellikle İdil – Ural'ın Başkurdistan dışındaki bölgelerinde ve Moskova'da da bir hayli Başkurt yaşamaktadır.

İdil – Ural bölgesindeki Türk yazı dillerinden biri olan Başkurtça için Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

Başkurtça ile ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır.

Başkurdistan'da : 1.172.287

Rusya'nın diğer yerlerinde : 412.267

Başkurt Türkçesi toplam : 1.584.554

3.3. Kırım Tatar Türkçesi

Kırım Tatar Türkçesi; Kırım, Özbekistan, Romanya, Tacikistan, Kırgızistan, Rusya ve Kazakistan'da yaşayan Kırımlılar tarafından konuşma ve yazı dili olarak kullanılan bir dildir. Türkiye'de yaşayan Kırım asıllı Tatar Türkleri, yazı dili olarak Türkiye Türkçesini kullanırlar. Köylerde toplu olarak yaşayanlar ve şehirlerdeki bazı aileler kendi aralarında Kırım Tatar Türkçesiyle konuşurlar.

Kırımçaklar, Kırım yarımadasında yaşayan Musevilerdir. Hazar, Kıpçak ve "Ceneviz kaynaklı Musevi" unsurların karışmasından oluştuğu düşünülmektedir. "Oğuz özellikleri daha baskın olan bir Kırım Tatar Türkçesi kullanmaktadırlar." (Özkan 2014: 195).

Kırım Tatar Türkçesiyle ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır.

Kırım'da : 248.200 (Ukrayna 2001 nüfus sayımı)

Özbekistan'da : 156.000 (tahminî – 2020)

Romanya'da : 20.464 (2011 nüfus sayımı)

Rusya'da : 2.449 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Bulgaristan'da : 1.367 (2011 nüfus sayımı)

Tacikistan'da : 9.600

Kırgızistan'da : 3.600
Kazakistan'da : 1.100
Kırımçaklar : 500 (tahminî)
Kırım Tatar Türkçesi (toplam) : 443.280

3.4. Karay / Karayim Türkçesi

Karayca, Museviliğin Karay / Karayim mezhebine mensup olan Türklerin dilidir; "tehlike-deki diller" arasındadır. Karayca bilenlerin sayısı, 50'yi geçmez. Unutulmuş olan Karayca'yı canlandırmak için son zamanlarda bazı çalışmalar yapılmakta ve Karayca bazı eserler yayımlanmaktadır. Sayıları çok azalmış bulunan Karaylarla ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır.

Ukrayna'da (çoğunlukla Kırım'da) : 1.200
Rusya'da : 680
Litvanya'da : 230
Polonya'da : 50
Türkiye'de : 50
Karay Türkleri (toplam) : 2.210

3.5. Karaçay – Malkar Türkçesi

Karaçay – Malkar Türkçesi, Kuzey Kafkasya'daki Karaçay-Çerkes Cumhuriyetinde yaşayan Karaçaylarla, Kabardin-Balkar Cumhuriyetinde yaşayan Malkarların resmî dilidir; yazı ve konuşma dili olarak kullanılan Karaçay – Malkar Türkçesi Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Karaçay – Malkarlar kendilerini Tavlu (Dağlı), dillerini Tav til / Tavça (Dağ dili / Dağca) olarak adlandırırlar. Karaçaylar, Elbruz Dağı'nın batısındaki Kuban ve Teberdi ırmakları vadisinde; Malkarlar, aynı dağın doğusundaki Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar vadilerinde yaşarlar (Tavkul 2007: 886-887).

Türkiye'de, Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya ve Tokat köylerinde yaşayan Karaçay ve Malkar Türkleri de vardır. Köylerde yaşayanlar kendi aralarında Karaçay – Malkar Türkçesi konuşurlar.

Karaçay – Malkar Türkçesinin nüfus bilgileri şöyledir:

Karaçaylar : 218.403 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Malkarlar : 112.924 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Karaçay – Malkar Türkçesi (toplam) : 331.327

3.6. Kumuk Türkçesi

Kumukça, Dağıstan Cumhuriyetinde yaşayan Kumukların resmî dilidir. Dağıstan'ın orta bölgesindeki Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Kayakent gibi köy ve kasabalarda yaşayan Kumukların birçoğu başta başkent Mahaçkala olmak üzere şehirlere göçüp yerleşmişlerdir. Rusya'daki 2010 nüfus sayımına göre Kumuklar, Dağıstan'ın toplam 2.910.249 olan nüfusunun % 14,9'unu oluştururlar; nüfus bakımından Avarlar ve Darginlerden sonra üçüncü sırada yer alırlar.

Çeçenistan'ın Dağıstan sınırına yakın Gudermes şehriyle, Kuzey Osetya'nın kuzeyindeki Mozdok şehrinde de Kumuklar yaşamaktadır. Dağıstan, Çeçenistan ve Kuzey Osetya'da Kumukça, yazı ve konuşma dili olarak kullanılır. Kumuk Türkçesi, Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Türkiye'de de Tokat, Çorum, Sivas, Yozgat, Çanakkale, Balıkesir, Bursa ve Denizli'de 25 Kumuk köyü vardır (Karataş – Arbatlı 2015: 117). Türkiye'deki Kumuklar yazı dili olarak Türkiye Türkçesini kullanırlar. Köylerde toplu olarak yaşayanlar kendi aralarında Kumukça konuşurlar.

Kumuk Türkçesiyle ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Dağıstan'da : 431.736 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)
Çeçenistan'da : 51.221 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)
Kuzey Osetya'da : 20.103
Ukrayna'da : 718
Kazakistan'da : 481
Beyaz Rusya'da : 360
Kumuk Türkçesi (toplam) : 504.619

3.7. Nogay Türkçesi

Nogayca, Dağıstan Cumhuriyeti ile Karaçay-Çerkes Cumhuriyetinde yaşayan Nogayların resmî dilidir. Dağıstan'daki Nogay, Kızılyar,

Babayurt, Hasavyurt kasaba ve şehirlerinde; Karaçay-Çerkes Cumhuriyetindeki Erkenyurt, Adilhalk, Kızılyurt, Kubanhalk, Kızıltogay yerleşim birimlerinde, Çerkesk şehri ile Erken-Şahar rayonunda yaşarlar. Çeçenistan Cumhuriyetinin Şelkov ve Astarhan yerleşim birimleri ile Kafkasya'daki Stavropol krayının Açıkulak, Koyasula kasabalarında da Nogaylar vardır.

Türkiye'de, Şereflikoçhisar ve Kulu'ya bağlı Nogay köyleri bulunmaktadır. Kırım Tatar Türkleriyle birlikte Türkiye'ye göç eden ve Kuzey Kafkasya'nın Kuban bölgesinden gelen Nogaylar ise Eskişehir, Afyon, Balıkesir, Adana başta olmak üzere birçok ildeki köylere yerleşmişlerdir. Köylerde toplu hâlde yaşayanlar kendi aralarında Nogay ağızlarıyla konuşurlar.

Nogay Türkçesiyle ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Dağıstan'da : 40.407 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Karaçay-Çerkes Cumhuriyetinde : 15.654 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Çeçenistan'da : 3.444 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Rusya'nın diğer yerlerinde : 44.155

Rusya Federasyonunda toplam : 103.660

3.8. Karakalpak Türkçesi

Karakalpakça, Özbekistan'a bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyetinin resmî dilidir. Vikipedi'nin "Karakalpakistan" maddesine göre ülkede 400.000 Özbek ve 300.000 Kazak da yaşamaktadır (erişim tarihi: 14.07.2020). Ceyhun Vedat Uygur'un verdiği bilgiye göre "Karakalpakistan'ın yaklaşık % 33'ü Karakalpak, % 33'ü Özbek, % 27'si Kazak, % 5'i Türkmen, % 1,5'i Rus'tur." (Uygur 2010: XIX). Daha önce Kiril alfabesini kullanan Karakalpaklar 1996 yılında Latin alfabesini kabul etmişlerdir.

Karakalpak Türkçesiyle ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Karakalpakistan'da : 712.021

Türkmenistan'da : 5.000 (tahminî – 2020)

Kazakistan'da : 5.000 (tahminî – 2020)

Rusya Federasyonunda : 1.466 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Karakalpak Türkçesi (toplam) : 723.487

3.9. Kazak Türkçesi

Kazakça, Kazakistan Cumhuriyetinin devlet dilidir. Kazakça, Çin Halk Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu içinde yer alan Altay Cumhuriyetinde de resmî dil statüsüne sahiptir.

Kazakistan dışında, başta Doğu Türkistan, Özbekistan, Rusya ve Moğolistan olmak üzere birçok ülkede de Kazaklar yaşamaktadır.

Doğu Türkistan'daki Kazaklar, İli Kazak Özerk Vilayeti ile Tarbagatay ve Altay vilayetlerinde, Kumul vilayetine bağlı Barköl Özerk İlçesinde, Sancı Hui Özerk Vilayetine bağlı Mori Kazak Özerk İlçesinde yaşarlar. Başkent Urumçi'de de Kazaklar bulunmaktadır. Ayrıca Kansu eyaletine bağlı Aksay Kazak Özerk İlçesinde de Kazaklar yaşar (Vikipedi, "Çin Kazakları" maddesi, erişim: 14.07.2020).

Moğolistan Kazakları, ülkenin en batısında ve Altay dağlarının doğusunda bulunan Bayan Ölgü vilayetinde yaşarlar. Ayrıca başkent Ulanbator'a bağlı Nalayh ilçesi de Kazakların yaşadığı bir ilçedir.

Kazakistan Cumhuriyeti, Latin alfabesine geçme kararı almıştır. Ancak henüz süreç tamamlanmamıştır ve yayınlar Kiril alfabesiyle devam etmektedir. Özbekistan, Kırgızistan ve Moğolistan'da da Kazakça için Kiril alfabesi kullanılmaya devam edilmektedir. Doğu Türkistan'da ise Arap harflerine dayalı fonetik bir alfabe kullanılmaktadır.

Türkiye'de de 10.000 civarında Kazak vardır. Çeşitli tarihlerde, bilhassa 1950'lerin ilk yarısında Doğu Türkistan'dan gelmişlerdir. İstanbul'un Güneşliköy ve Zeytunburnu semtleriyle Manisa'nın Salihli ilçesinde yaşamaktadırlar. 1982'de

Afganistan'dan gelen Kazaklar da vardır. Türkiye'deki Kazak Türkleri kendi aralarında Kazakça konuşurlar.

Kazak Türkçesine ait nüfus bilgileri aşağıdadır:

Kazakistan Cumhuriyetinde : 11.806.767

Doğu Türkistan'da : 1.460.000 (Çin resmî verisi – 2010)

Özbekistan'da : 1.390.137

Rusya Federasyonunda : 647.732 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Moğolistan'da : 123.553 (The World Factbook – 2020)

Kırgızistan'da : 33.701 (2014 nüfus sayımı)

Batı ülkelerinde : 50.000 (tahminî – 2020)

Kazak Türkçesi (toplam) : 15.511.890

3.10. Kırgız Türkçesi

Kırgızca, Kırgızistan Cumhuriyetinin devlet dilidir. Kırgızca, Çin Halk Cumhuriyetinde ise resmî dil statüsüne sahiptir.

Kırgızistan dışında, başta Özbekistan, Doğu Türkistan ve Rusya olmak üzere çeşitli ülkelerde de Kırgızlar vardır.

Özbekistan'daki Kırgızlar, Kırgızistan ve Tacikistan'a doğru uzanan Fergana vadisinde, buradaki Andican, Fergana, Nemengan şehirlerinde ve bu şehirlere bağlı köylerde yaşarlar. Başta Taşkent olmak üzere, Semerkant, Cizzak gibi şehirlerde de Kırgızlar vardır.

Doğu Türkistan'daki Kırgızlar, Tacikistan ve Kırgızistan sınırlarına yakın olan Kızılsu Kırgız Özerk Vilayetinde yaşamaktadırlar.

Türkistan'daki Türk yazı dillerinden biri olan Kırgızca, Kiril harfleriyle yazılmaktadır. Doğu Türkistan'daki Kırgızlar ise Arap harflerine dayalı fonetik bir alfabe kullanılmaktadırlar.

Türkiye'deki Kırgızlar, Afganistan'ın Pamir bölgesi Kırgızlarıdır; 1982'de Türkiye'ye gelmişlerdir; Van Erciş ilçesine bağlı Ulupamir köyünde yaşamaktadırlar. Kendi aralarında Kırgızca konuşurlar. Nüfusları 4.000'e yakındır.

Kırgız Türkçesine ait nüfus bilgileri aşağıdadır:

Kırgızistan'da : 4.193.850 (2014 nüfus sayımı)

Özbekistan'da : 271.246

Doğu Türkistan'da : 160.823 (Çin resmî verisi – 2000)

Rusya Federasyonunda : 103.422
(Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Tacikistan'da : 65.500

Kazakistan'da : 40.000

Ukrayna'da : 3.000

Kırgız Türkçesi (toplam) : 4.837.841

4. KUZEY-DOĞU (SİBİRYA) KOLU

Kuzey-Doğu (Sibirya) koluna giren Türklerin toplam sayısı toplam 911.506'dır.

4.1. Altay Türkçesi

Altay Türkçesi, Altay Cumhuriyetinin resmî dillerinden biridir. Altay Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu içindeki cumhuriyetlerden biridir; Güney Sibirya'da, Kazakistan ve Moğolistan ile sınırdas olan bir ülkedir.

Altay Türkleri, kuzeydeki Tuba, Çalkandu, Kumandı; güneydeki Altay Kişi, Telengit ve Teleüt boylarından oluşur (Güner Dilek 2007: 1011). Rusya Federasyonu 2010 nüfus sayımında Kumandı ve Teleütler, Altay Türklerinden ayrı sayılmışlardır.

Altay Türkleri, Altay Cumhuriyetinde yaşarlar. Teleütler ise Altay Cumhuriyetiyle kuzeyde sınırdaş olan Kemerovo oblastında yaşamaktadırlar.

Altay Türkçesi, Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Altay Türkleriyle ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Altay Türkleri : 74.238 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Kumandılar : 2.892 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Teleütler : 2.643 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Altay Türkleri (toplam) : 79.773

4.2. Hakas Türkçesi

Hakasça, Güney Sibirya'daki Hakas Cumhuriyetinin resmî dillerinden biridir. Hakasça içinde;

Sagay, Beltir, Kaçın, Koybal, Kızıl ve Şor ağızları vardır. Çoğunluğu Hakas Cumhuriyeti dışında yaşayan Şorların dili, son dönem Sovyet Türkolojisinde Hakasçadan ayrı bir dil (Şorca) olarak ele alınmaktadır (Arıkoğlu 2011: 22). 2010 nüfus sayımında da Şorlar ayrı olarak gösterilmiştir. Aynı sayımda ayrı gösterilen Çulımlar da Hakasçanın bir ağızıyla konuşmaktadırlar.

Hakas Cumhuriyeti dışında, Krasnoyarsk krayı ile Tıva Cumhuriyetinde de Hakaslar vardır. Şorlar çoğunlukla Güney Sibirya'daki Kemerovo oblastında yaşarlar. Hakas ve Altay Cumhuriyetlerinde de Şorlar vardır. Çulımlar, Krasnoyarsk krayında ve Tomsk oblastında yaşamaktadırlar.

Mançurya'da, Harbin şehrinin kuzeybatısında yaşayan (Kasapoğlu Çengel 2004: 89) Fu-yü Kırgızları da Hakasçanın bir ağızıyla konuşurlar. Ancak bu dili konuşanların sayısı bugün 20'nin altına düşmüştür.

Hakasça, Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Hakas Türkleriyle ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Hakaslar : 72.959 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Şorlar : 12.888 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Çulımlar : 355 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Fu-yü Kırgızları : 1.200 (1997 tespiti)

Hakas Türkçesi (toplam) : 87.402

4.3. Tıva Türkçesi

Tıvaca, Tıva Cumhuriyetinin resmî dilidir. Tıva Cumhuriyeti, Rusya Federasyonunda, Güney Sibirya'da, Moğolistan'ın kuzeybatısıyla sınırdaş olan bir ülkedir.

Tıva Türkçesi, Moğolistan'ın Bayan Ölgii vilayeti, Sengel ilçesi ile Doğu Türkistan'ın Altay vilayetinde de konuşulur. Moğolistan'ın Hövsgöl vilayetinin Çaganur ilçesinde yaşayan az sayıdaki Duha Türkleri de Tıvacaya yakın bir dille konuşmaktadırlar. Güney Sibirya'nın İrkutsk oblastında yaşayan Tofaların dili de Tıva Türkçesinin bir ağızdır. Rusya Federasyonu 2010 nüfus sayımında Tofalar, Tıvalardan ayrı gösterilmiştir.

Sibirya'daki Türk yazı dillerinden biri olan Tıvaca Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Tıvalarla ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Tıva Cumhuriyetinde : 249.299 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Moğolistan Bayan Ölgii vilayetinde : 5.000 (tahminî – 2020)

Moğolistan Hövsgöl vilayetindeki Duhalar : 800 (tahminî – 2020)

Doğu Türkistan Altay vilayetinde : 2.500 (tahminî – 2020)

Tofalar : 762 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Tıva Türkleri (toplama) : 258.361

Tataristan'da : 116.252 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Başkurdistan'da : 107.450 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Rusya F.nin diğer bölgelerinde : 345.035 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Kazakistan'da : 22.305

Ukrayna'da : 10.593

Özbekistan'da : 10.074

Diğer ülkelerde : 9.413

Çuvaş Türkleri (toplama) : 1.435.872

4.4. Saha (Yakut) Türkçesi

Sahaca (Yakutça), Saha (Yakutistan) Cumhuriyetinin iki resmî dilinden biridir. Saha Cumhuriyeti, Kuzey Sibirya'da, Lena ırmağının doğu ve batısındaki geniş topraklarda Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanan büyük bir ülkedir. Kuzey Buz Denizi kıyılarındaki Taymir yarımadasında yaşayan Dolganlar da Saha Türkçesinin bir ağız ile konuşurlar. Rusya Federasyonu 2010 nüfus sayımında Dolganlar, Sahalardan ayrı gösterilmiştir.

Sibirya'daki Türk yazı dillerinden biri olan Sahaca için Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

Saha Türkçesiyle ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Sahalar : 478.085 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Dolganlar : 7.885 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

Saha Türkçesi (toplama) : 485.970

5. ÇUVAŞ TÜRKÇESİ

Çuvaşça, İdil – Ural bölgesindeki Çuvaşistan Cumhuriyetinin iki resmî dilinden biridir. Alfabe, Kiril kaynaklı Çuvaş alfabesidir.

Çuvaşistan dışında, Rusya Federasyonunun diğer bölgelerinde özellikle Tataristan ve Başkurdistan'da da pek çok Çuvaş yaşamaktadır. Rusya Federasyonu dışındaki Çuvaşların sayısı da 50.000'den fazladır.

Çuvaşlarla ilgili nüfus bilgileri aşağıdadır:

Çuvaşistan'da : 814.750 (Rusya F. 2010 nüfus sayımı)

6. HALAÇ TÜRKÇESİ

Halaç Türkçesi, "Tahran'ın 160 km. güneybatısında Save, Kum, Erak ve Tefriş illeri arasında yer alan" bölgedeki köylerde konuşulur. Cevat Heyet, Telhab, Vaşkan, Nadirabad, Heltabad, Mansurabad, Feyzabad köylerinin adlarını verir (Gökdağ 2012: V). Sonel Bosnalı'nın 2012'deki araştırmasına göre iki köyde sadece Halaçça konuşulmaktadır. Halaççanın da konuşulduğu 13 köy ise iki veya üç dillidir (Gökdağ – Doğan 2016: 184, 186). Son yıllarda Halaç aydınları, Arap alfabesine dayalı bir yazı dili oluşturma çabası içindedirler.

Halaçların nüfusu : 50.049

Yukarıdaki nüfus bilgilerini yuvarlak hesaba tamamlamak ve kendi içinde sınıflandırmak, yer-yüzündeki Türkler hakkında daha akılda kalıcı ve genel bir fikir verebilir.

Nüfusu 10 milyondan fazla olan Türkler:

Türkiye Türkleri : 95 milyon

Azerbaycan Türkleri : 45 milyon

Özbek Türkleri : 30 milyon

Kazak Türkleri : 15,5 milyon

Uygur Türkleri : 10 milyon (veya 20-25 milyon)

Nüfusu 5-10 milyon arasında olan Türkler:

Türkmenler : 7 milyon

Kazan Tatar Türkleri : 6,5 milyon

Kırgız Türkleri : 5 milyon

Nüfusu 1-2 milyon arasında olan Türkler:

Başkurt Türkleri : 1,5 milyon

Çuvaş Türkleri : 1,5 milyon

Nüfusu 500.000 – 1.000.000 arasında olan Türkler:

Karakalpak Türkleri : 750.000

Kırım Tatar Türkleri : 500.000

Kumuk Türkleri : 500.000

Saha (Yakut) Türkleri : 500.000

Nüfusu 100.000 – 500.000 arasında olan Türkler

Karaçay-Malkar Türkleri : 330.000

Tıva Türkleri : 260.000

Gagavuz Türkleri : 200.000

Nogay Türkleri : 100.000

Nüfusu 100.000'den az olan Türkler:

Hakas Türkleri : 90.000

Altay Türkleri : 80.000

Halaç Türkleri : 50.000

Karay Türkleri : 2.000

Görüldüğü üzere beş Türk topluluğunun nüfusu 10 milyondan, onlarla birlikte sekiz Türk topluluğunun nüfusu 5 milyondan fazladır. Nüfusu bir milyondan fazla olan Türk toplulukları, Başkurt ve Çuvaşlarla birlikte onu bulmaktadır. 12 Türk topluluğu ise bir milyondan az nüfusa sahiptir.

Bu bölümde sayılar yuvarlak hesaba tamamlanmış ve Türk toplulukları da genel olarak verilmiştir. Ayrıntıları görmek için üç yıldızın (***) üstündeki kısma bakılmalıdır.

Yeryüzündeki toplam nüfusları 220.111.094 veya 230.039.700 – 235.039.700 olan Türklerin dinî dağılımları da şöyledir:

Müslüman : 217.553.282 (% 98,8)

veya 227.481.888 – 232.481.888 (%98,9)

Ortodoks Hıristiyan : 2.283.022 (% 1, 04)

Budist (Lamaist) : 272.080

Musevi Karaim : 2.210

Musevi : 500

Ortodoks Hıristiyan olan Türkler; Çuvaşlar, Gagavuzlar, Sahalar (Yakutlar), Hakaslar, Altay Türkleri ve Nogaybaklardır. Çuvaşlar içinde eski Türk dinlerine ait gelenekler de yaşamaktadır. Az sayıda Çuvaş'ın Müslüman olduğu da bazı haberler arasında yer almaktadır. Sibiry'a'daki Saha, Hakas ve Altay Türkleri arasında da eski Türklere ait Kamlık (Şamanlık) inanış ve ritüelleri yaşamaktadır.

Budist Türkler; Güney Sibiry'a'daki Tıvalarla Çin'deki Sarı Uygurlardır.

Museviliğin Karaim mezhebinde olan Türkler, Karaylardır.

Musevi olanlar ise Kırım'da küçük bir topluluk olan Kırımçaklardır.

YUNUS’U OKUMAK YUNUS’LA OKUMAK: GÖNÜLDEN DİLE*

Süleyman DÖNMEZ

*Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi*

Bu açılış konuşmasının -yapılan konuşma bağlamında kısmen geliştirilen bu bildirinin- hedefi bir gönül insanı olan Yunus Emre’ye felsefe bakılabileceğini göstermektir. Bizim geleneğimizde felsefe ile tasavvuf karşıt dünyalar olarak konumlandırılmak istenmektedir. Öncelikle bu yaklaşımın gerçeği yansıtmadığını hatırlatmak isterim. Felsefe ile tasavvuf karşıt kutuplar değildir. Ancak tasavvufî nazar, özellikle Yunus geleneğinden hareket edildiğinde felsefeyi aşmıştır. Felsefeye aşkındır.

Felsefe kendi zemininde yol alır. Bir amacı vardır. Diyelim felsefede hedef, varlığın hakikatini bilmektir. Özellikle ilkçağlarda bu hakikat arayışı kaybedilen bir bilgeliğin peşine düşmek olarak tezahür eder. Peşine düşülen hakikat zihin, dil ve akıl (logos) üçgeninde aranır. Buradan bir düşünce çıkar. Bu düşünce esasen dile ve kavrama

dayanır. Zihne dayalı olarak inşa edilir. Netice itibarıyla fikirler açığa çıkar. Bir bakıma fikir fikirle karşılaştırılmak suretiyle diyalektik tarzda ilerleyen bir fikir zemininde varlığın hakikatine ulaşılmak istenir. Ben bu tarz düşünüşe logos/logia temelli düşünüş diyorum. Bu yaklaşımda varlık keşfedilen bir dünya değildir. Dil aracılığıyla inşa edilen bir kavrayıştır.

* 7-9 Mayıs 2021 tarihinde Eskişehir’de gerçekleşen “Yunus Emre ve Dünya Dili Türkçe” konulu “Bilgi Şöleni”nin açılış oturumunda tarafımda yapılmış olan Yunus’u Okumak Yunus’la Okumak: Gönülden Dile” başlıklı bildirinin -konuşmanın- geliştirilmiş hâlidir. Bildiri Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı’nda da yer almaktadır.

Logos/logia esaslı düşünüşün öncesinde onu aşan ve ona ilkelerini veren nos (nous) temelli yaklaşım vardır. Nos, gönle ve insanda varolan bir içsel sezîşe tekabül eder. Bu sezîş verilmiştir. Bir lütuftur. Eski Yunan'da bir de mantike kavramı vardır. Mantike, ilahi esin demektir. İnsanın içine ait bir kavramdır. Belki de içte olanı dışta olanla bütünleyen bir duyustur. Mantike, özellikle modern batı düşüncesinde felsefe-bilim dışı görülüp ihmal edilen, nos ile logos ise birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Bir başka ifadeyle, ortada mantike açısından yanlış anlama, nos ile logos bakımından ise bir karışıklık vardır. İşte genelde tasavvuf, özelde Yunus Emre eskilerden tevarüs eden bu kargaşanın farkındadır. Ayrıca zihne ve dile dayalı yaklaşımın varlığı vermediğini apaçık görmektedir.

Eski Yunan ister psükeye (psukhe: nefis/can/ruh) dayanan Platon'dan ister füsisi (phusis: doğa) hareket noktası olarak alan Aristoteles'ten ister bunları uzlaştırmayı deneyerek merkeze hen (bir) kavramını koyan Plotinus'tan hareket edilsin varlığın hakikatini fikriyat (logia) üzerinden aradığı için ve bu varlığı açmayan zemin birçok felsefelerce takip edildiği için varlığı kaybeder. Hakikatin çok uzağına düşerler. Sonrası süreçte Hoca Ahmet Yesevî ve onun torunu mesabesinde olan Yunus ve bu çizginin dışında kalanlar, kaybedilen varlığı kullandıkları usul itibarıyla bulamamışlar, dolayısıyla hakikate ulaşmamışlardır.

Üstü örtülen varlığın tülünün açılarak hakikatin faş edilebilmesi ilk olarak Yesili Yüce insanın gönlüne düşen kelam ile Türkçe olarak mümkün kılınabilmiştir. Bu açılımla gönüller mayalanmıştır. Yunus da gönlü mayalılardandır. Anadolu Türk insanının gönlüne maya çalanlardandır. Hakikat ancak mayayı kabul ederek içten dışa dönüşen gönüllerce varlığın tecrübesi ile bilinir ve Türkçe'nin imkanlarıyla dile gelir. Dilden gönle değil, gönülden dile akar.

Hoca Ahmet'ten Anadolu'ya akarak gönüllere çalınan mayayla varlığın hakikatini insana duyuran maya çalma geleneği fikre dayalı felsefeler alternatifidir. Öyle ki, onları kuşatan ve aşan bir duruşu ve boyutu vardır. Gönül-akıl-ilahi esin üçgeninde varlığın hakikatini gösteren bir sırlı ay-

nadır. Yunus Emre işte bu geleneğin en önemli temsilcilerinden birisidir. Sır olan, ayna ile aynada görünenler değil, aynada o görüntüleri görmemişi ya da görünmesini sağlayan cihettir. Ayrıca bu, her bir insan için, içini bilen, içine dönen, kendini tanıyan için sırlı değildir. Bu durum insan olana apaçıktır. Sır ötekilerden ve fikirden hareket edince önünüze bir gizem ya da bilinmezlik olarak çıkar.

Meseleyi biraz daha irdeleyelim. Ve şu soruyu yöneltelim: Mevzuyu kadim bilgelik noktalarına kadar ele alırsak Yunus nerede durur?

İslam-Türk geleneğinde kabaca üç gelenek ayrıştırılabilir. Meşşâî Yaka, İşrâkî Yaka ve Tasavvufî cephe.

Yunus mutasavvıftır. Hakikat yolcusudur. Ama aradığını da bulmuş görünür çok yerde.

Geleneğimizde varlığı bilme ile hakikate ve kemale erme gayretinde üç pencere çıkar karşımıza, asıl olan birliğin seyredildiği bir bütüne ait olan üç penceredir bunlar.

Klasik yaklaşım, bunlara "vadet-i şuhud, vahdet-i kusud ve vahdet-i vucud" der.

Nazari yapılarıdır bunlar. Nazari yapılar iki türlü açılır. Ya dil ve fikir üzerinden, burada kuramlar çıkar ya da psukhe ile. Psukhe, nazariyat bakımından kendini seyir cihetidir. Psukhe, dil ve fikir vasıtasıyla zihin üzerinden temellendirilemez. Aksi takdirde bir psukhe fikriyatı çıkar. Ya da Tanrı fikriyatı çıkar. Oysa ne tanrı ne de insan salt fikre ve zihne dayalı bir inşadır. Esasen evren de öyledir. Bizim bunlar üzerine zihin ve dil yoluyla düşünceler, fikirler üretmemiz mümkündür. Ama bunlar hakikati vermez. Varlığın mutlak bilgisine de ulaştırmaz.

Bu nedenle "kadim demde hatem olan Kelam", Yalçın Koç'un gösterdiği gibi, gerek "Latin-Kilise diyarında," gerek "Fars ve Arap beldelerinde" fikriyat (logia) üzerinden temellendirilmek istemiştir. Dolayısıyla içi boşaltılmıştır. Kelam; söz, logos ve düşünce değildir. Genel anlamda peygamberlere gelen ilmi anlatır. Kelam gönle düşer. Gönül mahaldir. Mahal ise inilendir. Kelam cihetinden inilen inene mahsustur. Bu nedenle Kelamın sözü mahalline aittir. Kelamın mahallinin söylediği ise, tahkike, ispata ve nakle gelmez.

Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî, gönlüne inen ama felsefelerce içi boşaltılan kadim ve hatem olan Kalam'ı Türkçe olarak olması gereken değere yeniden yükseltir. Bizim Yunus, işte o idrakin ve yaşantının Anadolu'daki karşılığıdır.

Bu kısa açıklamalardan sonra, Yunus'u okumaya Yunus'la okumaya yönelelim. Mevzuya bir parça da Yunusça bir tavırla yaklaşmaya çalışalım. Gönülden dile yolculuk yapmayı deneyelim. Ama kelamın sözünün de okumak ya da dinlemek yoluyla dilde esasen tesis edilemeyeceğini bilelim. Çünkü Kalam sadece gönlü olana iner.

Dünya durdukça Yunus da duracak diye inanıyorum. Dünyayı, Yunus da dahil, birçok bilgenin, gönül insanının gözüyle bakmaya çalışarak görelî olarak kısa süre konaklanan bir yer olarak görüyorum. Eskilerin benzetmesiyle bir kervansaray. Her birimiz bir kervanın yolcularıyız. Kervanın dolayısıyla kervanın bir yolcusu olarak her birimizin konup ahvalince, kervanın imkanınca konaklıyoruz ve yoldan gelip yola revan oluyoruz.

Bizler gibi ete kemiğe bürünüp bizim Yunus dediğimiz, kendisinin ise Yunus olarak görüldüğünü söyleyen bir yolcu da dünya kervansararına kondu ve geçti gitti. Ama o, öyle yaşadı ki, unutulmadı. Unutulacak gibi de görünmüyor. Sanırım dünya döndükçe Yunus bize bazen uzaklardan bazen yüreğimizin derinliklerinden hep seslenecek. İnsan olan duyacak yüreğinin sesini. Dolayısıyla Yunus'u.

Amma velakin zor zanaattır insan olmak. Kendini duymak. Dolayısıyla Yunus'u duymak, Yunus olmak...

Neden? Sorun ne?

Yunus günümüzün akademik tasavvurlarına sığmayacak kadar büyük, derin; derinlerde, derinlikli ve kuşatıcı. Dünyamız ise sığlaşmış. Küçülmüş.

Akademinin ahvâli içler acısıdır. Bu nedenle Yunus'un akademiye söyleyeceği çok sözü var. Onu düzeltici bir fonksiyonu haizdir. En azından bir akademisyen olarak durum benim için böyledir. Ama bugün akademimiz, gönlünü kaybetmiş görünümündedir. Cansız gibidir. Gönlünü ve

canını kaybetmiş olanın; canı gönlü olmayanın, sığlaşan bir dünyanın Yunus'u duyması, Yunus'u yaşaması Yunus'ta yaşaması en azından Yunusça yaşaması pek olası görünmüyor. Bu nedenle Yunus'un dokunuşuna ihtiyaç vardır.

Akademi gönlünü kaybeden sözde akademisyenlerin, sözde aydınların işgaline uğramışsa, dünya küçük insanlarca işgal edilmişse, Yunus oralardan o insanlardan uzaklaşacaktır. Zira Yunus sözde insanın, sözde akademisyenin, sözde aydının; daha da ötesine geçerse, sözde bilgenin, sözde filozofun anlayamayacağı kadar özdedir. Özdür. Özlüdür.

Öz yoksa söz havada kalmakta, dilden gönle inememekte, ölmektedir. Söz cana değmemektedir.

Sözlerim ağır gelmiş olabilir. Yanlış anlamlardan sakınabilmek için hatırlatmak isterim.

Sözüm ortayadır. Zaten söz esasen ortaya söylenir. Kulağı olan duyar. Duyan görür. Gören anlar. Hasılı nasibi olan sözden nasiplenir. Deme ki sözümüz gönlü olana canı bilene değerlidir. Yunus misali ortaya söylenmektedir.

Akademik bir söz de ortaya söylenir. Sahiplenilmez. Herkes içindir. Lâkin bugün durum değişmiştir. Bencillik, sahiplenme öne çıkmıştır. Durum değişmiş de olsa akademi önemlidir. Etkin olmalıdır. Çünkü kültürün incelenmesi, işlenmesi ve bir medeniyet inşası için akademiye, akademisyenlere ihtiyaç vardır. Bu nedenle akademik cenahta Yunus'u kavrayabilmek için araştırmalardan, felsefi ve tasavvufî çalışma ile incelemelerden vaz geçilmemelidir. Bizim Yunusça zannıyla ortaya söylediklerimiz de esasen bu minvaldedir. Zanna dayandığı için yavandır biraz. Ama ifade ettiğimiz gibi, yavan da olsa, ihmal edilmemesi gereken bir iştir. Çünkü Yunus'un tarihin tozlu yaprakları arasında kaybolup gitmemesinde ilmî çabaların önemli bir katkısı olmuştur, olacaktır da.

Bizim sitemimiz geneledir. Akademik cenahta genelin dışına çıkmayı başaranlar Yunus'u aramaya, duymaya ve anlamaya çalışacaklar ve Yunus'tan söz edeceklerdir. Güzel olan söz, kim söylerse söylesin herkesindir. Kem söz ise söylenin.

Yunus'a Yunusça yürüme çabamda Yunus hakkında neler söylendiğine pek temas etmeyeceğim. Ancak hemen ifade etmek isterim ki, Yunus okumam, daha doğrusu onu okumaya çalışmamda birçok güzel insanın Yunus incelemesi bana yol gösterici olmuştur. Lâkin itiraf etmiyorum ki, Yunus'u anlamaya çalışırken anlamam gerekenin kendim olduğunu fark ettim. Mevzu Yunus'tan çok bana döndü. Bu nedenle Yunus'un izinde kendimi ararken tevafuk ettiğim Yunus okumalarından çok Yunus'un ortaya söylediği sözleri içimi ısıttı. Belki de Yunus'un dediği gerçekleşti. Yunus'un sözleri bir başka göründü. Bir başka anlama büründü.

“Yunus senin sözlerin / Manadır bilenlere”

Bildim mi? Bilmiyorum. Lâkin mana denizine dalma -belki de dalamama- uğraşımdan vardığım kanaat şu oldu: Yunus öyle bir dünya ki, her birimizin ne saklı ise içinde onu bulup çıkartıyor. Her ne isek, her kim isek onu görüyoruz Yunus'ta ya da Yunus gösteriyor bizi bize.

Yunus'un sözleri beni bana gösteren bir ayna oldu. Ama o ayna, sihirli bir ayna. Dışından çok içimi gösteren gizemli bir ayna. Teknolojik an-

lamda hiçbir alet ile edevatin çok dışında ve ötesinde derûnumu, mahremimi bana, ama sadece bana gösteren bir sırlı ayna.

Bana beni gösteren Yunus aynama bakarak, konuşmamı birkaç fasilla sınırlandırarak ilerleyeyim.

Yunus'a rastlamak, onunla rastlaşmak, Yunus'la karşılaşmak, onu anlamaya çalışmak ve dilin takatince ondan söz etmek, düz mantıkla yol aldığımda temel bir çelişkiyle başlıyor. O da şu: Yunus'u anlatmadan önce anlamam gerekir. Ama ona dışardan bakarak onu nasıl anlayabilirim? Onu anlamak için Yunus olmam, en azından Yunusça duymam zorunlu. Yunus'u yaşamalıyım. Böylesi bir deneyim olası ise ve başarılıabilirse onu anlamaya başlayabilirim. Diyelim bu mümkün. Yunus'la karşılaşmayı ve Yunus'u Yunusça duymanın bir yolunu buldum. Onu bir parça anladım. Bu kez bir başka güçlük yolumu kesiyor. Yaşadığımı, anladığımı nasıl anlatacağım? Anlatılabilmek için dilimin de çözülmesi gerekiyor.

Dil çözülecek ki, Yunusça sözü çatabilip yağdı bala katabilelim.

“Yunus bu sözleri çatar / Sanki balı yağa kat-
tar”

Öyle görünüyor ki, Yunus tecrübesi sonrasında, yaşananlardan sonra dil çözülürse Yunusça söyleyebilmek mümkün. Bir bakıma yaşananlar ya da duyulanlar dile geliyor. Gönülde olan dile akıyor.

Oldukça öznel bir durumun içinde kaldık. Böylesi bir öznellik içinde dile getirilen nedir, anlatılan kimdir? Yunus’tan mı, yoksa kendimizden mi söz ediyoruz?

İşte bu hâl ve zihni kuşkuya süren bu sorular Yunus’u okurken, okumak isterken karşılaşılan çelişkiler.

Çelişkili görünen bu yaklaşım yaygın olan günümüz bilimselliğinin dışında görünmektedir. Ama anlamsız değildir. Çünkü bu zahiri durum felsefe ya da psikolojik zeminde temellendirilebilir. Duruma bir dizi açıklama getirilebilir. Fikir verici kavramsallaştırmalar yapılabilir. Kuramlar geliştirilebilir. Yorumlanabilir. Bu, mümkündür. Gayet de doğaldır.

Netice itibariyle, Yunus’un yaşadığına benzer bir deneyime sahip olabilmek kuramsal açıdan mümkün kılınabilir. Ancak bu girişimde de temel bir gerçek bizi zor durumda bırakır. “Nedir o?” dersiniz. Her tecrübenin ya da deneyimin özneliği. Başkasına aktarılamaz oluşu. Ayrıca karşılaşılan güçlük bu çıkmaz sokakla sınırlı kalmaz. Bu aktarılamazlığa, kopukluğa bir de yaşananların ve hissedilenlerin, gönülde duyulduğunca söze getirilememesi, dillendirilememesi de eklenir.

İşte bu ve benzeri açmazlar, Yunus’u sadece bizi, bize gösteren bir aynaya dönüştürür. Yunus aynadır. Belki de Yunus beni bana gösteren aynada kendimi, kendimce görmemi sağlayan o aynanın arkasındaki sırdır. Elbet ayna zahiri gösterir. Benim zahirde gördüğümü diğerleri de görebilir. Görüntünün genelleşebilmesi görünen üzerine konuşabilme imkânı sunar. Ancak sözün kalitesini görüntüden çok görüntüyü sağlayan arkadaki sırta ilişkisi tartar. Aynadaki görüntüden hareketle değil, o görüntüyü görünür kılan sırta erebilenlerin sözü Yunusça olur.

“Sözü bilen kişinin / Yüzünü ak ede bir söz /
Sözü pişirip diyenin / İşini sağ ede bir söz

Söz ola kese savaşı / Söz ola kestire başı / Söz
ola ağulu aşı / Yağ ile bal ede bir söz

Kişi bile söz demini / Demeye sözün kemini /
Bu cihan cehennemini / Sekiz cennet ede bir söz

Yunus şimdi söz yatından / Söyle sözü gayetinden /
Pek sakın o şah katından / Seni irak ede bir söz”

Öznellik, dildeki yetersizlik ve sırlı olma, Yunus’u -Mevlana’nın benzetmesiyle- karanlık odadaki feli el yordamıyla tanıyıp bilmeye çalışmanın durumuna düşürüyor. Yaşadığını, duyduğunu ve gördüğünü anlatmadaki güçlük, belki de susmayı gerektiriyor. Ama susamıyorsun.

“Behey Yunus sana söyleme derler / Ya ben öleyim mi söylemeyince”

Yunus’u yaşayıp Yunusça söylemede karşılaşılan bir başka çelişki de bu olsa gerektir.

Düz mantık çelişkili görünen bir sonuca götürse de gönül gözü ile bakınca manzara değişir.

Her birimizin kendinin dışında başka bir şey olamaması gerçeği ve duyulan, yaşanan nispeten dile dökülse de dile gelenin hep eksik olduğunun idraki, Yunus'un kapısına getirir bizi. O kapı Yunus'un girdiği kapıdır. Taptuk kapısıdır.

"Taptuk'un tapusunda, kul olduk kapusunda"

Hasılı Yunus olma şansımız mümkün görünmese de her bireyin yaşadığını tam olarak anlamaktan ve anlatmaktan uzak kalındığı üzerine ittifak edilmiş de olsa, bütün bu yetersizliklere rağmen, Yunus şiirleriyle insanı kendine çeker. Sizi içine alır. Belki de bizi bize gösteren sır tam da budur. Söylenenin, görünenin ötesinde olan sır. Aşkın olan sır. Aklımın almakta zorlandığı bir şekilde içimde olan sır.

"Nerde diye fikrederdim... göğe bakıp şükrederdim / Dost benim gönlüm evinde tenim içinde can imiş."

"Ete kemiğe büründüm Yunus diye görüldüm / Sıyrın eti kemiği, işte onun sesi, işte onun kendisi."

Aşılması zor sarp bir geçidin başına geldik. Karlı dağın ardındaki bahçeye girebilmek için önümüze çıkan o sarp yokuşun aşılması gerekiyor.

Bir dağı aşmak için başkaca yolu olmayan o en sarp geçide bakarken, kendi adıma konuşmak isterim. Yunus'un duyduğunu duyma, yaşadığını yaşama şansım olmadığını biliyorum. Ama Yunus bu imkansızlıkla beni içine alıyor. Onu okudukça onu duyuyorum. Sanki Yunus oluyorum. O şiirleri söyleyen Yunus değil de benmişim gibi geliyor.

Düşününce Yunus olmadığını biliyorum. Bu durumda ne oluyor? Yunus'un şiirleri niçin beni benden alıp bir başka boyuta çekiyor?

"Yunus bir söz söylemiş hiçbir söze benzemez"

Toparlarsam.

Ben "ben" oldukça hiçbir zaman "Yunus" olmayacağım, olamayacağım açık görünüyor. Ama Yunus'u okuyup anlamaya çalışırken duyduklarım ve hissettiklerim, tuhaf bir hâl oluşturuyor bende. Bu durumda benim Yunus hakkında konuşmam ve onu anlatmaya çalışmam yaşadığım bu durumu dile getirme çabasının ötesine geç-

meyecektir. Zira Yunus'un gözüyle bakma şansım yok. Bu durumda Yunus hakkındaki konuşmam, dile getirilemeyen ve ötekine aktarılamayan sırlı bir yaşamı, kendi noktazarımdan onun şiirlerinden ve Anadolu Türk irfanından yararlanarak dilimin döndüğünce gönlüme düşeni açmaya çalışmaktan ibaret kalacaktır. Hasılı böylesi bir zeminde Yunus'a yönelmek, onu okumak bana hüznün veriyor. Hüznün, acı duymak değildir. Acı da duyuyorum elbette. Lâkin Yunus'un beni götürdüğü dünya acının değil hüznün dünyası. Hüznü yaşamak. Hüznümün sebebini, özellikle akademik kaygılarıma yaşam tarzıma bakınca, Bayrak Şairimiz Arif Nihat Asya'nın haykırışını kendime yansıtıyorum.

"Yenildin mi sen yoksa / Dersen Süleyman / Belî Yunusum belî Yunusum"

Yunus'un nefesi beni ötelere sürüklese de yenilmişliğim ortada... Yenilmişliğimiz zahir. Dünya, ülkem, bizler ve ben. Yenilmişiz. Çünkü Yunus çok uzaklardan bakıyor günümüz dünyasına.

Neden? Yunus olmak mümkün olmasa da Yunusça duymak ve Yunus'un hayalini kurduğu dünyayı oluşturmanın bir yolu yok mu? Yunus neden çok uzaklarda kaldı?

En güzel yanıtı Nureddin Topçu vermekte: "Terennüm ettiğimiz şiirler, mana cihetinden olmadı." Olmuyor. "Nazım ve musiki zevkinden öteye geçmedi." Geçmiyor.

Bizler Yunus'tan hep söz ediyoruz. Daha çok onun lafını, dedikodusunu yapıyoruz. Onun hakkında bitevi konuşuyoruz. Şiirlerini dilimize doluyoruz. Lâkin Yunus'un gönlüne yaklaşamıyoruz. Dilde olan gönle inmiyor. Gönülde karşılık bulmuyor. Azıcık gönlü olana da hüznün veriyor bu hâl.

Dilimizde olan ama gönlümüzde olmayan dilden gönle bir türlü inmeyen, indirilemeyen bir Yunus, uzaklaştı bizden.

Yunus'a birçok kesim ilgi duyuyor görünüyor. Bu ilgi Aydınli Dede Ömer'in deyişiyle "Gül-i gülzâr olup hâr olmama" ile muttasıf olan Yunus'a duyulan bir özlemden neşet ediyor muhtemelen.

İlgimiz, sözümüz çok. Özlemimiz de var. Ama işimiz, ahvalimiz farklı. "Yunus, Yunus..." nidaları altında gülzâr olmayı umarken hâr oluyoruz.

Gül-i gülzâr olmadık. Yaşadığımız dünya gül bahçesi değil. Ülkemiz de o dünyanın dışında değil. Oysa onların Yunus'u yok. İnanmak istemsek de artık bizde de yok

Yâr olmadık. Yâren olmadık. Can olmadık. Orda kalsak sesimizi kısar otururduk. İleri gittik. Hâr olduk. Bâr olduk.

Yâr olamayanlar Yunus'u dillerine dolayarak bâr oldular.

"Bâr" yük demektir. Yük olmak Yunusça değildir. Yük olandan kaçar Yunus. Yük olduk, kaçırdık Yunus'u. Ama bütün bunlar bizdendir. Yunus bizden kaçmaz. Onu kaçıran biziz. Demek ki, bakışımızı değiştirsek Yunus yine bize seslenecek, bizi düzelterek, bizi birleyecek. Çünkü Yunus, yarıdır. Yârendir. Dosttur. Birlik ile beraberliğin teminatıdır. Başka türlü olamaz. Tabiatına terstir başka türlü olmak.

Öncelikle mayadır Yunus. Maya çalar gönüllere. Mayayı kabul geden gönül içten dışa aşarak dönüşür. Birliğe erer. Hakikati idrak eder

Yunus Bir'e bir olmaya çağırır.

"Aynelyakîn görüptür Yunus Mecnun oluptur / Bir ile bir oluptur Hakkalyakîn içinde"

Yunus bilgedir. Bilgeden öte ârifdir. Âriften öte velîdir.

Bilgelik. Eski Yunan'da da öncesinde de yitlik olan ve peşine düşülen bir erdemdir. İnsanlık ne zaman nerde yitirdi o bilgeliği bilinmez. İnsanın bilgeliği bulmadaki yetersizliğini fark etmesi ama ondan vazgeçmemesi. Bulamayacağını bilince onu sevme yolunu seçmesi. Dolayısıyla sevdasına düştüğünün peşine düşmesi. Onun yolunda olması. Yolda olması.

Yunus eski Yunanda kayıp olan bilgeliği bulan. Aradığını bulan. Bulduğu ile bilgeliği aşan ârifleşen velîleşen birisi.

"Ballar balını buldum / kovanım yağma olsun" diyen Yunus, eski Yunanı aşmıştır. Yoksa sanıldığı gibi felsefe öncesi bir hâlin içinde değildir. Felsefenin aradığı ve bulamadığı dostun evindedir. Dostun evidir.

"Canlar canını buldum bu canım yağma olsun / Assin ziyandan geçtim dükkanım yağma olsun

Ben benliğimden geçtim gözüm hicabın açtım / Dost vaslına eriştim gümanım yağma olsun

İkilikten usandım birlik hanına kandım / Derd-i şarabın içtim dermanım yağma olsun

Varlık çün sefer kıldı dost andan bize geldi / Viran gönül hurd oldu cihanım yağma olsun

Geçtim bitmez sağınca usandım yaz ü kıştan / Bostanlar başın buldum bostanım yağma olsun

Yunus ne hoş demişsin Bal ü şeker yemişsin / Ballar balını buldum kovanım yağma olsun"

Herkesi sevgiyle selamlıyorum.

Yararlanılan ve yararlanılabilecek Bazı Kaynaklar

Annemarie Schimmel: İslâm'ın Mistik Boyutları. Çeviren Ergun Kocabiyik. 3. Basım, Kabcacı Yayinevi. İstanbul 2012.

Emine Sevim: Yunus Emre Şerhleri: Çıktım Erik Dalına. Bilge Kültür Sanat. İstanbul 2014.

H. Âdem Tülüce: “Türk Tefekkür Tarihini Temelendirmede Yeni Bir Yorum Denemesi”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 18 (2018): 513-533.

H. Ziya Ülken: İslâm Düşüncesi: Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş. Ülken Yayınları. İstanbul 2005.

Mehmet Bayraktar: Yunus Emre ve Aşk Felsefesi. Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Ankara 1991.

Mustafa Kara: Anadolu'nun Üç Ermişi: Yunus Emre-Eşrefoğlu Rûmî-Niyazi Mısırî. Dergah yayınları. İstanbul 2020.

Mustafa Özçelik: Anadolu'nun Gönül Dili Yunus Emre. Muhit Kitap. İstanbul 2020.

Platon: Devlet. Türkçesi: Hüseyin Demirhan. Sosyal Yayınlar. İstanbul 2002.

Platon: Parmenides. Türkçesi: Saffet Babür. Ara Yayıncılık. İstanbul 1989.

Remzi Demir: Yunus Emre Türk Felsefesinin Doğuşu. Muhayyel yayıncılık. İstanbul 2020.

Süleyman Dönmez: Emanet Ahlakı: Türk Ahlak Felsefesine Giriş. Karahan Kitabevi. Adana 2015.

Süleyman Dönmez: Keşfedilmeyi Bekleyen Medeniyet: Felsefenin Batı Dışı Referanslarına Eleştirel Bir Katkı. Karahan Kitabevi. Adana 2015.

Toshihiko Izutsu: İslâm'da Varlık Düşüncesi. Türkçesi: İbrahim Kalın. İnsan Yayınları. İstanbul 1995.

William Chittick: Varolmanın Boyutları. Çeviren: Turan Koç. İnsan Yayınları. İstanbul 1997.

Yalçın Koç: Anadolu Mayası: Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme. Cedit Neşriyat. 3. Baskı. Ankara 2011.

Yalçın Koç: Zihin ve Nazariyat: Zihnin Kaynağı ve Esasları Üzerine Bir İnceleme. Cedit Neşriyat, Ankara 2017.

Yunus Emre: Risâletü'n-Nushiyye. Hazırlayan: Umay Günay ve Osman Horata. Akçağ Yayınları. 3. Baskı. Ankara 2009.

Yunus Emre: Yunus Divanı. Hazırlayan: Prof. Dr. Turan Karataş. Hece Yayınları. Ankara 2019.

TÜRKİYE'NİN DOĞU SINIRININ OLUŞUMUNDAKİ MÜCADELESİ

Prof. Dr. Orhan DERMAN

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğu sınırlarının belirlenme sürecinde, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra imzalanan Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları esas belirleyici olmuştur. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın Kafkasya'daki hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgiye uğramış ve Kars, Ardahan, Batum vilayetlerini kaybetmiştir. 1917'ye kadar Rus hakimiyetinde kalan bu üç vilayet ancak Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra tekrar Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dahil edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de imzalanan

Mondros Mütarekesi gereğince Kars, Ardahan ve Batum'u tekrar boşaltmak zorunda kalmıştır. Anadolu'da başlayan Milli Mücadele ile Kars ve Ardahan vilayetlerine kavuşulurken, Batum anavatanına dahil edilememiştir. Türk Devleti, 1919'dan itibaren bağımsızlık yolunda destek gördüğü tek ülke olan Sovyet Rusya konusunda taviz vermek zorunda kalmıştır. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'nın, Türk-Rus sınır probleminin çözülmesinde önemli katkısı olmuştur. 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile de Moskova Antlaşması ile belirlenen sınırın Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan tarafından tanınması sağlanmıştır. 1921-1936 yılları arasında Türk-Rus ilişkileri iyi olduğu için sınırlar konusunda da ciddi bir anlaşmazlık olmamıştır.

Türkiye'nin 1936 yılından itibaren Batı'ya yaklaşması, Sovyetlerle olan ilişkilerinde gerginliğe sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda savaştan galip ülke olarak çıkan Sovyetler Birliği'nin Lideri Stalin tarafından Kars, Ardahan ve Artvin bölgesinin istenmesi ve Boğazların mevcut olan statüsündeki değişiklik teklifleri ile karşılaşmış ve Sovyetler Birliği'nin istekleri Stalin ölene kadar sürmüştür.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasına kadar Türkiye-Sovyetler Birliği sınırı olarak bilinen Doğu sınırı, Türkiye-Gürcistan-Ermenistan ve Nahçıvan sınırı (602 km) Karadeniz Sarp mevkiinden başlar, Acara dağları üzerinden, Türkiye lehine Posof kazasında kuzeye doğru küçük bir cep teşkil ederek, Hazapın gölünü ikiye böler, Beştepelerden, Çıldır Gölüne hakim Akbaba dağı'nın kuzey yüzünden Arpaçay'a ulaşır, Aras nehrini takip ederek, İran sınırı (407km) ile devam eder.

XVIII. yüzyıldan itibaren hızla güçlenen Rusya, Türk boğazlarını ele geçirip, sıcak denizlere inme hayalini her zaman kendine hedef olarak belirlemiştir. Rusya bu emperyalist gayesini, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyan tebaanın haklarını koruma, Ortodoks-Slav kardeşlerini Türk boyunduruğundan kurtarma gibi maskeler altında gizlemiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra dört kez Rusya'ya yenilen Osmanlı Devleti, büyük topraklar kaybetmiş, İstanbul'u ve Boğazları güçlülükle koruyabilmiştir.

1875 Temmuz ayında Hersek isyanı kısa sürede genişleyerek, Bosna ve Bulgaristan'a sıçramıştır. 1876 Mayıs ayında Bulgarların isyanlarının şiddetini arttırmaları sonucu, Osmanlı Devleti de aynı şiddetle cevap vererek isyanı bastırmıştır. Bu durum Batı medyasında Osmanlılar Bulgarları katlediliyor denilerek kamuoyunun oluşmasına ve Rusya'nın müdahalesine fırsat vermiştir. Rusya, Osmanlı egemenliği altındaki beylikleri Sırbistan

ve Karadağ'ı kışkırtarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmelerini sağladı. Rusya'nın himayesindeki bu beylikler Osmanlı karşısında ağır bir yenilgi aldılar, Rusya 48 saat içinde savaşın durdurulmasını isteyerek Osmanlı Devleti'ne ultimatom verdi. Osmanlı Devleti Rusya'nın bu isteğini kabul etmek zorunda kalarak 2 Kasım 1876'de mütareke yaptı. Başta İngiltere olmak üzere büyük devletler Balkanlardaki kargaşanın bir an önce sonra ermesi, barış ve huzurun gelmesi için İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verdiler. Büyük devletlerin sundukları tasarı yenilmiş bir devlete uygulanan antlaşmanın şartlarını içeriyordu. Sırbistan ve Karadağ lehine bazı sınır düzenlemeleri, Bulgaristan da Sofya ve Tırnova'nın birleşmesi ile bir bütün haline getirilirken, Bosna Hersek de birleştiriliyordu. Bu bölgeler görünüşte özerk il statüsünde görünüyordular ama bu devletlerin ana gövdesi bu antlaşma ile oluşturulmaya çalışılıyordu. Bu iller, büyük devletlerin rızası ile Babiali'nin beş yıl için atayacağı genel valilerce idare edilecekti. 15 Ocak'ta Osmanlı Devleti bu tasarıyı kabul etmediğini bildirdi. 20 Ocak'ta konferans dağılarak bütün büyükelçiler İstanbul'dan ayrıldılar. İstanbul konferansının sonuçsuz kalacağını önceden tahmin eden Rusya, 15 Ocak 1877'de Avusturya ile bir anlaşma yaptı ve Almanya'da bu anlaşmayı destekledi. Rusya'nın İngiltere'yi ikna etmesi sonucu Londra da İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya delegelerinin katılımı ile bir konferans düzenlendi ve burada alınan kararlar Osmanlı Devleti'ne 31 Mart 1877'de bildirildi. Bu konferanstaki istekler de İstanbul konferansındaki istekler ile örtüşüyordu, büyük devletler İstanbul'daki büyükelçileri ile ıslahatın denetleneyeceğini, bu bölgelerde Osmanlı ordusunun ülkenin güvenliğini sağlayacağı miktardan fazla askeri silahsızlandırmasını da istiyorlardı. Osmanlı devleti 3 Nisan 1877'de kendine bildirilen teklifleri, bağımsız bir devlet olmasının altını çizerek, yabancı devletlerin himayesi altına giremeyeceğini bildirerek reddetti.

Londra protokolünün başarısız olması üzerine Ruslar, 24 Nisan'da ordularını Beserabya'ya soktular. Doksan üç harbi, Osmanlı Rus savaşı başlamış oldu. Ruslar Rumeli de giriştikleri harekate eş zamanlı olarak 24 Nisan da Kafkaslardaki ilerleyişlerini üç koldan merkez Gümrü'den (Aleksandropol) 38 mil uzakta Kars'a doğru, diğer iki kanat Erivan'dan Beyazıt'a ve Erzurum ile Kars arasındaki Soğanlı dağları boyunca bir geçiş ile hareketin ana hedefi Erzurum'a ulaşmak üzere planladılar. Ardahan ve Kars kalelerinde güçlü bir direniş gösteren Osmanlı ordusu savunmaya yönelik bir strateji izlemişti ama düşman kuvvetlerinin ilerleyişini bu savunma önlememişti. Erzurum'la irtibatı kesilen Kars, 19 Kasım 1877'de Rusların eline geçti. Osmanlı devleti Erzurum Kalesine çekildi. Ruslar kışın gelmesi üzerine kaleyi muhasara etmediler. Zaten harbin kesin sonucunu Balkanlarda elde etmeyi tasarlamışlardı. Plevne'nin düşmesi, Rus ordularının Edirne'ye kadar gelmesi üzerine Osmanlı Devleti mütareke istemek zorunda kaldı.

31 Ocak 1878'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki mütarekeye göre Trakya, Rus işgaline bırakılıyor. Vidin, Rusçuk, Silistre, Şumnu ve Erzurum kaleleri Ruslara teslim ediliyordu. Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız olacaklar ve Karadağ genişleyecekti. Bosna Hersek ve Hristiyanların çoğunlukta olduğu illerde özerk idareler oluşturulacaktı. Babiali'ye bağlı özerk bir Bulgar Beyliği kurulacaktı. Rusya ile Osmanlı arasında barış görüşmeleri sürerken, Rusya'nın tek başına Balkanlar'da elde ettiği başarılarından rahatsız olan Avusturya, Baden Baden'de bir Avrupa kongresi toplanmasını talep etti. Rusya buna cevap vermeyerek diğer büyük Avrupa devletlerinin işe karışmadan Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması yapmaya karar verdi. Bunun üzerine 3 Mart 1878'de Ayestafanos (Yeşilköy) Antlaşması Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalandı. Bu antlaşmaya göre Büyük Bulgaristan kuruluyor, Bosna Hersek Avusturya'ya bırakılıyordu. Antlaşmanın Osmanlı'nın Doğu sınırı ile ilgili 16. maddesinde ise Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı illerde bazı

reformların yapılması istenirken, Çerkez ve Kürt aşiretlerine karşı güvenlikleri Osmanlı Hükümetince sağlanması ön görülüyordu. 18. madde ile Osmanlı Devleti Hatur (Kotur) Kasabası'nı İran'a vermeyi kabul ediyor, 19. maddede ise Osmanlı Devleti 1.410.000.000 ruble savaş tazminatı ödemeyi kabul ediyor ama Osmanlı Devleti'nin finansal durumu göz önüne bulundurulduğundan bazı toprakların (Kars, Ardahan, Batum, Beyazıt sancakları ile Eleşkirt vadisi) Ruslara bırakılması ile bu tazminat 310.000.000 rubleye indiriliyordu. Bu antlaşma Avrupa'daki Büyük devletlerin özellikle Avusturya'nın hiç hoşuna gitmedi ve Almanya Başbakanı Bismark'ın ön ayak olması ile 13 Temmuz 1878'de İngiltere, Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Berlin antlaşması imzalandı. Antlaşmanın Doğu Sınırı ile ilgili 59. maddesinde Rusya İmparatorluğu Batum'u serbest ticaret limanı yapacağını beyan etti, 60. maddesi ile Eleşkirt vadisiyle Beyazıt şehri Osmanlı Devleti'ne geri verildi. Osmanlı Devleti Hatur (Kotur) şehri ve arazisini İran'a bıraktı. 61. madde Ermeni islahatı ve güvenliği ile ilgili idi. Berlin antlaşması ile Ani harabeleri Rusya tarafında kalırken buranın onarılacak Eski Ermenistan'ın merkezi yapmayı hedef alınarak 10 bin Ermeni'nin bu bölgeye göç ettirilmesi hedeflendi.

Birinci Dünya savaşı sırasında Sarıkamış harekâtı Osmanlı Devleti için çok acı içeren sonuçlar doğurdu. Ağır kış koşullarında, hiç de kış mevsimine uygun olmayan ekipmanla 118 bin mevcutlu ordudan 42 bini geri dönebildi. Rus kuvvetlerinin kaybı 32 bin civarında idi, 15 bin ere ne olduğu bilinmiyordu. Bu erlerin firar etmiş olabileceği belirtiliyordu. 22 Aralık 1914'de başlayan 17 Ocak 1915'de sonra eren bu taarruz sonucu Osmanlı 3. Ordusu ağır kayıplar vererek artık taarruz gücünü tamamen kaybediyor, 1915 yılını tamamıyla savunma ile geçirmek zorunda kalıyordu. Rus güçleri bu hareketin sonunu bekledikten sonra taarruza geçip Batum istikametinden ilerleyerek önce Hopa, 27 Mart 1915'de Artvin'i ele geçirdiler.

15 Nisan 1915’de bölgedeki Ermeniler ayaklandılar. 20 Nisan 1915’de Ermeniler Van şehrini ele geçirdiler. O dönemde Van, Bitlis, Muş bölgesinde birçok Ermeni ve Nasturi unsur vardı. Van şehrinin Ermenilerin eline geçmesinden sonra Ruslar Haziran 1915’de tekrar harekete geçtiler. 16 Şubat 1916 de Muş ve Erzurum, 3 Mart’ta ise Bitlis işgal edildi. 15 Temmuz’da Bayburt, 18 Temmuz’da Kelkit, 25 Temmuz’da ise Erzincan, Ruslar tarafından işgaledilerek 1916 Ağustos’un sonunda Ruslar adına büyük taarruz tamamlanmış oldu. Ocak 1917’de Kafkasya’daki durum Türklerden ziyade Rusların lehine idi, bölgede 120 bin Rus askerine karşılık Türk birliklerini toplam mevcudu 40 bin civarındaydı. Türkler açısından Rus işgaline en büyük engel Kasım 1917 Bolşevik devrimidir.

6-7 Kasım 1917 gecesini başlayan Bolşevik devrimi Vladimir İlyiç Lenin ve arkadaşlarının “derhal barış yapılması” ve “toprakların çiftçilere dağıtılması” sloganları ile yola çıkmıştı. 8 Kasım’da ünlü Barış Dekreti (Kararnamesi) açıklandı. Çarlık Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı’nın ilk yılında Almanya’ya yenilip, askerlerin artık savaşmak istememesi ve toplumun ne olursa olsun barış istemesi ve savaş felaketinin getirdiği ekonomik sıkıntılar ve bir türlü gerçekleşmeyen toprak reformu bunda etkili oldu. Bolşevikler eski müttefiklerinin onayını almadan Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Brest-Litovsk şehrinde 17 Aralık 1917 tarihinde mütareke akdedildi. 18 Aralık 1917 tarihinde de Erzincan Mütarekesi ile 14 maddelik sözleşme yürürlüğe girdi. Almanların “ilhaksız-tazminatsız barış” maskesi ile Alman emperyalizmin Sovyet Rusya’dan Polonya, Litvanya, Kurlandiya, Estonya ve Livonya’nın bir kısmının işgaline son verip hatta kendi kontrolüne geçmesini istemesi antlaşmanın oluşmasını önledi bu arada Sovyet Rusya da Doğu Anadolu’da bir Ermeni devleti kurma hedefinden vazgeçmemiş hatta bunu da kabul ettirmeye çalışmakta idi. Troçki 10 Şubat 1918’de Almanların arazi ilhakına dayanan sulh teklifini kabul etmediklerini bildirdi. Rusya, müttefiklerle olan savaşının da sona erdiğini belirtti. Bu durum siyasi literatürde “Ne Barış-Ne

Savaş” anlamına geliyordu. 18 Şubat’ta yeniden başlayan Alman taarruzu sonucu Alman ordusu Petrograd’ı tehdit etmeye başladı ve Bolşevikler Almanların sulh şartlarını kabul etmek zorunda kaldılar. Rus ordusunun Doğu Anadolu Bölgesi’nden çekilmesi de Osmanlı 3. Ordusunun ileri hareketi için zemin hazırladı. 12 Şubat 1918’de başlayan hareket sonucu 5 Nisan’da Sarıkamış, 14 Nisan’da Batum ele geçirildi ve Türk ordusu karşısında hezimete uğrayan Ermeni kuvvetleri Kars’a çekildiler. Ermeniler bir heyet göndererek sulh teklif ettiler. 25 Nisan’da Türk kuvvetleri Kars’a girdi ve 30 Nisan’da Arpaçay sınırına ulaşıldı. 40 yıllık ayrılıktan sonra Elviye-i Selase Bölgesi (Kars, Ardahan, Batum) anavatana katılmış oldu. Türk Hükümeti, Azerbaycan Türkleri, Gürcü ve Ermenilerden oluşan Maveraya-yı Kafkas Federatif Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmak, Brest-Litovsk barışını bu teşekküle kabul ettirmek ve nihayetinde bu devletlerin bağımsızlık ilanında bulunmalarını istiyordu.

Mavera-yı Kafkas Federatif Hükümeti ise Brest-Litovsk antlaşmasını tanımayı ret ediyorlardı. Ermenilerin Brest-Litovsk antlaşmasını tanımak istememeleri ve bölgede yaşayan Müslüman ahaliye karşı yaptıkları zulüm üzerine İngilizlerin de İran'daki hareketinin neticesinde Türk kuvvetleri Gümrü-Culfa demiryolunu işgal etmeye mecbur kaldılar. 16 Mayıs 1918'de Gümrü işgal edildi. 17 Haziran 1918'de Gümrü'de mütarekeler başladı. Ermeni tarafı 4 Haziran 1918'de Batum'da Osmanlı Devleti ile imzaladıkları "Barış ve Dostluk Antlaşmasını" kabul etmiş oldu. Osmanlı Ordusunun Kafkaslarda gösterdiği başarıları karşı diğer cephelerde durum iç açıcı değildi. Şam ve Halep'in elden çıkması ve Bulgaristan'ın yenilmesi, İstanbul'un İngiliz-Fransız ordularının tehdit altında olmaları üzerine Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. 26 Ekim 1918'de Limni adasında Mondros limanında başlayan müzakereler 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile sona erdi. Mütareke ile Batum şehrinin işgal edilebileceği, altı Ermeni vilayeti (Vilayet-i Sittede) karışıklık çıktığında itilaf devletleri tarafında işgal edilebileceği, 11. maddesi ile İran'ın kuzeybatı kısmındaki ve Mavera-yı Kafkas'daki Osmanlı kuvvetleri derhal harpten önceki sınırların içerisine çekilmesi öngörülüyordu. Temmuz ayında Sultan V. Mehmet Reşad ölmüş, Osmanlı tahtına VI. Mehmet Vahdettinge geçmişti. İttihatve Terakkinin barış için yaptığı teşebbüs başarısız olunca Talat Paşa hükümeti istifa etmiş 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurulmuştu. O da Brest-Litovsk antlaşması ile anavatana katılan üç sancağın kaybını önlemek için 21 Ekim'de verdiği emirle Kafkasya'da büyük fedakarlıklar sonucu elde edilen Dağıstan, Azerbaycan, Batum Antlaşması ile alınan Ahıska, Ahılkelek ve Gümrü'nün boşaltılmasına karar vermişti. 24 Ekim'den itibaren altı hafta içinde bu bölge boşaltılacaktı. Bu acele ve yanlışı verilen kararla Arpaçay'ın doğusunda bulunan Ahıska, Ahılkelek ve Iğdır ahalisinde bu karar büyük üzüntü ile karşılandı ve büyük bir göç başladı.

Rusların buralara sevk edecekleri kuvvetlerinin olmamasından dolayı Ahıska Gürcülere, Ahılkelek Ermenilere İngilizler tarafından verildi. Bu geri çekilme hiçbir işe yaramadı 11 Kasım 1918'de İngilizler büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan bu bölgenin boşaltılması istediler sadece bu olay silah ve cephanenin geri taşınması için bir zaman kazandırdı. Ordu kuvvetleri bir plan ve program gereğince, Erzurum istikametine doğru çekilirken Kars Milli Şurası adı ile hakimiyeti Karslılar tarafından kurulan bir yapıya, Kars'ı terk ettiler. 5 Kasım 1918'de Kars'da İslam Milli Şurası adıyla bir hükümet kuruldu. 7-9 Ocak 1919'da toplanan II. Ardahan Kongresi'nde Ahıska ve Ahılkelek'in de Şura hükümetine katılması kararı alındı. 17-18 Ocak 1919 gecesi toplanan Büyük Kars Kongresinde İslam Milli Şurası yerine Nahçıvan ve Ordubad'ın da katıldığı Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti kuruldu. Ancak bu hükümet uzun ömürlü olmadı.

İngilizler, Mondros Mütarekesi'ne göre Kars'ta askeri karargah kurdular. Demiryollarına hakim oldular. 13 Nisan 1919'da Kars Parlamento binasını hile ile işgal edip, hükümet erkanını tutuklayıp Batum'a oradan da Malta'ya sürdüler. 19 Nisan 1919'da Ahılkelek üzerinden gelen Gürcü ordusu Ardahan'ı işgal etti. Ermeniler de 30 Nisan da İngilizlerin de yardımı ile Kars'ı işgal ettiler. 19 Mayıs 1919 da Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a ayak basması ile milli mücadele başladı. 22 Haziran'da Amasya'da Milli Mücadele programı açıklandı, 23 Temmuz 1919'da vatanın yer yer işgal edilmesi ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmak istenmesi üzerine Erzurum delegesi olarak katıldığı Erzurum kongresinde "Heyet-i Temsiliye" seçilerek başkanlığına Mustafa Kemal getirildi. Yedi vilayet (Van, Bitlis, Diyarbakır, Elaziz, Sivas, Erzurum, Trabzon) gözetilerek oluşturulan bu yapıya ilaveten Elviye-yi Selase'nin vatanın ayrılmaz bir parçası olduğu, 4 Eylül 1919'da Sivas kongresi ile de Heyet-i Temsiliyesi genişletilerek "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Temsiliyesi" adını aldı.

Erzurum ve Sivas kongreleri ile bağımsızlık yolunda önemli adımlar atılınca ulusal iradenin üstünlüğü karşısında Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Anadolu ile ilişkileri yumuşatmak ve bu yolla Anadolu hareketini etkisiz hale getirmek için Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu. 20-22 Ekim'de hükümet adına Bahriye Nazırı Salip Paşa başkanlığında bir heyetle Mustafa Kemal Paşa arasında Amasya'da görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde seçimlerin bir an önce yapılması kararlaştırılırken Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da toplanması İstanbul Hükümeti adına kabul edilmedi, Mustafa Kemal Paşa da memleketi bir bunalıma sürüklememek için meclisin İstanbul'da toplanmasına razı oldu. 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal ve arkadaşları siyasi ve askeri durumu yakından izleyebilmek için Ankara'ya geldiler. Seçimleri büyük ölçüde Müdafaa-i Hukuk teşekkülünce desteklenen adaylar kazandı. 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan 77 milletvekilinin katılımı ile açıldı ama Erzurum milletvekili seçilen Mustafa Kemal İstanbul'a gitmeyerek Ankara'da kaldı. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşından sonra da, genç Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra her şey normalleşene kadar 1 Temmuz 1927 yılına kadar da İstanbul'a gitmeyecektir. Meclis-i Mebusan'a seçilen milletvekilleri ile Ankara'da yapılan görüşmeler ve alınan kararlara rağmen Mustafa Kemal, meclis başkanlığına seçilmemiş, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yerine Felah-ı Vatan grubu kurulmuştur. İstanbul'a giden milletvekilleri böyle bir hareket tarzı ile işgalcilere ve Padişah'a Anadolu'nun tesirinde olmadıklarını göstermek istemişlerdir. Ama 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan yapılan tartışmaların sonucunda "Misak-ı Milli"yi kabul etmişlerdir. İtilaf devletleri tarafından hiç hoş karşılanmayan bu karar sonucu 5 Mart 1920'de İstanbul işgal edilmeye karar verilmiş, 16 Nisan 1920'de İstanbul işgal edilmiş ve Meclis-i Mebusan basılarak, birçok milletvekili tutuklanmıştır. Mustafa Kemal Paşa 19 Mart'da yayınladığı bir bildiri ile olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanacağını bildirmişti. 23 Nisan 1920'de Meclis'in

Ankara'da açılmasına karar verilmiştir. İtilaf Devletleri de İstanbul Hükümeti'ne 11 Mayıs 1920'de antlaşma taslağı takdim ederek cevap için bir ay süre vermişlerdir. 10 Ağustos 1920'de Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Berlin Büyükelçisi Reşat Halis Osmanlı delegesi olarak katılarak Serv Antlaşması'nı Osmanlı Hükümeti adına imzalamışlardır. Bu antlaşmanın Doğu Anadolu ile ilgili hükümleri oldukça ağırdı. Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da kurulmak istenen Ermeni Devletini tanımanın yanında, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un bu vilayetlerin Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis Türk Ermeni sınırının belirlenmesi konusundaki hakemliği ile Ermenilere denize açılma imkanı veriliyordu. Osmanlı Devleti Ermenistan'a bırakılacak olan topraklardan bütün haklarından da vazgeçiyordu. Ayrıca Ermenistan Devletinin güneyinde Suriye ve Irak kuzeyindeki topraklarda Kürtlerin nüfusça çoğunlukta olduğu bölgelerde yerel özerkliği de kabul ediyordu. Kürtler bağımsız bir devlet kurmak isterlerse, bunu da Milletler Cemiyetine taşırlarsa ve bağımsız bir devlet kurması yönünde karar verilirse Osmanlı Devleti bu karara uyacak ve bölgedeki tüm haklarından vazgeçecekti. Ermenistan devletinin sınırları da, Rus Ermenistan'ı, Yedi Ermeni Vilayeti ve Kilikya'yı da içine alacak şekilde olacaktı.

Wilson, hazırladığı raporu Müttefik Devletler Yüksek Konseyine sunmasından hemen sonra Ermeni kuvvetleri Kazım Karabekir komutasındaki Türk Kuvvetleri karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Ermenistan barış istemek zorunda kaldı ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı. 5 Aralık 1920'de ise Ermenistan, Bolşevikleştirilerek Sovyet Cumhuriyeti'nin bir parçası haline geldi. Tüm bu gelişmeler karşısında Wilson'un çizdiği Ermenistan haritasının bir anlamı kalmadı. Müttefiklerin prestijini sarsacak bir skandala dönüşmemesi için İngiltere hemen devreye girerek Wilson'dan bu raporun kamuoyuna duyurulmamasını istemiş, Wilson da çizmiş olduğu Ermenistan sınırlarını açıklamaktan vazgeçmiştir.

Milli Mücadelenin ilk döneminde Mustafa Kemal'in önerisi ile Kazım Karabekir Paşa Doktor Ömer Lütfi Bey ile Doktor Fuat Sabri Beyi Bolşeviklerle temasa geçsin diye Bakü'ye göndermişti. Bu dönemde Bolşevikler daha Kafkasya'ya inmemişlerdi. Gürcistan'da Menşevikler, Azerbaycan'da Müsavat ağırlıklı koalisyon ki o da İngilizlerin oyuncağı idi, Ermenistan'da ise Taşnaklar iktidarda idiler. İTC'ye (İttihat ve Terakki Cemiyeti) bağlı olan Karakol cemiyeti Bolşeviklerle ilişki kurma yönünde epey mesafe almışlardı. Ekim 1918'de Enver ve Nuri Paşalar Azerbaycan'da Elviye'yi Selase'de

bırakılan Türk subay ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin, Karakol cemiyeti ile bağlantıları vardı ve Bolşevikler Kafkasya'ya indiklerinde ilk olarak bu kişiler ile karşılaştılar. Bolşeviklerin Kafkasya'ya inmesi haline İngilizler Menşevik gücü, Taşnak Ermeni ve Müsavat Azerbaycan Hükümetlerinden oluşmuş bir cephe yaratmak istiyordu. Mili Hareketin Bolşeviklerden çekinmelerine karşın İstanbul'un işgali, Bolşeviklerin Denikin kuvvetlerini yenerek doğuda hızla ilerlemesi üzerine Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi Sovyetlere bir heyet göndermeye karar verdi.

Birinci Moskova Müzakereleri'nde Sovyetler ile Anadolu Hükümeti arasındaki toprak anlaşmazlığı iki noktada saptanmıştı. Sovyetler'in Ermenilere Doğu Anadolu'da toprak vermesi ve Batum sorunu idi. Sovyetler'in Kafkasya'ya inmelerinde, Brest-Litovsk Anlaşması ile kazandığımız Elviye'yi Selase bölgesini kaybetme tehlikesi vardı. Azerbaycan'da Musavat hükümetinin başına gelenleri gören Menşevik Gürcüler ve Taşnaklar, Bolşeviklerle anlaşmaya yöneldiler. 2 Mayıs'ta Moskova'da Menşevik hükümeti ile anlaşma imzalandı. Sovyet hükümeti, Batum'un Gürcistan'a ait olduğunu kabul ediyordu. Sovyet hükümeti Ermenistan'a da eğer Sevr Anlaşması'ndaki Büyük Ermenistan projesinden vazgeçerse Ankara hükümetinden Van ve Bitlis vilayetlerini isteyebileceklerini teklif ediyorlardı. 24 Temmuz 1920'de meclis tarafından gönderilen ilk Türk heyeti ile Sovyetler'in temasında Sovyet Rusya'nın Brest-Litovsk Anlaşması'nı tanımaması önemli idi fakat Rusya'dan beklenen yardımın gelmemesi çok daha öncelikliydi. Yunan saldırıları sonucu Anadolu'daki durum her gün daha kötüye gidiyordu. 9 Ağustos'ta Bekir Sami Bey, Sovyet temsilci Çiçerin ile bir an önce görüşmelerin başlamasını önerdi. Çiçerin, İTC ile Van- Muş-Bitlis bölgesinden bir kısım toprağın Ermenilere verilmesini ilettiklerini ifade etti. Ankara hükümeti Anadolu'da hiçbir zaman Ermeni vilayetlerinin olmadığı, Ermenilerin birçok vilayette Müslümanlarla beraber yaşasalar bile hiçbir yerde çoğunluğa sahip olmadıklarını, nüfuslarının en yoğun yerde bile yüzde otuzu geçmediğini ifade ettiler. Sovyetler ileride İslam ülkeleri üzerinde oluşabilecek kötü etkileri engellemek ve özellikle İngiltere'ye karşı etki ve gücünü göstermek için Türkiye'nin mücadelesine destekçi görünmekte, kendisinden istenen ve verebilecek durumda olduğu malzemeleri olabildiğince geciktirmekte idi. Batı devletleri ile anlaşma karşılığında Türkiye'nin bırakılması ve gözden çıkarılması için Türkiye ile kesin anlaşma yapmaktan çekinmekte, İslam milletlerinin Türkiye'nin etkisine düşmemesi için aralarındaki ilişkiyi engellemeye

çalışmaktadır. Bolşevikler, Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandası yaparak, bunu İngilizlerle yaptıkları pazarlıkta bir alışveriş malzemesi olarak kullanmışlardı. Türkiye'ye para ve destek vermeyerek avutmuşlar, Türkiye'nin Müslümanlar ile ilişkisini engellemişler, Ermeni sorununu Ermeniler yararına çözümleyecek bir durumda olduklarını Ermenilere ve Batı dünyasına göstermişlerdi. Bolşevikler, Leh saldırısı sonuçlanır, Vrangel'in Azak Denizi havalisindeki Kazakları ayaklandırarak Kafkas yolunu kesme projesini bertaraf ederlerse, Batılı devletler ile hiçbir anlaşma ile bağlı olmadıkları Türkiye üzerine pazarlığa oturabileceklerini planlıyorlardı. Bolşevikler Türkiye'de komünist bir devrim yapamazlarsa ancak Türkiye ile gerçekçi bir anlaşma yapabileceklerdi. Ankara Milli Hükümeti Sovyetlerin Ermeniler lehine toprak taleplerini kesin bir dille reddederken, Türkiye'den göç etmiş olan Osmanlı Ermenilerinin göçten önceki oturdukları yerlere dönmelerine engel olmamayı ve bu yolla gelecek halka, öteki azınlıklara sağlanan hakları eksiksiz sağlamayı görevi kapsamında saymayı beyan etmiştir.

Sovyet Rusların Kafkas Cephesi'ndeki birliklerinin önemli bir kısmını Polonya Cephesi'ne göndermesi üzerine, bölgede otorite boşluğunu fırsat bilen Ermeniler Müslüman ahaliye yaptıkları baskıların artması üzerine 28 Eylül 1920'de, Ankara Milli Hükümeti "Doğu Harekatı'nı" başlattı. Gürcü tarafsızlığını sağladıktan sonra Türk ordusu 28 Ekim'de harekate yeniden başlayarak 30 Ekim'de Kars şehrini ele geçirdiler. Türk taarruzu yeniden başlayarak 3 Kasım'da Ermeni birlikleri Gümrü batı sırtlarına kadar geri atıldı. 6 Kasım'da Ermeni hükümeti ile başlayan görüşmeler sonucunda Ermeni ordusu Arpaçay'ın batı tarafını tahliye ederek Gümrü'den de çekildiler. 2/3 Aralık 1920 gecesi Gümrü'de Türk heyeti ile Ermeni heyeti arasında imzalanan Gümrü Anlaşması ile Kars sancağı tamamı ile Türkiye topraklarına katılıyor, Ermenilerin elinde bulunan Kulp/Tuzluca kazası da Türkiye'ye geri veriliyordu. Türk ordusunun Ermenistan'a karşı yapmış olduğu askeri harekât Gürcistan'da endişe ile karşılandı ve Batum'u yeniden İngilizlere teslim edilmesi gündeme geldi.

Sovyetlerde Bakü'nün İtilaf devletleri tarafından işgal edilebileceği endişesi doğdu. Sovyet Rusya, Türkiye ile Ermenistan arasında yoğun arabuluculuk faaliyetlerine girişti. Ermenistan'da Bolşevikler bu gelişmeler sırasında iktidar geldiler. Artvin ve Batum'u elinde bulunduran Gürcü hükümeti bu gelişmeleri endişe ile takip ediyordu. Türk Hükümeti Gürcülere bu hareketin Ermenilere karşı olduğunu beyan etse bile Batum ve çevresi Elviye'yi Selase'nin bir parçası idi ve Brest Litovsk anlaşması ile Türk anavatanına dahil edilmişti. Batum Sovyet Rusya için oldukça önemli idi Batum'un başka bir ülkenin eline geçmesi Bakü'nün güvenliğini tehdit edebilirdi. Gümrü Anlaşması'ndan sonra Gürcistan tarafsız bölge olarak kabul edilen "Borçalı" havalisini işgal etti. Ermeni Bolşevikler, Gürcü hükümetine bir nota vererek Gürcülerin bu bölgeden derhal geri çekilmesini istediler. Gürcistan hükümeti, kendilerinin bu bölgenin bir parçası olduğunu ileri sürerek teklifi reddettiler. Moskova'nın da bir muhtıra göndererek tarafsız bölgenin boşaltılıp Ermenistan'a terk edilmesini istemesi üzerine Sovyet Rusya ile Gürcü Menşevikler arasındaki ilk sürtüşme başlamış oldu. Gümrü Anlaşması'ndan sonra Gürcistan, kendisi için asıl tehlikenin Türk ordusu değil, Bolşevikler olduğunu düşünmesi üzerine Türk hükümeti ile Batum ve Ardahan'ın kendi sınırları içerisinde kalması şartı ile anlaşma yapmak istemişti. Türk ve Müslüman ahalisinin çoğunlukta olduğu Batum ve Ardahan Misak-ı Milli sınırları içerisinde idi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilleri bulunuyordu. Gürcistan'ın sıkışık durumda yaptığı bu teklif Ankara hükümeti tarafından kabul edilmedi. Sovyetler İngilizlerle yapacakları ticaret anlaşması öncesi, Gürcistan'ı ve özellikle petrol ihraç edebilecekleri Batum'u ele geçirmek istiyorlardı. 19 Şubat 1921'de Bolşevik Rusya, Gürcistan'a harp ilan etti. Gürcüler bu Bolşevik saldırısı karşısında Türk hükümetine müracaat ederek yardım istedi. Türk hükümeti ise tarafsızlığını muhafaza edeceğini bildirdi. Türk hükümeti Sovyet Rusya'nın Batum konusundaki hassasiyetini biliyordu Ruslarla ilişkiyi bozmadan Artvin ve Ardahan'ı anavatanına katabilmek için Türk Milli Hükümeti Dışişleri bakanı Ahmet Muhtar Beyi'n Ankara'da bulunan Gürcü elçi

Simon Midivani'ye, Artvin ve Ardahan'ın tahliyesi için öneride bulundu, elçi de kendi hükümetine selametleri için bu isteğin kabul edilmesini önerdi. Mondoros Mütarekesi'nden sonra tamamen Türk ve Müslüman olan bu bölge İngiliz tarafından alınarak Gürcistan'a hediye olarak verilmişti. İngilizlerin gerçek hedefleri Batum'u ellerinde tutabilmektir. Bu bölgenin Gürcistan'a verilmesi ise Gürcüler ile Türk arasında nifak sokulması düşüncesi ile yaratılmıştı. Gürcü hükümeti Türk tarafının haklı teklifini kabul etti. Kızılordu'nun Tiflis'i işgalinden bir gün önce Ardahan ve Artvin, Doğu cephesi kuvvetleri tarafından geri alındı. Mondoros Mütarekesi'nin imzalanması ile Osmanlı'dan koparılan Elviye'yi Selase'nin bir kısmı Türkiye'ye katılmış oldu.

Birinci Moskova müzakerelerinde Sovyet Rusya'nın Van ve Bitlis bölgelerinden Ermenistan için toprak talep etmeleri üzerine anlaşma imzalanamamıştı. Türk ordusunun Taşnak Ermenistan'ına karşı harekete geçerek, Ermenistan'ın işgali altında bulunan Türk bölgelerini ele geçirmesi, hatta daha da ileri giderek Gümrü'yü işgal etmesi, Ermenilere toprak verilmesi konusunu artık gündem dışına çıkarmış ama Türk-Sovyet ilişkilerinde bir sertleşmeye neden olmuştu. Türk hükümeti Milli Mücadele süresince tek destek görebileceği yer olan Sovyet Rusya'nın tepkisine rağmen bu hareketi yapmış ve gelişen olayları ustaca bir diplomasiyle kendi yararına çevirerek, bu bunalımlı dönemi atlattı. İtilaf devletlerinin de Ankara hükümeti ile iyi ilişkiler kurma niyetini İstanbul hükümetinin başına Kuva-yı Milliye'ye yakın kişilerden Tefik Paşa kabinesinin göreve getirmesi de etkili olmuştur.

Moskova Konferansı 26 Şubat 1921 sırasında Stalin'in Batum şehri için bir nefeslik (hayat sahası) yer istemesi üzerine Türk heyeti, Misak-ı Milli'nin esas olarak kabul edilmesi halinde bunun da mümkün olabileceğini bildirdi. Stalin'in Arpaçay sınırının biraz daha geriye çekilmesi isteği üzerine, Türk heyeti sınırın yine Arpaçay olarak kalmasını ancak sınır karakollarının beş kilometre geriye çekilebileceğini, bu şartların kabul edilmesi durumunda Gümrü şehrinin tahliye edilebileceğini ifade etti.

Nahçıvan'ın Azerbaycan ve Türkiye'nin himayesinde müstakil bir devlet olarak kalmasının kabul edilebileceği bildirildi. Türk heyeti, Batum şehri ve limanı için şehrin güneyindeki Çoruh mıntıkasından başlayarak Batum'un on kilometre güneydoğusuna kadar varan ve oradan kuzeye dönerek Batum demiryoluna on kilometre mesafede, bu hatla birleşerek doksan üç sınırına vasil olan sınır dahilindeki araziye Batum arazisi olarak tanıyacaklarını belirtti. Çiçerin de Enver Paşa aracılığı ile Batum arazisinin ayrılarak sınırın Arpaçay'ın ve Aras nehrinin 20 kilometre batısından geçme önerisi, Türk heyeti tarafından bu konunun Stalin ile görüşüldüğü ileri sürülerek reddedildi.

Moskova'da müzakereler devam ederken Londra Konferansı'na gönderilen Ankara Hükümeti'nin temsilcisi Bekir Sami Bey, Paris ve Londra'da temaslara başlamıştı. Kafkasya'nın kontrolünü ellerine geçiremeyen İtilaf devletlerinin sahip oldukları son koz Batum'du. Batum, Rusya'nın ihtiyaç fazlası petrolü ihraç edip, yerine makine ve araç gereç alabileceği tek yoldu. Bekir Sami Bey, Paris

ve Londra'da "Kafkas Seddi" yanlısı olarak çalışmalarını devam ettirirken Ankara'da Kafkas Federasyonunun oluşturulması ile ilgili ciddi bir eğilim ortaya çıkmıştı. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Kafkas konfederasyonu için Doğu cephesi kuvvetlerinin Ruslara karşı hazırlanması emrini vermişken, Doğu Cephesi komutanı Kazım Karabekir, Gürcü-Bolşevik savaşında tarafsız kalınmasını tavsiye etmişti.

Bolşevik birliklerinin Batum istikametine doğru ilerlemesi üzerine Gürcü sefiri, hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda, 8 Mart 1921'de Hariciye vekaletine başvurarak, Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in Türk ordusu tarafından geçici işgal edilmesini istedi. Çünkü bu topraklar asırlardır Türk Müslüman halkın yaşadığı bölge idi. Gürcü sefirin teklifine göre, bölgenin işgali sadece askeri mahiyette olacak, Gürcü memurlar görevlerinde kalacaklardı. Bu teklif üzerine Heyet-i Vekil aynı gün toplanarak Batum, Ahıska ve Ahılkelek aynı gün işgal edilmesine karar verildi. Bolşevik kuvvetler ile çarpışmaktan azami kaçınarak 8 Mart Ahıska, 11 Mart Batum ve 14 Mart Ahılkelek işgal edildi.

Aslında Türk heyeti, Moskova konferansının 10 Mart toplantısında Batum, Ahıska ve Ahılkelek bölgesinin Sovyet Gürcistan'ında kalmasını kabul etmişti. Batum'un işgali üzerine Ankara hükümetinin Tiflis temsilcisi Kazım Bey, 13 Mart'ta Batum'a gelerek idareyi ele aldı. 10 Mart 1921'de Moskova konferansının birinci oturumu açıldı. Yusuf Kemal Bey'in başkanlık ettiği bu oturumda sınır konusu konuşuldu. Rus tarafı, Batum'un bütün Sovyet dünyası için hayati bir öneme sahip olduğunu söyleyerek, Batum limanı ve çevresindeki demiryol ve şose yolların Sovyet Cumhuriyeti'ne ve mevcut Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti'ne ait olması gerektiğini ifade etti. Türk heyeti ise Batum şehri ve limanında Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti'nin egemenliğini ancak şu şartlarda kabul edebileceğini belirtti:

1- Ahaliye geniş özerklik verilmesi

2-Müslüman nüfusa kültürel, dini ve topraktan serbest istifade haklarının verilmesi

3-Türkiye'ye ithal veya ihraç edilen mallara ve her türlü eşyalara serbest transit hakkının verilmesi. Batum limanından ücret ödenmeden yararlanılması ve bütün malların vergiden muaf tutulması.

Türk heyeti, Batum'un Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer aldığını ve bu bölgenin Türkiye'ye ait olduğunu fakat Batum'un Sovyet Rusya için hayati öneme sahip olmasından dolayı bazı şartlarla bu bölgedeki haklarından vazgeçebileceğini ve bu şartlarında Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti tarafından kabul edilmesi gerektiğini belirtti.

Moskova Anlaşması ile Sovyet Rusya Misak-ı Milli'yi tanıdı. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak, Hadis Meta Dağı-Şavşat Dağı'nda suların bölündüğü hat- Kani Dağı ve oradan sürekli olarak Ardahan ve Kars sancaklarının idari sınırlarının kuzeyini, Arpaçay ve Aras nehirlerini takip ederek, Aşağı Karasu'ya döküldüğü yere varan hat olarak kabul edildi. Anlaşma imzalandıktan sonra, para ve silah yardımının Türk askeri Batum ve Ahıska'yı boşalttıktan sonra yapılabileceği kararlaştırıldı. 18 Mart'ta

Bolşevik birlikleri Batum'a girdiler. Şehirde yer yer çatışmalar çıktı, Kazım Karabekir'in Batum'un işgalinin gereksiz ve riskli olduğunu belirtse bile Türk askeri tarafından gerçekleştirilen Batum'un işgali Rus tarafının Moskova Konferansı'nda daha yapıcı davranmasına yol açmıştır. Batum şehrindeki Türk askerlerinin geri çekilmesi 24 Mart 1921'de tamamlandı.

Bölgenin Türk ve Bolşevik kuvvetlerinin işgali ile birlikte Taşnak ve Menşevik yönetimleri sona ermiş, bu da İngilizlerin Kafkas petrolünü ele geçirme ve bölgeyi kontrolü altına alma emellerinin sonu olmuştur. Bu gelişmeler Kurtuluş Savaşı'nda Ankara hükümeti için yaşamsal bir dönüm noktası olmuştur. Türk heyeti Batum'dan vazgeçilme karşılığında, Arpaçay'ın batı kıyısını ve Iğdır'ı istemiş, anlaşma ile de bu hedefe varılmıştır.

Moskova Anlaşması'nın imzalanmış suretlerinin Ankara'ya geç ulaşması üzerine Büyük Millet Meclisi'nin 21 Temmuz 1921 tarihli oturumunda anlaşma onaylandı. Hariciye vekili Yusuf Kemal Beyin gerekli açıklamaları yapması üzerine Batum milletvekilleri Ali Rıza, Ahmet Fevzi, M. Edip, Ahmed Nureddin ve Ahmed Akif beyler Batum namına bu anlaşmayı reddeder ve Heyet-i Aliyenizden reddini talep ederiz diye Büyük Millet Meclisine takrirlerini verdiler. Yusuf Kemal Bey, Batum milletvekillerinin üzüntülerini paylaştıklarını ifade ederken "Ne yapalım Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati bunu icap ediyordu" sözleri ile bu acı kaybı ifade etti. Nisan 1921'de Sovyet Rus tarafı Türk birliklerinin Moskova Anlaşması neticesinde Gümrü şehrini boşaltmasının da bir an önce tamamlanmasını talep ettiler. 16 Nisan 1921'de başlayan tahliye işlemi, 23 Nisan 1921'de tamamlandı.

Sovyet Rusya hükümeti, Moskova Konferansı'na Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın da katılmasını istedi ancak görüşmelerin daha da uzayacağı düşüncesiyle bu üç Kafkas ülkesiyle ilgili konuların ayrı bir konferansta görüşülmesi kararlaştırıldı.

Yusuf Kemal ile Rıza Nur beyler Moskova Anlaşması'nı imzaladıktan sonra 8 Nisan 1921'de Bakü'ye gittiler.

Azerbaycan ile ayrı bir anlaşma imzalamak istediler. Oysa 2 Nisan'da Lenin'in önerisi ile Sovyet Rusya, üç Kafkas cumhuriyetinin Türkiye ile birlikte konferansa gitmelerini kararlaştırdı. Bakü'de yapılan girişim sonuçsuz kalınca Yusuf Kemal Bey konferansın Kars'ta toplanmasını önerdi. Yusuf Kemal Bey Ankara'ya döndükten sonra Hariciye Vekili olarak atandığını ve Ankara'dan uzun süre ayrı kalamayacağını bildirerek konferansın Ankara'da düzenlenmesini önerdi. Bunun üzerine Rus tarafı Ankara'nın savaş alanına yakın olduğunu ileri sürerek konferansın Kars'ta yapılması konusunda ısrar etti. Bu arada Yunan ordusu 2 Temmuz'da taarruza geçti. Ankara'nın 140 mil batısındaki Eskişehir'i işgal eden Yunan ordusu, Ankara'ya doğru ilerlemeye başladı. Ankara'da bunun tedirginliği sürerken Enver Paşa'nın Milli Mücadele'nin yönetimini devralmak için Batum'da beklediği haberi geldi. 1921 Haziran ayının ortalarından itibaren Enver Paşa'yı destekleyenlerin, Ankara'da bir darbe hazırlığı içinde olduğu söylentileri arttı, gelişmeler Ankara hükümetinin Sovyet Rusya'nın Enver Paşa'yı kendilerine karşı kullandıkları konusunda kuşkularını güçlendirdi.

Sakarya'nın doğusuna çekilen Türk Ordusu, Büyük Millet Meclisi'nce Başkomutanlığa getirilen Mustafa Kemal Paşa'nın komutasında, 23 Ağustos'ta Yunan ordusunu karşıladı. 22 gün 22 gece devam eden kanlı çarpışmalar sonucunda 13 Eylül'de Yunan ordusu yenilerek ve taarruz yeteneğini kaybederek geri çekilmek zorunda kaldı. Sakarya zaferinden sonra 24 Eylül'de resmen görevli olarak Ankara'ya gelen Franklin Bouillion ile geçen çetin görüşmelerden sonra 20 Ekim'de Fransa ile Ankara İtilafnamesi imzalandı. Kars konferansı da 26 Eylül akşamı başladı. 13 Ekim'e kadar devam eden görüşmeler sonunda, yedi ay önce Moskova'da imzalanan Türk-Sovyet anlaşmasının bir benzeri Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile de imzalanarak Türkiye'nin doğu sınırı ve diğer ilkeler de bu anlaşma ile kabul edildiği teyit edildi. Görüşmeler sırasında Türk heyetinin baş delegesi Kazım Karabekir Paşa'ya Kulp bölgesinin Kafkas cumhuriyetlerinin onlarca yıldır tuz sağladığı bunun için sınırın diğer tarafa taşınması önerisi ile Ani harabelerinin kültürel ve tarihsel öneminden dolayı Ermenistan sınırları içerisinde kalması gerektiğinin dile getirilmesi teklifleri, Ankara hükümeti tarafından reddedildi.

Türk- Fransız anlaşmasının (Ankara Anlaşması) imzalanması, Sovyet devlet adamları arasında hiç de hoş karşılanmadı. Fransa'nın Bolşevikliği yıkmak için yaptığı çalışmalara Türkiye'nin de katılabileceği şüphelerini arttırdı.

Büyük taarruz sonrası 23 Eylül 1922'de Yunan ordusunun yenilmesi üzerine İngiltere, Fransa, İtalya Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir nota göndererek genç cumhuriyeti Barış konferansına davet ettiler.

Yugoslavya, Romanya davet edilmişken, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın davet edilmemesi Karadeniz'de sahillerinin olması ve Boğazlarla ilgili usulün tespiti ile çok ilişkili olan devletler tarafından hoş karşılanmadı. 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlayan görüşmeler sonucunda 11 Ekim de Müttefikler ile Türkiye arasında Mudanya Mütarekesi imzalandı.

1917 Ekim ihtilalinden sonra Rusya'nın 1921, 1922 yıllarından sonra Sovyet Rusya'nın dış politikasının ana hedeflerinden biri Almanya'yı batı bloğundan uzaklaştırıp yanına çekmekti. Fakat bütün çabalarına karşı bu konuda başarılı olamadı. 1925 de Almanya'nın Locarno Anlaşması'nı İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya ile imzalaması Almanya'yı Sovyetler'den uzaklaştırdı. Locarno Anlaşması ve Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesindeki tutumu Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni birbirlerine yaklaştırdı. İki devlet arasında 17 Aralık 1925'te Paris'te Tarafsızlık ve Saldırmazlık anlaşması imzalandı. Dönemin Sovyet Dışişleri komiseri Çiçerin'in Cemiyet-i Akvam'ın Musul hakkında verdiği yanlı kararın, barışı ve barış içinde yaşamayı tehdit ettiğini, İngiltere'nin daha barışsever bir politika takip etmesi için baskı yapacakları şeklindeki beyanı kayda değer bir yaklaşımdır. Milletler Cemiyeti meselesi ve İtalya'nın, Türkiye'yi oldukça rahatsız eden dış politikası Türkiye Rusya arasındaki ilişkilerin artarak devam etmesini sağladı.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve Alman ordusunun Ren bölgesine girmesi üzerine Akdeniz ve Avrupa'daki şartlar tamamen değişmişti. Boğazlar sözleşmesine göre

Boğazlar mıntikasının güvenliğini sağlamayı taahhüt eden dört büyük devletten Japonya'nın Milletler cemiyetinden çekilmesi, İtalya'nın eski müttefiklerinden ayrılması bu anlaşmanın uygulanabilirliğini ortadan kaldırdı. Türkiye'nin talebi ile 23 Haziran 1936'da İsviçre Montreux kentinde bir konferans düzenlendi. Konferansta Türkiye, İngiltere ve Rusya tarafından üç görüş ileri sürüldü. Türkiye, Boğazlar komisyonun kaldırılmasını, bazı sınırlamalar ile geçiş serbestliğinin tanınmasını, Boğazlar bölgesinin savunma hakkının Türkiye'ye verilmesini, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin en çok 15 gün içerisinde en fazla 28 bin ton savaş gemisi geçirebilme hakkının tanınmasını ve savaş tehlikesinde Boğazlar bölgesinde serbestçe tedbir alma hakkının tanınmasını istiyordu. Rusya, Boğazların silahsızlandırılmasını, Karadeniz'e kıyısı olan devletler haricinde diğer devletlerin denizaltı ve uçak gemilerinin geçişinin yasaklanmasını istiyordu. İngiltere ise Boğazlar Komisyonu'nun göreve devam etmesini, Boğazların silahlandırılmasını ve daha az bir sınırlandırma ile yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin verilmesini istiyordu. 20 Temmuz 1936'da anlaşma ile Boğazlar bölgesinin güvenliğini sağlamak için bölgenin askersizleştirilmesi hükmü kaldırılarak, Türkiye'nin alacağı güvenlik tedbirleri kabul edildi. Ticaret gemilerine barış zamanında ve Türkiye'nin savaşa dahil olmadığı durumlarda tonaj ve ülke sınırlaması olmaksızın boğazlardan serbestçe geçiş izini verildi. Türkiye'nin savaşa dahil olduğu durumda sadece tarafsız devletlerin gemilerine geçiş izni verildi. Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin boğazlarda transit halinde bulundurabilecekleri azami tonajı 15 bin tonilatoyu geçemeyecek, Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemilerinin toplam toniteleri 30 bin tonu aşmayacak ve 21 günden fazla Karadeniz'de kalmayacaklardı. Uçak gemileri ve denizaltılarının geçişleri yasaklandı. Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler ise 15 bin tonilatodan yüksek tonajdaki savaş gemilerini ve denizaltılarını Türkiye'ye haber vererek geçireceklerdi.

Türkiye savaş halinde veya tehdidi durumunda ise savaş gemilerinin geçişi konusunda dileği gibi davranabilecekti. Sözleşmenin süresi 20 yıl olarak belirlendi. İtalya da sözleşmeyi 2 Mayıs 1938’de imzaladı.

İkinci dünya savaşı öncesinde, Roma-Berlin mihverinin kurulması, Çin-Japon savaşı, İspanya’daki iç savaşın Avrupa ülkelerini karşı karşıya getirmesi ve Avusturya’nın 1939 yılında işgali ile savaş süreci başladı. İtalya’nın 7 Nisan 1939’da Arnavutluk’u işgale başlaması, Türkiye İngiltere yakınlaşmasını sağladı. Rusya da Almanya’dan duyduğu kaygıdan dolayı, İngiltere ve Fransa ile anlaşma çabası içerisine girdi. Bu arada Sovyetler Birliği, Türkiye ile daha önce yapmayı düşündüğü yardımlaşma paktını gündeme getirdi. İngiltere ve Fransa ile anlaşma yaratamayan Sovyetler Birliği’nde bir politika değişikliği olduğu Sovyetler Birliği, Almanya ile 23 Ağustos 1939’da bir saldırmazlık paktı imzaladı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye karşı politikaları değişken olmuştur. 22 Haziran 1941’de Almanya’nın Rusya’ya saldırıncaya kadar Sovyetler Birliği Türkiye’nin tarafsızlığını sürdürmesi için baskı yapmıştır. Almanya, Türkiye ile 18 Haziran’da saldırmazlık paktı imzaladıktan 4 gün sonra Rusya’ya saldırmıştır. Bu saldırı sonrası Sovyet Rusya Boğazlar ile ilgili taleplerini ve gizli belgeleri ortaya çıkmaya başladı. Rusya, Almanya saldırısından sonra Türkiye’nin tarafsız kalmasını istemiyordu. İngiltere aracılığı ile Türkiye’nin bir an önce savaşa girmesi için baskı yaptı. Bu baskı 1943 yılına kadar devam etti. Türk tarafında ise Sovyet Rusya’nın Almanya’ya karşı savaşa devam etmesi karşılığında Türk toprakları üzerindeki emellerini İngilizlere kabul ettirme konusund endişe artmaya başladı. Sovyet yayın organları ise Almanya’nın Sovyetler’e saldırması üzerine Türkiye’nin de topraklarını genişletmek için bütün Türkleri birleştirmek için kendilerine saldıracakları iddiaları ortaya atılmaya başlandı. Sovyetler 1942 yazından itibaren Transkafkasya Harp Dairesi “Türkiye Tehlikesi” maskesi altında

açık kampanya yürütmeye başladı. 1943 sonbaharında Sovyet Rusya’nın Türkiye’nin bir an önce savaşa girmesini istemesi, 1944 yılından sonra ‘Türkiye’nin savaşa girmesine gerek kalmadı’ şekline dönüştü. Türkiye savaşın sonunun geldiğini düşünerek 2 Ağustos 1944’de Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti, 23 Ağustos 1944’de Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etti. Sovyetler Birliği de 1925’de Türkiye ile olan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması’nı Ankara 1935’de tekrar imzalayarak uzatmıştı ama 1945 yılında bu anlaşmayı imzalamayacağını Türk tarafına bildirdi.

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Postam Konferansı’nda 22 Temmuz’da Türkiye ile olan görüşmeler sırasında İngiltere Başbakanı Churcill, Sovyet taleplerinden dolayı Türkiye’nin endişelerini dile getirerek Sovyet Rusya’nın neler düşündüğünü sordu. Molotov Boğazlarla ilgili Sovyet taleplerini içeren bir mektup dağıttıktan sonra Türkiye’nin Sovyet Birliği’ne ittifak anlaşması yapmayı önerdiğini, Sovyet hükümetinin bazı şart ile bu ittifak anlaşmasını kabul edebileceğini Türk tarafına bildirdiğini belirtti. Bu istekler Boğazlar bölgesinde üs isteği, Ermenistan için Kars, Gürcistan için de Ardahan illeri idi. Amerika ve İngiltere, 19 Ağustos 1946’da Sovyetlere bir nota vererek Boğazların müdafaasına Rusya’nın katılma istemine karşı olduklarını bildirdiler. Sovyet hükümetinin 24 Eylül’de Türkiye’ye verdiği ikinci notaya da 9 Ekim’de Amerika hükümetinin birinci notada belirttikleri hususlarda kararlı olduklarını belirtmeleri üzerine 15 Ekim’de Türkiye Amerika ve İngiltere’nin tam desteğini alarak Sovyet iddialarını hukuki deliller ile bir kez daha çürüterek Boğazlar bölgesinde egemenlik haklarını kararlılıkla koruyacağını belirtti. Amerika Birleşik Devletleri’nin Başkan Truman’ın ismiyle anılan ve Türkiye’yi de kapsayan yardım planının 22 Mayıs 1947’de Amerikan Kongresi tarafından kabul edilmesi, 1948’de Marshall Planı çerçevesinde Türkiye’ye yapılan yardımların başlaması, 1950’de Türkiye’nin Yunanistan ile beraber

NATO girmek için müracaatı, Şubat 1952'de NATO'ya girmesi, Sovyetler Birliği tarafından bu gelişmelerin tepki ile karşılanması, 5 Mart 1953'de Stalin'in ölümü ve 30 Mayıs 1953'de Molotov'un Türkiye Büyükelçisi'ne Sovyetler Birliği'nin komşuları ile iyi ilişkiler kurmak istediğini bildirip, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye karşı toprak taleplerinden ve Sovyetler Birliğinin Boğazlar ile ilgili taleplerinden vazgeçtiğini bildirmesi üzerine sıkıntılı dönem sonra ermiştir. Ama Stalin döneminde Elviye'yi Selase topraklarında yaşayan Türklerin kendi topraklarından sürülmesi ve acılar ile dolu sürecin başlaması gerçekleşmiş ve Batum'da, Ahıska'da, Ahılkelek'te yaşayan Türkler için sürgün hayatı başlamıştı.

Sovyetler Birliği, Çarlık Rusya'nın emperyalist emelleri ile kendi güvenlik kaygılarını birleştirerek İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu taleplerini dile getirmesi tarihe not düşülmelidir. Kars ve Ardahan'ı almak istemeleri bu iki vilayetin stratejik önemi ile ilgilidir. İran bölgesindeki kuvvetlerini hiç de çekmeye niyetli olmayan Sovyet Rusya'nın Doğu Anadolu'ya hakim konumdaki bu iki vilayeti ele geçirerek bölgeye yerleşmeye ve Çarlık Rusya'nın hedeflerinden biri olan Basra Körfezi'ne inme planlarının bir parçası olabilir.

2020 yılında Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan ve Ermenistan'ını konumu bu bölgenin her zaman ne kadar önemli olduğunu bizlere bir kez daha göstermiştir. Kars Antlaşması ile Batum Gürcistan'a bırakılırken, Gürcistan hükümetinin bazı şartları gerçekleştirmesi üzerine Misak-ı Milli'nin bir parçası olan Elviye'yi Selase topraklarının bir kısmının bırakıldığı belirtilmiş, Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele sırasında Ankara hükümetine verdiği destek ve Batum limanının Rusya için önemine değinilerek bu fedakarlığın yapıldığı belirtilmiştir. Üstelik geçen zaman içerisinde İkinci Dünya Savaşı sırasında bu bölgede yaşayan Türklerin anavatanlarından nasıl sürüldükleri, Acara özel bölgesinin nasıl Gürcü hükümeti tarafından anlaşmalara hiç uyulmadan kolonileştirilme politikası uygulandığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

- 1-Erden Ö. (2017). Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu. (Anlaşmalar, Protokoller, Problemler). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Ankara.
- 2-Kurat AN. (1990). Türkiye ve Rusya. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- 3- Armaoğlu FH. (1961) Siyasi Tarih Dersleri. Sevinç Matbaası, Ankara. s.368-369.
- 4- Sagay R. (1972) XIX ve XX Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler. Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul. s.84.
- 5-Bilge S.(1962). Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964), Güç Komşuluk, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara. s10.
- 6- Şahin E. (2005). Diplomasi ve Sınır, Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri, 1918, Yeditepe Yayınevi, İstanbul. s.56-57.
- 7- Türkgeldi EA. (1986). Brest Litovsk Konferansı Hatıraları, BTTD, Sayı;13. .52-53.
- 8-Bal H.(2004). Brest Litovsk Antlaşmasından Sonra Türkiye ve Ermenistan". İÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları. Sayı:5. İstanbul. S.39.
- 9- Orbay R.(2003). Siyasi Hatıralar. Örgün Yayınları, İstanbul. s.93-95.
- 10- Sonyel SR. (1987).Türk Kuruluş Savaşı ve Dış Politika. Cilt I. Türk Tarih Kurumu Yayın. Ankara. s.7.
- 11-Karal EZ. (1974).Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965). Milli Eğitim Yayını. İstanbul. s.9.
- 12-Akşin S. (1998). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II. (Son Meşrutiyet, 1919-1920). Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara. s.9-12.
- 13-Gürün K. (1986). Savaşın Dünya ve Türkiye. Bilgi Yayınları, İstanbul. s.288.
- 14-Karabekir K.(1988). İstiklal Harbimiz, Mert Yayıncılık, İstanbul, s.52-54.
- 15- Şimşir B. (2005). Ermeni Meselesi (1774-2005), Bilgi Yayınları, Ankara.

TÜDEV

İletişim:

Beytepe Mahallesi
5699. Sokak
No: 7/6 Anhira Villaları,
06800 Çankaya/ANKARA

www.tudev.org.tr
bilgi@tudev.org.tr

T: (0312) 219 30 40/41
(0312) 219 30 42

YENİ

Kitapçınızdan
İsteyiniz